

**Міністерство освіти і науки України
Херсонський державний університет
Факультет біології, географії і екології
Кафедра соціально-економічної географії**

ЗБІРНИК НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ

**ДЛЯ СПЕЦІАЛЬНОСТІ
014 СЕРЕДНЯ ОСВІТА (ГЕОГРАФІЯ)
СТУПЕНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ «МАГІСТР»**

ХЕРСОН – 2019

УДК 91(073)
3-41

*Обговорено на засіданні кафедри соціально-економічної географії
(протокол № 10 від 07 травня 2018 року.)*

*Розглянуто на засіданні науково-методичної ради факультету біології,
географії і екології (протокол № 4а від 21 травня 2018 року)*

*Схвалено науково-методичною радою Херсонського державного університету
(протокол № 5 від 20 червня 2018 року)*

*Рекомендовано до друку Вченою радою Херсонського державного університету
(протокол № 13 від 27 червня 2018 року)*

Колектив укладачів:

доктор географічних наук, доцент І.О. Пилипенко
доктор географічних наук, доцент Д.С. Мальчикова
доктор географічних наук, професор кафедри соціально-економічної
географії І.В. Гукалова
кандидат географічних наук, доцент Л.М. Богадьорова
кандидат географічних наук, доцент О.В. Машкова
кандидат педагогічних наук, доцент К.І. Ковальова
кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної
географії А.Ю. Саркісов
кандидат географічних наук, старший викладач Р.С. Молікевич

Рецензенти:

Сидорович М.М. доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри
біології людини та імунології Херсонського державного університету
Філончук З.В. кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії і
методики викладання навчальних дисциплін КВНЗ «Херсонська академія
неперервної освіти»

3-41 **Збірник навчальних програм** для спеціальності 014 Середня освіта
(Географія) ступеня вищої освіти «Магістр». – Херсон:
ФОП Вишемирський В. С., 2019. – 92 с.

ISBN 978-617-7573-72-1

Збірник навчальних програм для студентів, що навчаються за спеціальністю 014 Середня освіта (Географія), включає програми, призначені для підготовки фахівців – географів. У збірнику представлені програми дисциплін, що викладаються на відповідних кафедрах факультету біології, географії і екології Херсонського державного університету: соціально-економічної географії, екології і географії.

ISBN 978-617-7573-72-1

УДК 91(073)

© Херсонський державний університет, 2019

© ФОП Вишемирський В. С., 2019

Зміст

Сучасні концепції географічної науки і освіти	4
Методика викладання фахових географічних дисциплін у закладах вищої освіти.....	10
Методика викладання природознавства	17
Географія Херсонської області	22
Науково-дослідницький практикум з географії	28
Науково-дослідницький практикум з суспільної географії	35
Методика викладання економіки.....	42
Дидактика економіки	46
Організація туристичних подорожей	51
Туристсько-рекреаційний комплекс Херсонської області.....	61
Географічне моделювання.....	65
Географія Українського Причорномор'я.....	69
Просторовий аналіз методами геоінформаційних технологій	75
Геоінформаційні технології в регіональному аналізі	78
Управління регіональними туристсько-рекреаційними комплексами	83
Географія торгівлі і сфери послуг	87

Навчальна програма дисципліни «Сучасні концепції географічної науки і освіти»

*Укладачі: професор, доктор географічних наук **І.В. Гукалова**,
старший викладач, кандидат географічних наук
Р.С. Молікевич*

Пояснювальна записка

Навчальна дисципліна «Сучасні концепції географічної науки і освіти» є складовою нормативної частини циклу професійної та практичної підготовки фахівців рівня вищої освіти «магістр». Вивчення дисципліни передбачає ознайомлення з основними сучасними концепціями географічної науки та освіти.

Мета навчальної дисципліни формування професійних компетенцій студентів – майбутніх фахівців з географії щодо сучасних концепцій географічної науки і освіти.

Завдання курсу:

Теоретичні: формувати уявлення про основні сучасні географічні концепції, історичні аспекти їх становлення та впровадження в географічну науку; освоїти освітні та світоглядно-методологічні концепції та напрямки розвитку географічної освіти.

Практичні: сформувати вміння аналізувати та пояснювати концепції сучасної географії; оволодіння вміннями критичного аналізу та порівняння освітніх концепцій географії сучасності та минулого; розвинути аналітичне мислення концепційно-теоретичними категоріями відносно геоecологічних, геодемосоціальних, геоекономічних, геополітичних та геоосвітніх процесів.

Фахові предметні компетентності:

- Вміти теоретично обґрунтовувати план географічного дослідження опираючись на базові концепції географічної науки;
- Здатність критично аналізувати та вказувати позитивні та негативні сторони географічних концепцій;

Очікувані результати навчання:

- Знати основні концепції та теорії геоекологічного, геодемосоціального, геоекономічного та геополітичного циклу;
- Знати парадигми географічної науки;
- Знати доктрини політичної географії;
- Знати концепцію географічної освіти в основній школі;
- Знати концепції географічної (природничої (науки про Землю) та середньої) освіти у вищій школі.
- Уміти критично аналізувати концепції та наводити конкретні приклади реалізації їх принципів у географічній науці;
- Уміти співставляти освітні програми з концепціями географічної освіти;
- Уміти використовувати теоретичний апарат географії у власних дослідженнях.

Міждисциплінарні зв'язки. Засвоєння навчального матеріалу курсу базується на знаннях і вміннях студентів із таких навчальних дисциплін, як вступ до фаху, основи наукових досліджень, методи і методика суспільно-географічних досліджень, геостатистика, основи теорії суспільної географії, суспільно-географічна районологія.

Зміст дисципліни

Поняття наукової теорії, концепції та парадигми. Що таке наукова теорія і концепція, функції теорій і концепцій в науці. Структурне та динамічне співвідношення між теорією і концепцією. Класифікація теорій і концепцій в географії.

Географо-екологічні концепції. Концепція географічного детермінізму. Інвайронменталізм. Ідеї вирішального впливу природного довкілля на людину і її життєдіяльність. Античні засновки концепції детермінізму: Страбон, Гіпократ, Арістотель. Середньовічний детермінізм Абд-аль Рамана Ібн Гальдуна та Жана Бодена. «Дух законів» Шарля Луї Монтеск'є. Геодетермінізм новітнього часу: Йоган Готфрід Гердер, Карл Ріттер. Інвайронменталізм Фрідріха Раццеля та Еллен Черчїл Семпл. Теорія «кліматичних оптимумів» С. Гантингтона. Сучасна трактовка концепцій.

Поссібїлізм. Пробабїлізм. Поссібїлізм Поля Відаля де ла Блаша. Теорія пробабїлізму О. Спейта.

Концепції меж розвитку та сталого розвитку. Концепція «меж розвитку» Д. Медоуза та її продовження «30 років потому». Конференція з довкілля і розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.) – концепція «сталого (стабільного) розвитку». Роль Інституту географії НАН України у становленні концепції сталого розвитку в Україні.

Концепція природно-ресурсних циклів та природно-територіального різноманіття. Концепція природно-ресурсних циклів В. Комара. Стадійність та класифікація ПРЦ. Географічні імперативи екологічної діяльності. Концепція «ландшафтного різноманіття».

Географо-демосоціальні теорії і концепції. Теорія центральних місць. Гуманізація і соціологізація географічної науки. Ідеї поля та форми поля за П. Хаггетом. Ієрархічні системи центральних місць В. Кристаллера. Ієрархічні системи центральних місць А. Льюїса. Модифікація гексагональної моделі В. Ізардом.

Концепції систем розселення. Інтегральні системи розселення. Локальні та регіональні системи розселення. Міські системи розселення. Концепція опорного каркаса розселення Г. Лаппо. Принципи геопросторової організації обласних систем розселення. Концепція «єдиної системи розселення ЄСР» (Шешельгіс). Концепція системи сільського розселення С. Ковальова.

Теорія просторової поведінки людини. Бігейвіоризм. Сутність концепції Бігейвіоризму. Роль Дж. Волперта, Р. Кокса, Р. Голледжа, Л. Брауна, Е. Мура, Ф. Вільямсона, р. Кейтса у становленні концепції бігейвіоризму. Просторово-часова призма Г. Гегерстранда. Ментальні карти. Підходи до дослідження просторових уявлень людей за Р. Давнзом. Матриця поведінки «економічної людини» за Аланом Предом.

Теорія дифузії інновацій. Механізм поширення інформації. Поле поширення інформації. Моделювання дифузії інновацій. Роботи П. Хаггета, Р. Юїлла, Р. Домангського, Б. Еккеля, Р. Морїлла.

Географо-економічні теорії та концепції. Економічний детермінізм у географії. Роботи Ульяма Петті. Камеральна статистика. Галузево-статистичний напрямок та статистична парадигма.

Штандортні теорії. Загальні риси роз місницьких теорій та концепцій. Теорія штандарту сільського господарства Й. Тюнена. Теорія штандарту промисловості А. Вебера.

Концепція гнучкої територіальної організації виробництва. Територіальна організація виробництва в умовах його інформатизації. Інформаційне виробництво та його територіальна організація. Широке і вузьке розуміння ТОВ. Суть гнучкої територіальної організації виробництва.

Теорія «полюсів зростання». Концепція Ф. Перро. Технічна поляризація за Р. Доманським. Прибуткова поляризація. Психологічна поляризація. Географічна поляризація.

Теорії і концепції регіоналізації. Поняття «регіоналізація». Поняття економічного (економіко-географічного) району. Чинники районоформування: географічного поділу праці, природно-географічний, працересурсний, матеріальної бази регіону та його інфраструктури, транспортно-географічного положення, регіональної політики держави, міждержавної інтеграції, інформатизації. Принцип районізації. Концепції територіальної структури економічного району і рівнів економічного районування. Суспільно-географічна регіоналізація. Спеціальна регіоналізація.

Концепції територіального комплексування і системоформування. Ідея територіальної комплексності у суспільній географії. Система зв'язків територіальних комплексів. Структура територіальних комплексів. Концепція міжгалузевих територіальних комплексів (МТК). Типізація та класифікація МТК.

Концепція енерговиробничих циклів. Сутність концепції ЕВЦ. Подібність і відмінність ЕВЦ і МТК. Концепція функціонально-компонентної структури комплексів. Концепція територіальної і функціонально-територіальної структури комплексів. Організаційна структура комплексів.

Географо-політичні теорії, концепції та доктрини. Теорії і концепції держави. Організмена теорія держави. Теорія держави Ф. Ратцеля. Держава у геополітичних побудовах Р. Челлена. Квазінаукові конструкції К. Гаусгофера. Функціональна теорія держави Р. Гартшорна. Теорія «держави-вмістилища» П. Тейлора.

Глобальні геополітичні та геостратегічні концепції. Концепція А. Мегана. Гіпотеза «світового острова» Г. Маккіндера. Концепція «Євразійського узбіччя» Н. Спайкмана. Цивілізаційна концепція С. Гантінгтона. Концепція «Великої шахівниці» З. Бжезінського. Геополітичні та геостратегічні доктрини України.

Концепції географічної освіти. Концепція географічної освіти в основній школі. Філософські основи географічної освіти. Психологічні основи географічної освіти. Дидактика та методика географічної освіти в основній школі. Шкільна географічна освіта – відкрита система. Формування компонентів змісту географічної освіти в основній школі.

Концепції географічної освіти у вищій школі. Провідні географічні вищі школи України та концептуальні основи географічної освіти регіонів.

Список рекомендованої літератури**Основна література**

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: [понятийно-терминологический словарь] / Э. Б. Алаев. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
2. Аверьянов А. Н. Системное познание мира: Методологические проблемы / А. Н. Аверьянов – М.: Политиздат, 1985. – 263 с.
3. Арманд А. Д. Самоорганизация и саморегулирование географических систем / Алексей Давидович Арманд. – М.: Наука, 1988. – 264 с.
4. Арутюнов В. С. Ступени эволюции: Эволюционная концепция природы и цивилизации / В. С. Арутюнов. – М.: Наука, 2006. – 347 с.
5. Багров Н. В. Региональная геополитика устойчивого развития / Н. В. Багров. – К.: Либідь, 2002. – 256 с.
6. Багров Н. В. География в информационном мире: научное издание / Н. В. Багров. – К.: Либідь, 2005. – 181 с.
7. Бакланов П. Я. Пространственные системы производства (микроструктурный уровень анализа и управления) / Петр Яковлевич Бакланов. – М.: Наука, 1986. – 150с.
8. Берлянт А. М. Образ пространства: карта и информация / Александр Михайлович Берлянт. – М.: Мысль, 1986. – 238 с.
9. Бриллюэн Л. Наука и теория информации: [монография] / Л. Бриллюэн. – М.: Физматгиз, 1960. – 392 с.
10. Вайдлих В. Социодинамика: системный подход к математическому моделированию в социальных науках: Пер. с англ. / Под ред. Ю. С. Попкова, А. Е. Семечкина. – М.: Едиториал УРСС. – 2004. – 480 с.
11. Галимов Э. М. Феномен жизни: между равновесием и нелинейностью. Происхождение и принципы эволюции / Эрик Михайлович Галимов. – М.: Едиториал УРСС. 2001. – 256 с.
12. Гладкий О. В. Наукові основи суспільно-географічних досліджень промислових агломерацій: Монографія. / О. В. Гладкий; [наук ред. С. І. Ішук]; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К.: ВГЛ «Обрії», 2008. – 360 с.
13. Голд Дж. Психология и география: Основы поведенческой географии / Дж. Голд: Пер. с англ. / Авт. предисл. С. В. Федулов. – М.: Прогресс, 1990. – 304 с.
14. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Лев Николаевич Гумилев. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1990. – 528с.
15. Джонстон Р. Дж. География и географы: Очерк разв. англо-амер. соц. географии после 1945 г.: Пер. с англ. / Под ред. Э. Б. Алаева. – М.: Прогресс, 1987. – 368 с.
16. Дзенис З. Е. Методология и методика социально-экономико-географических исследований / З. Е. Дзенис. – Рига: Зинатис, 1980. – 262 с.
17. Исаченко А. Г. Развитие географических идей / Анатолий Григорьевич Исаченко. – М.: Мысль, 1971. – 416 с.
18. Ішук С. І. Розміщення продуктивних сил і територіальна організація виробництва / Степан Іванович Ішук. – К.: Вид. Паливода А. В., 2002. – 260 с.

19. Коган В. З. Теория информационного взаимодействия: философско-социологический очерк / В. З. Коган. – Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1991. – 319 с.
20. Логвиненко А. Д. Зрительное восприятие пространства / А. Д. Логвиненко. – М.: изд-во МГУ, 1981. – 224 с.
21. Луцишин П. Територіальна організація суспільства (основи теорії): Навчальний посібник / П. Луцишин, Д. Клімонт, Н. Луцишин. – Луцьк, Вежа, 2001. – 334 с.
22. Мересте У. И. Современная география: вопросы теории / У. И. Мересте, С. Я. Ныммик. – М.: Мысль, 1984. – 296 с.
23. Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера / Н. Н. Моисеев. – М.: «Молодая гвардия», 1990. – 352с.
24. Моисеев Н. Н. Универсум. Информация. Общество / Н. Н. Моисеев. – М.: «Устойчивый мир», 2001. – 199 с.
25. Немец Л. Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты / Л. Н. Немец. – Харьков:Фактор, 2003. – 384 с.
26. Новое мышление в географии: Сб. науч. трудов / Под общ. ред. В. М. Котлякова. – М.: Наука, 1991. – 277 с.
27. Олійник Я. Б. Вступ до соціальної географії / Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. – К., 2000. – 204 с.
28. Покшишевский В. В. Географический POSSИБИЛИЗМ / В. В. Покшишевский // Большая советскаяэнциклопедия [электронный ресурс] – Режим доступа: <http://bse.sci-lib.com>
29. Петлін В.М. Системна природнича географія / В.М. Петлін. – Львів: видавничий центр ЛНУ. – 2011. – 249 с. – 249 с.
30. Пістун М. Д. Основи суспільної географії [навч. посібник] / М. Д. Пістун. – К.: Вища школа, 1996. – 231 с.
31. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії [навч. посібник] / М. Д. Пістун. – К.: Вища шк., 1996. – 231 с.
32. Руденко Л. Г. Украина на пути к устойчивому развитию геоэкологические аспекты / Л. Г. Руденко, И А. Горленко, В. И. Олещенко. – К.: Институт географии НАН Украины, 2000. – 29с.
33. Сонько С. П. Просторовий розвиток соціо-природних систем: шлях до нової парадигми / С. П. Сонько. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 287 с.
34. Субетто А. И. Ноосферизм и «вернадскианская революция» / А. И. Субетто // Социальная экономика, 2004. – № 1-2. – С. 10-28.
35. Топчієв О. Г. Географічна наука і стратегія соціально-економічного розвитку України / О. Г. Топчієв // УГЖ, 1995. – № 1-2. – С. 7-12.
36. Топчієв О. Г. Методологічні трансформації географії в інформаційному суспільстві / О. Г. Топчієв.– С. 284-291 [Географія в інформаційному суспільстві]: зб.наук.праць. У 4-х тт. – К.: ВГЛ Обрії,2008. – Т.І. – 322 с.
37. Хайдеггер М. Время и бытие [статьи и выступления] / М. Хайдеггер; сост., пер. с нем. и комм.В. В. Библихина. – М.: Республика, 1993. – 447 с.
38. Шаблій О. И. Гибкая территориальная организация производства / О. И. Шаблій // География исовременность. – Вып. 3. – Ленинград, 1987. – С. 95-104.

39. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії [підручник] / О. І. Шаблій. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 444 с.
40. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. – Львів, 2001. – С. 165-173.
41. Шальнев В. А. Проблемы взаимодействия общества и природы: взгляд географа / В. А. Шальнев. – Ставрополь: Изд-во СГУ, 2006. – 110 с.

Додаткова література

1. Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации / Р. Ф. Абдеев; под ред. Е. С. Ивашкиной, В. Г. Деткова. – М.: ВЛАДОС, 1994. – 336 с.
2. Арманд А. Д. География информационного века / А. Д. Арманд // Известия АН. – Сер. геогр., 2002. – № 1. – С. 10-14.
3. Герасимов И. П. Общенаучные подходы и природная среда / И. П. Герасимов, А. Г. Доскач // Горизонты экологического знания. – М.: Наука, 1986. – С. 55.
4. Геттнер А. География. Ее история, сущность и методы / Под ред. Н. Н. Баранского. – Л.-М.: Госиздат, 1930. – 416 с.
5. Замятин Д. Н. Методологический анализ хронологической концепции в географии / Д. Н. Замятин // Известия РАН. Сер. географическая. – 1999. – № 5. – С. 7-16.
6. Замятин Д. Н. Феноменология географических образов / Д. Н. Замятин // Социс. – 2001 – № 8. – С. 12-20.
7. Конкурентоспособность в системе мирового хозяйства: пространственный анализ [под ред. Н. С. Мироненко]. – М.: «Пресс-Соло», 2002. – 472 с.
8. Левашов В. К. Глобализация и устойчивое развитие / В. К. Левашов // Устойчивое развитие. Наука и Практика. – № 1, 2002.
9. Мезенцев К. В. Методи дослідження в суспільній географії: традиції і новації / К. В. Мезенцев // Економічна та соціальна географія. – 2013. – Вип. 1(66). – С. 31-42.

INTERNET-ресурси:

1. Библиотека «Словари. Глоссарии. Термины» [электронный ресурс] – Режим доступа: <http://terms.com.ua>

**Навчальна програма дисципліни
«Методика викладання фахових географічних
дисциплін у закладах вищої освіти»**

Укладач: доцент, доктор географічних наук Д.С. Мальчикова

Пояснювальна записка

Процес підготовки і університеті магістрів з географії передбачає окрім опанування професійними знаннями та навичками, ще й формування знань та навичок викладача, методиста, психолога, які б сприяли формуванню фахівців із синтезованими знаннями та вміннями, що адекватні кваліфікаційними вимогам, які висуваються до них.

Мета курсу – формування професійних компетенцій студентів – майбутніх викладачів вищої школи на основі набутих методологічних, методичних і географічних знань.

Завдання курсу:

Теоретичні: оволодіти системою знань з основних розділів методики вищої школи: цільовий і змістовий компоненти навчання фахових географічних дисциплін, діяльнісний компонент (методи, форми організації), результативність навчання; засвоїти розвиваючий і виховний потенціал змісту навчання географічних дисциплін у ЗВО.

Практичні: сформувати вміння застосовувати новітні педагогічні технології навчання у ЗВО; оволодіння вміннями визначати компоненти особистісно-орієнтованої технології навчання; вміти досягати визначеної мети навчального процесу за допомогою різних методів і методичних прийомів; вміння формувати у студентів науковий світогляд та геоцентричне бачення світу.

Фахові предметні компетентності:

- Здатність діагностувати і оцінювати рівень розвитку, досягнень та освітніх потреб особистості.
- Здатність до саморозвитку на основі рефлексії результатів своєї професійної діяльності.
- Здатність проектувати і здійснювати освітній процес з урахуванням сучасної соціокультурної ситуації та рівня розвитку особистості.
- Здатність до організації спільної діяльності та міжособистісної взаємодії суб'єктів освітнього процесу.
- Здатність створювати і підтримувати психологічно безпесне освітнє середовище.
- Здатність створювати умови для позитивного ставлення суб'єктів освітнього процесу до соціального оточення і самого себе.
- Здатність використовувати основи теорії та методології освіти в професійній діяльності.
- Здатність користуватися інформаційно-комунікативними технологіями.

Очікувані результати навчання:

- Знати закономірності та принципи процесу навчання у закладах вищої освіти.
- Знати систему організації навчального процесу у вищій школі.
- Знати структуру навчального процесу у ЗВО.

- Знати форми навчання та форми організації навчання у вищій школі.
- Знати форми практичної підготовки студентів.
- Знати сутність педагогічної технології навчання, її складові, новітні технології навчання.
- Знати основні групи методів навчання, взаємозв'язок методів навчання зі змістом.
- Знати сутність самостійної роботи як складової кредитно-модульної системи навчання.
- Знати види контролю результатів навчальної діяльності студентів.
- Знати форми організації і методи контролю, шляхи їх удосконалення.
- Знати модульно-рейтингову систему оцінювання.
- Знати основні форми організації НДРС.
- Уміти планувати навчальну й виховну роботу.
- Уміти відбирати, аналізувати й систематизувати навчальний програмний матеріал, здійснювати дидактичну переробку складного матеріалу.
- Уміти творчо і обґрунтовано будувати організаційно-педагогічну і логіко-педагогічну структуру заняття (лекції, семінару, практичного заняття тощо).
- Уміти планувати систему перспективних ліній у розвитку окремої особистості та колективу.
- Здійснювати індивідуальну програму навчання та виховання студента.
- Уміти організовувати різні види колективної та індивідуальної діяльності студентів, розвивати їхню активність.
- Уміти здійснювати контроль та допомогу в розумовому розвитку студентів.
- Уміти здійснювати контроль і допомогу у виконанні науково-дослідницької роботи студентів.
- Уміти доцільно організовувати самостійну роботу студентів.
- Уміти встановлювати педагогічне доцільні відносини зі студентами і колегами.
- Уміти регулювати внутрішньо колективні та між колективні відносини.
- Уміти знаходити потрібні форми спілкування зі студентами.
- Уміти передбачати результат педагогічної дії на відносини зі студентами.
- Уміти критично оцінювати свій досвід, результати своєї діяльності.
- Уміти усвідомлено вдосконалювати педагогічну майстерність, самоосвіту та самовиховання.
- Уміння прогнозувати використовувані засоби і методи роботи.
- Уміти організовувати сумісну дослідницьку роботу зі студентами.

Міждисциплінарні зв'язки. Вивчення даного курсу базується на знанні майже двох десятків географічних дисциплін, а також дидактики, психології.

Зміст дисципліни

Поняття про методику вищої школи. Закономірності та принципи процесу навчання у вищому навчальному закладі.

Методика викладання вищої школи як педагогічна наука. Закономірності та принципи процесу навчання у вищому навчальному закладі. Моделі вищої освіти. Кваліфікаційна характеристика випускника ЗВО.

Педагогічні закономірності навчального процесу у вищій школі. Зміст географічної компоненти фахової підготовки у ЗВО. Завдання вищої географічної освіти. Зміст і принципи побудови системи географічних наук у

вищі. Основні нормативні документи, що визначають зміст університетських географічних дисциплін. Навчальний план і навчальні програми – вихідні державні документи планування та організації навчального процесу в університеті. Структура робочих навчальних планів географічних спеціальностей. Методика підготовки навчальної та робочої програм географічної дисципліни. Обов'язки та обсяг навчальної роботи викладача вищого навчального закладу. Методична, наукова та організаційна робота викладача ЗВО.

Форми і методи організації навчального процесу у ВНЗ. Види навчальних занять у ВНЗ. Лекція як основна форма організації навчання. Методика і техніка читання лекцій. Методи активізації пізнавальної діяльності студентів на лекції. Педагогічна майстерність лектора. Вимоги до вузівської лекції. Сучасні проблеми лекційного викладання. Рівні проблемності вузівської лекції. Нетрадиційні форми лекцій. Методика аналізу структури лекції та педагогічного досвіду викладача-лектора.

Роль практичних та семінарських занять у викладанні географічних дисциплін. Вимоги до планування та проведення практичних і семінарських занять. Види семінарів. Методика організації лабораторних робіт. Методи проведення: фронтальний, бригадний, метод практикуму. Оцінка роботи студента на лабораторному занятті.

Активні методи навчання студентів-географів. Сучасні технології навчання. Інтенсифікація процесу навчання у ВНЗ. Ознаки активних методів навчання. Види занять, проведених на основі активних методів навчання: проблемні лекції, лекції-діалоги, групові семінари, семінари-диспути, дидактичні ігри, практичні та лабораторні заняття з творчими, пошуковими завданнями тощо.

Перспективи впровадження сучасних освітніх технологій у навчальний процес (технології проблемного, модульно-розвиваючого, індивідуалізованого, диференційованого та програмованого навчання). Реалізація модульного навчання як один з основних шляхів вдосконалення навчального процесу. Суть проблемного навчання. Методика організації проблемного навчання при викладанні географічних дисциплін. Основні принципи організації диференційованого навчання. Індивідуалізовані форми навчання на молодших і старших курсах. Науково-дослідний характер індивідуальних форм навчання студентів-старшокурсників. Перспективи впровадження комп'ютерних технологій навчання географічних дисциплін. Роль консультацій у активізації пізнавальної діяльності студентів. Методика організації наукових семінарів, гуртків, дискусійних клубів тощо.

Самостійна робота студентів. Види самостійних робіт студентів. Планування та організація СРС з вивчення географічних дисциплін. Методи активізації СРС. Інформаційно-методичне забезпечення організації СРС (навчально-методичний комплекс). Контроль за результатами СРС. Методика організації СРС з географічних дисциплін на молодших та старших курсах

Моніторинг якості навчальних досягнень студентів. Функції та види контролю знань студентів університету. Попередній, поточний, тематичний, підсумковий, заключний види контролю. Державна атестація студентів. Принципи контролю знань студентів. Методи контролю: усний, письмовий, практичний, тестовий, програмований. Форми контролю знань студентів: індивідуальний, фронтальний, самоконтроль, рейтинговий.

Вимоги до знань та умінь студентів. Критерії і норми оцінки знань. Роль заліків та екзаменів у системі контролю знань студентів вузу. Дидактичні можливості традиційних і нетрадиційних методів контролю.

Методика організації виробничих та навчальних практик. Практична підготовка студентів як важливий засіб закріплення знань і набуття практичних навичок та вмінь. Види практик на географічних спеціальностях університету, їх цілі та завдання. Методика організації навчальної, виробничої та педагогічної практик. Навчально-методичне забезпечення практики. Структура і методика підготовки робочої програми практики.

Список рекомендованої літератури

Основна література

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України: Історія. Теорія. – К.: Либідь, 1998. – 558с.
2. Алексюк А.М., Аюрзагнай А.А., Підкасистий П.І. та ін. Організація самостійної роботи студентів в умовах інтенсифікації навчання: Навч.посібник. – К.,1993.
3. Туркот Т.І. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. для студентів ВНЗ. – К.: Кондор, 2011. – 628 с.
4. Бондар В.І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів. – К.: Вересень, 1996. – 129 с.
5. Вергасов В.М. Активизация познавательной деятельности студентов в высшей школе. – К.: Высшая школа, 1985.
6. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посіб-ник для студентів магістратури. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 316с.
7. Волков И.П. Цель одна – дорог много. Проектирование процесса обучения. – М.: Просвещение, 1990.
8. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: Методичні поради молодим науковцям. – К.,1995.
9. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів. – К.: Академвидав. – 2004. – 334с.
10. Дьяченко М.И., Кадыбович Л.А. Психология высшей школы – 2-е издание. – Минск: БГУ, 1981. – 383 с.
11. Дьяченко В.К. Новая дидактика. – М., 2001. – 496 с.
12. Закон про вищу освіту України (нова редакція)
13. Карташова І.І., Прохоренков В.М. Тестування у системі моніторингу якості знань студентів. – Херсон: ХДУ, 2014. – 98с.
14. Мищенко А.И., Мищенко Л.И., Шияпов Е.Н. Теоретико-методологические основы формирования содержания педагогического образования. – М.: Высш. шк., 1991. – 147 с.
15. Навчальний процес у вищій педагогічній школі: Навчальний посіб-ник /За ред. академіка АПН України О.Г. Мороза. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2001 – 337 с.
16. Педагогічна майстерність: Підручник / І.А. Зязюн, Л. В. Карамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; За ред. І.А. Зязюна. – К.: Вища шк., 1997. – 349 с.
17. Педагогические технологии: Учебное пособие для студентов педагогических специальностей / Под общей ред. В.С. Кукушина. – М.: ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д: ИКЦ «МарТ», 2008.

18. Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах: Наказ Міносвіти України від 2.06.1993 р.
19. Реформа и развитие высшего образования: Программный документ. – ЮНЕСКО, 1995.
20. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии / Г.К. Селевко. – М., 2007.
21. Слєпкань З.І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі. – К.: НПУ, 2000 – 210с.
22. Небел Б. Наука об окуружающей среде. – М.: Мир, 1993. – Т.1.
23. Одум Ю. Экология. – М.: Мир, 1986.

Додаткова література

1. Азаров Ю. Студент: возможности личностного роста. – Высшее образование в России. – 2002. – №1. – С.51-57.
2. Алисов Е.А. Сенсорно-экологический подход к проектированию содержания образования //Наука и Школа. – 2006. – № 5. – С.2-4.
1. Ахметова Д., Гурье Л. Преподаватель вуза и инновационные технологии. – Высшее образование в России. – 2001. – №4. – С.138-144.
2. Барбина Е.С. Формирование педагогического мастерства в системе непрерывного педагогического образования: Монография. – К.: Вища шк., 1997. – 153 с.
3. Белокопытов Ю., Панасенко Г. Активные методы обучения// Высшее образование в России. – 2004. –№4. – С.167-169.
4. Беляева А. Управление самостоятельной работой студентов// Высшее образование в России. – 2003. – № 6. – С.105-109.
5. Бондар О.І., Саєнко Т.В. Світові тенденції в екологічній освіті // Екологічний вісник. – 2006. – № 4. – С. 18-23.
6. Вихрущ В.О. Дидактична думка в Україні (друга половина ХІХ – поч. ХХ ст.): проблеми розвитку теорії. – Тернопіль, 2000. – 433 с.
7. Галицких Е. Организация самостоятельной работы студентов // Высшее образование в России – 2004. – № 6. – С.160-163.
8. Голобородько Є. П. Загальні питання інтерактивного навчання: Досвід впровадження / За ред. В. Д. Шарко. – Херсон: „Олді-Плюс”, 2000. – С.3-7.
9. Голуб Б.А. Основы общей дидактики. – М.: Владос, 1999.
10. Дмитренко Т.А. Обучение как процесс управления (Дидактические основы:конспект лекций. – Х., 1993.
11. Домарацкая С. И. Интерактивные формы работы, как факторы повышения познавательной активности учащихся. //(Интерактивне навчання: Досвід впровадження) За ред. В.Д. Шарко.-Херсон: „Олді-Плюс”, 2000. – С.7-11.
12. Дзундза А., Лосєва Н. Вища школа: до проблеми тестування // Освіта і управління. – 2003. – Т.6. – №3. – С. 114-118.
13. Зверева Н.М. Практическая дидактика для учителя: Учебн. пособие. – М., 2001. –252 с
14. Каган В.И., Сычевников И.А. Основы оптимизации и методов обучения в высшей школе (Единая методическая система института: теория и практика): Учеб. метод. пособие. – М.: Высш. шк., 1987. – 143 с.
15. Коваленко О.Е. Методичні основи технології навчання. – Х.: Основа, 1996. – 96 с.

16. Ковалевский И. Организация самостоятельной работы студентов // Высшее образование в России. – 2000. – № 1. – С.114-115.
17. Ковтарадзе Д.Н. Интерактивные методы: обучение пониманию // Биология в школе. – 1998.-№3.-с.30-34.
18. Козаков В.А. Самостоятельная работа студентов и ее информационно-методическое обеспечение. – К.: Вища школа, 1990.
19. Козаков В. Психолого-педагогічна підготовка в непедагогічних університетах // Вища освіта України. – 2002. – №3. – С.37-41.
20. Кларин М.В. Интерактивное обучение – инструмент освоения нового опыта // Педагогика. – 2000. –№ 7. – С. 12-18.
21. Колтаков К.Г., Москвичев И.И. Педагогика, психология, предметные методики в подготовке учителя. – Бийск: НИЦ БПГУ, 2001.-280 с.
22. Корсак К. Інтеграція європейської вищої освіти: стан і перспективи // Директор школи. Україна. – 2004. – №3. – С.12-23.
23. Кремень В. Підвищення ефективності вищої освіти і науки як дієвого чинника суспільного розвитку та інтеграції в європейське співтовариство // Вища школа. – 2003. – №6. – С.3-23.
24. Кутова Н. Шляхи удосконалення географічних знань, умінь і навичок // Рідна школа. – 2001. – червень. – С.60-61.
25. Лузан П.Г. Активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів. – К.,1996.
26. Лузан П.Г. Активізація навчання студентів. – К., 2000.
27. Лузан П.Г., Дьомін А.І., Рябець В.І. Формування активності студентів у навчанні. – К.: Вища школа,1998.
28. Лазарєв М.О. Основи педагогічної творчості: Навчальний посібник. – Суми: Мрія – 1, ЛТД, 1995. – 212 с.
29. Лутай В.С. Філософія сучасної освіти. – К., 1996.
30. Малихін А. Тестовий контроль і підвищення якості освіти у вищій педагогічній школі // Рідна школа. – 2006. – №6. – С.9-11.
31. Наумов Б.Н. Теоретические основы целостной педагогической деятельности. – К.: Основа, 1994. – 196 с.
32. Никитчина Г.В., Романеско В.Н. Формирование творческих умений в процессе профессионального обучения. – СПб.: Изд-во Спб. ун-та, 1992. – 168 с.
33. Олійник М.М., Романенко Ю.А. Тест як інструмент кількісної діагностики рівня знань в сучасних технологіях навчання: Навч. посібник. – Донецьк, 2001. – 83 с.
34. Основы педагогики и психологии высшей школы / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986. – 304 с.
35. Падалка О.С., Нісімчук А.С., Смолюк І.О., Шпак Т.О. Педагогічні технології. – К., 1995.
36. Паничев С.А. Дедуктивный принцип обучения в высшем естественнонаучном образовании. – Педагогика. – 2004. – №8. – С.18-27.
37. Пидкасистый П.И. Самостоятельная познавательная деятельность учащихся. – М.: Педагогика, 1998. – 138с.
38. Плотникова О., Суханова В. Самостоятельна работа студентов: деятельностный аспект // Высшее образование в России. – 2005. – № 1. – С.178-179.

39. Сердюк О. Принципи формування та реалізації навчальних програм в умовах вищої школи. – Вища освіта України. – 2002. – №3. – С.84-89.
40. Сердюк В. Екологічна освіта і виховання в школі // Біологія і хімія в школі. – 2003. – № 6. – С. 44-47.
41. Сікорський П. Дидактичні поняття кредиту і модуля в контексті Болонського процесу // Шлях освіти. – 2004. – №2. – С.15-18.
42. Сбруєва А. Болонський процес: пошуки шляхів підвищення конкурентоспроможності європейської вищої освіти // Шлях освіти. – 2002. – №1. – С.18-21.
43. Скнар О. Модернізація форм і методів навчання студентів у контексті кредитно-модульної системи // Вища школа. – 2006. – №3. – С.33-45.
44. Сметанський М. Контроль за навчально-пізнавальною діяльністю студентів: проблеми, шляхи розв'язання // Вища школа. – 2004. – №4. – С.63-68.
45. Суворова Н. Интерактивное обучение: новые подходы. – М.: Учитель, 2000. – 68с.
46. Торокин А. Высшее образование: системный подход. – Высшее образование в России. – 1999. – №4. – С.42-48.
47. Уман А.И. О понятиях классификации и организации учебных заданий // Новые исследования в педагогических науках. – 1986. – № 1.–С. 51-53.
48. Харькин В.Н. Педагогическая импровизация: теория и методика – М.: Магистр, 1992. – 160с.
49. Чернов Е.Д. Совершенствование самостоятельной работы студентов // Высшее образование в России. – 1994. – №4. – С. 76-79.
50. Чистохвалов В. Кредитные единицы входят в российскую высшую школу // Высшее образование в России. – 2004. – №4. – С.26-37.
51. Цокур О.Я. Педагогіка вищої школи: Навчально-методичний посіб-ник. Випуск 1. Основи наукового педагогічного дослідження / За ред. Панькова А.І. – Одеса, 2002. – С. 424.
52. Шарапов О.Д. Проблеми впровадження комп'ютерних технологій контролю та оцінювання самостійної роботи студентів // Система організації самостійної роботи студентів: досвід, проблеми: Матеріали наук.-метод. конф., від 2 лютого 2000 р. – С. 3 – 4.
53. Шевчук О.Л. Культурологічна освіта майбутнього вчителя: теорія і практика. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2004. – 232с.
54. Янушкевич Ф. Технология обучения в системе высшего образования / Пер.с польск.О.В. Долженко. – М.: Высш. шк., 1986. – 253 с.

INTERNET-ресурси

1. Всеукраїнська екологічна ліга – <http://www.ecoleague.net>
2. Екоclub «Зелена хвиля» – <http://ecoclub.kiev.ua>
3. Екологічні новини – <http://greenhome.com.ua>
4. Еколого-гуманітране об'єднання «Зелений світ» – <http://www.greenworld.org.ua>
5. Український екологічний портал – <http://www.ecoport.org.ua>
6. Экологический портал – <http://portaleco.ru>
7. Міжнародний, суспільно-політичний тижневик «Дзеркало тижня» – <http://dt.ua>

Навчальна програма дисципліни «Методика викладання природознавства»

*Укладач: доцент, кандидат педагогічних наук **К.І. Ковальова***

Пояснювальна записка

Демократичні перетворення в Україні ставлять одну з вимог перед вищими навчальними педагогічними закладами – удосконалення природничо-наукової освіти. Вирішення проблеми можливе завдяки модернізації та проектування нового освітнього середовища, адекватного сучасним потребам майбутнього вчителя. Реалізації поставлених завдань, в першу чергу сприятиме створення науково-місткої матеріальної основи, складовою якої є дидактичне та методичне забезпечення природничо-наукових дисциплін.

Мета курсу – окреслити зміст і структуру предмету „Методика викладання природознавства”, як самостійного курсу з його специфікою викладання, щоб знання, одержані студентами, стали реально дієвими. Теоретичною базою курсу є попереднє вивчення студентами дисциплін природничого циклу, а також психології та педагогіки. Різноманітність та багатопредметність підготовки вимагає широкого встановлення міжпредметних зв'язків, перш за все взаємного узгодження змісту кожного курсу, логіки його вивчення.

Завдання курсу:

Теоретичні: навчити самостійно визначати зміст і методи навчання природознавства, вміти диференціювати навчальну інформацію на основну (поняття, закономірності, світоглядні ідеї) та допоміжну; забезпечити засвоєння теоретичних та практичних основ шкільного природознавства та методики його навчання, осмислення досвіду кращих вчителів, організувати експериментальні дослідження;

Практичні: навчити проектувати зміст навчання, здійснювати види навчально-виховного процесу, планувати різні види пізнавальної діяльності школярів і способи їх включення у процес навчальної діяльності.

Фахові предметні компетентності:

- Здатність діагностувати і оцінювати рівень розвитку, досягнень та освітніх потреб особистості.
- Здатність проектувати і здійснювати освітній процес із урахуванням сучасної соціокультурної ситуації та рівня розвитку особистості.
- Здатність до організації спільної діяльності та міжособистісної взаємодії суб'єктів освітнього процесу.
- Здатність створювати і підтримувати психологічно безпечне освітнє середовище.
- Здатність створювати умови для позитивного ставлення суб'єктів освітнього процесу до соціального оточення і самого себе.
- Вміння використовувати основи теорії та методології освіти в професійній діяльності.
- Вміння користуватися інформаційно-комунікативними технологіями.

Очікувані результати навчання:

- Знати предмет, мету та завдання методики викладання природознавства як науки;

- Знати структуру і методи цілісного методичного дослідження;
- Знати структуру процесу навчання, зміст його структурних компонентів, зв'язків і відношень між ними;
- Знати способи формування в учнів природничих уявлень та понять;
- Знати класифікацію методів і прийомів формування природничих уявлень і понять в учнів початкових класів;
- Знати форми навчання природознавства; типи уроків з природознавства, їх макроструктуру та мікроструктуру;
- Знати фактори, що зумовлюють варіативність структури уроків; засоби наочності, які використовуються в процесі викладання природознавства;
- Знати технології викладання природознавства;
- Знати зміст позаурочної і позакласної роботи з природознавства;
- Знати їх види, вимоги до методики організації і проведення усіх видів позаурочної і позакласної роботи з природознавства
- Вміти аналізувати зміст навчальних програм, підручників і посібників;
- Вміти виділяти у змісті природознавства елементи знань, якими оволодівають молодші школярі;
- Вміти ефективно управляти об'єктивно зумовленим процесом їх формування в реальних педагогічних умовах;
- Вміти визначати педагогічні (освітні, розвивальні, виховні) цілі в реальних педагогічних ситуаціях;
- Вміти виділяти уміння усіх груп (власне предметні, розумові, раціональної навчально-пізнавальної діяльності), управляти об'єктивно зумовленим процесом формування їх у молодших школярів у курсі природознавства;
- Вміти вибирати оптимальні методи та прийоми навчання природознавства з метою ефективного досягнення дидактичних цілей у конкретних педагогічних ситуаціях;
- Вміти встановлювати взаємозв'язки між різними формами організації процесу навчання природознавства в початкових класах; обґрунтовувати ефективність вибору засобів наочності відповідно до дидактичної мети; виготовляти саморобні засоби наочності;
- Вміти використовувати під час побудови різних типів уроків основні технології вивчення природознавства у початковій школі;
- Вміти визначати макроструктуру уроку в конкретних педагогічних ситуаціях, його тип;
- Вміти розробляти методику організації і проведення уроків природознавства всіх типів;
- Вміти писати їх детальні конспекти;
- Вміти самостійно працювати з науково-методичною літературою та навчальними посібниками.

Міждисциплінарні зв'язки. Студенти повинні мати знання з таких дисциплін як педагогіка, історія педагогіки, дидактика, теорія виховання, біологія, анатомія, астрономія, географія, ботаніка, зоологія, землезнавство, краєзнавство, психологія.

Зміст дисципліни

Теоретико-методологічні засади побудови методики навчання природознавства як науки. Предмет, мета та завдання методики навчання природознавства. Освітні, виховні та розвивальні цілі методики навчання природознавства. Значення природи у житті людини. Методологічні основи методики навчання природознавства. Поняття про діалектичний матеріалізм. Закони діалектики та використання їх у курсі методики навчання природознавства. Загальна та конкретно наукова методологія. Поняття методу та методики. Процедура наукового дослідження у методиці навчання природознавства. Етапи наукового дослідження. Міждисциплінарні зв'язки методики навчання природознавства з іншими науками. Історія розвитку методики викладання природознавства. Розвиток природознавства та методики викладання природознавства в Україні.

Поняття змісту освіти. Цілі та завдання програми «Освіта» (Україна ХХІ ст.). Принципи відбору та структурування навчального матеріалу з природознавства в початковій школі. Зміст Державного стандарту початкової загальної освіти та його реалізація у курсі природознавства. Складові Держстандарту. Мета та завдання освітньої галузі «Природознавство» у змісті Держстандарту. Джерела змісту освіти: навчальний план, навчальна програма, підручники.

Значення понять та уявлень в оволодінні предметом. Природничі факти, уявлення, поняття. Поняття і мова. Відчуття, сприймання, уявлення як складові пізнавальної діяльності людини. Умови формування природничих уявлень. Утворення уявлень шляхом спостережень. Утворення уявлень на основі описів. Система природознавчих понять. Умови формування і розвитку природознавчих понять. Уміння, етапи формування умінь на уроках природознавства. Методика формування природознавчих уявлень та понять. Істотні ознаки поняття. Зміст поняття. Класифікація понять. Об'єм поняття. Етапи формування природничих понять.

Поняття про метод навчання. Прийом навчання. Загальна характеристика методів і прийомів навчання. Класифікація методів за джерелом знань. Класифікація методів за рівнем пізнавальної діяльності. Класифікація методів за характером дидактичних знань. Словесні методи навчання. Словесно-наочні методи навчання природознавства. Словесно-наочно-практичні методи навчання. Проблемні методи навчання. Класифікація методів навчання. Вибір та оптимальне поєднання методів у навчанні природознавству. Використання методичних прийомів на уроках природознавства.

Форми організації навчальної роботи з природознавства. Фронтальні, групові та індивідуальні види робіт на уроці, їх поєднання. Класифікація форм навчання. Домашні навчальні завдання. Екскурсія. Урок – основна форма навчально-виховної роботи з природознавства. Вимоги до сучасного уроку природознавства. Функції уроку. Типи уроків з природознавства та їх структура. Комбінований урок, його структура. Структура уроку на засвоєння нових знань. Предметний урок, його значення та структура. Узагальнюючий урок та особливості його проведення. Урок-екскурсія, його значення. Позаурочна та позакласна робота. Значення самостійної роботи учнів під час вивчення природознавства. Види домашніх завдань.

Засоби навчання. Дидактичні вимоги до використання засобів навчання. Вибір засобів навчання. Цілі використання засобів наочності. Навчальні посібники. Натуральні наочні посібники. Об'єкти живої природи. Об'єкти неживої природи. Ілюстративні наочні посібники. Площинні зображення: статичні та динамічні. Об'ємні зображення: статичні та динамічні. Допоміжне обладнання. Матеріальна база навчання природознавства. Дидактичні вимоги до організації краєзнавчого куточка. Планування роботи на навчально-дослідній ділянці. Обладнання географічного майданчика.

Поняття педагогічної технології. Роль педагогічних технологій у історії дидактики. Сучасні педагогічні та навчальні технології. Предметно орієнтована технологія. Особистісно-орієнтована технологія. Партнерська технологія. Інтерактивні технології навчання. Проектні технології навчання. Ігрові технології навчання. Інформаційні технології. Технології диференційованого навчання. Вибір технології навчання. Ефективність технології навчання. Використання комп'ютерних технологій.

Позаурочна і позакласна робота з природознавства. Значення позаурочної та позакласної роботи. Організація позаурочної роботи (у кутку живої природи, краєзнавчому кутку, на пришкольній навчально-дослідній ділянці, географічному майданчику, під час виконання самостійних завдань, спостережень у природі, виконання домашніх завдань). Напрямки позакласної роботи. Індивідуальна позакласна робота. Групова позакласна робота. Масова позакласна робота. Ефективність проведення позаурочної та позакласної роботи.

Зміст та методичні особливості вивчення окремих тем із курсу «Природознавство».

Список рекомендованої літератури

Основна література

1. Базанов Т.І., Новак К.В., Дербеньова А.Г., Садкіна В. І. Природознавство: Підруч. для 5 кл.– Харків: Світ дитинства, 2006. – 192 с.
2. Ільченко В.Р., Гуз К. Ж., Булава Л. М. Природознавство. – К.: Генеза, 2000. –176 с.
3. Ільченко В.Р., Гуз К. Ж., Булава Л.М. Природознавство: Довкілля: Підруч. для 5 кл. загальноосвіт. навч. закладів. – Полтава.–К., 2005. – 160с.
4. Колотій Н.М. Природознавство. 5 клас: Навч. посібник. – Х.: Країна мрій, 2006. – 160 с.
5. Природознавство, 5– 6 класи: Програма для загальноосвіт. навч. закладів. – К.: Перун, 2005. – 22 с.
6. Природознавство в Україні до початку ХХ ст. в історичному, культурному та освітньому контексті: Монографія / Ю.В.Павленко, С.П.Руда, С.А.Хорошева, Ю.О.Храмов. – К.: Академперіодика, 2001. – 420 с.
7. Сак Т.В., Гірний О.В., Зінкевич М.І. Природознавство: Підруч. для 5 кл. загальноосвіт. навч. закладів. – К.: Навч. книга, 2005. – 176 с.
8. Шаламов Р. В., Бабченко Г. С. Природознавство. – Харків: Світ дитинства, 2000. –176с.
9. Ярошенко О. Г, Баштовий В. І., Коршевнюк Т. В. Природознавство-5: Підруч. для загальноосвіт. навч. закладів. – К.: Генеза, 2005. – 128 с.

Додаткова література

1. Нарочна Л. К. Методика викладання природознавства [Текст]: навч. посібник / Л. К. Нарочна, Г. В. Ковальчук, К. Д. Гончарова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища школа, 1990. – 302 с.
2. Родигіна І. Діяльнісний підхід до формування базових компетентностей учнів / І. Родигіна // Біологія і хімія в шк. – 2005. – № 1. – С. 34-36.
3. Ильченко В. Р. Формирование естественнонаучного миропонимания школьников / В. Р. Ильченко. – М.: Просвещение, 1993. – 192с.
4. Цуруль О. А. Формування біологічних понять: Психолого–педагогічні засади та методичні особливості / О. А. Цуруль. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. – 247 с.
5. Полякова Г. А. Педагогіка: нав. посібник / Ганна Анатоліївна Полякова, Т. А. Борова. – Рек. МОН. – Харків, 2011. – 374 с.
6. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи [Текст]: підручник для студ. пед. факульт. / Олександра Яківна Савченко. – К.: Генеза, 2002. – 368 с.
7. Фіцула М. М. Педагогіка [Текст]: навч.посіб. / М. М. Фіцула. – 2-ге вид., випр., доп. – К.: Академвидав, 2006. – 560 с.
8. Хрестоматія з природознавства: Посібн. для вчителів. – К.: Рад.школа, 1978. – 150 с.
9. Штойко П. І. Концепції природознавства [Текст]: навч. посібник / Павло Іванович Штойко; відп. за вип. В.І.Онопрієнко. – Рек. МОН. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2011. – 456с.
10. Яришева Н. Ф. Основи природознавства. Природа України [Текст]: навчальний посібник. / Надія Федорівна. Яришева; Рек. МОН. – К.: Вища школа, 2008. – 335 с.
11. Яришева Н. Ф. Основи природознавства: Природа України [Текст]: навч. посібник / Н. Ф. Яришева. – К.: Вища школа, 1995. – 335 с.

INTERNET-ресурси

1. Асоціація вчителів біології України
2. Український біологічний сайт
3. Все для вчителя біології
4. Для вчителя хімії та біології

Навчальна програма дисципліни «Географія Херсонської області»

*Укладачі: доцент, доктор географічних наук Д.С. Мальчикова,
доцент, кандидат географічних наук О.В. Машкова*

Пояснювальна записка

Мета курсу – формування у студента системи знань, яка розкриває наукові основи становлення, функціонування і розвитку соціально-економічного комплексу Херсонського регіону.

Завдання курсу:

Теоретичні: аналіз історичних особливостей заселення, формування і розвитку Херсонської області, суспільно-географічної оцінки природних умов та природних ресурсів як передумови розвитку господарства області, демографічної ситуації та розселення населення в області, загальні закономірності і територіальні умови відтворення економіки регіону, зокрема в системі єдиного економічного простору держави, зовнішніх економічних зв'язків регіону, екологічної ситуації.

Практичні: робити глибокий, всебічний аналіз еколого-економічного розвитку регіонів як цілісних мікроекономічних просторових систем, на базі глибокого аналізу і регіональної еколого-економічної діагностики сучасного стану регіону передбачати перспективи економічного, соціального та екологічного розвитку Херсонської області у єдиному економічному просторі держави, розробляти конкретні проекти з охорони навколишнього середовища регіону.

Фахові предметні компетентності:

- Здатність використовувати термінологію, методи, концепції і теорії географії для вивчення соціально-економічного комплексу Херсонської області;
- Здатність розкривати взаємозв'язок основних природничо- та суспільно-географічних вчень у контексті соціально-економічного аналізу області.
- Здатність виконувати теоретичні й прикладні географічні на регіональному рівні.
- Здатність визначати і характеризувати особливості просторової організації географічних об'єктів Херсонщини.

Очікувані результати навчання:

- Знання історичних особливостей заселення,
- Знання про формування і розвитку Херсонської області,
- Знання про сформувані суспільно-географічну оцінку природних умов та природних ресурсів як передумову розвитку господарства області, демографічну ситуацію та розселення населення в області,
- Знання про загальні закономірності і територіальні умови відтворення економіки регіону, зокрема в системі єдиного економічного простору держави, зовнішні економічні зв'язки регіону, екологічну ситуацію;
- Використовувати можливості довідково-інформаційної глобальної комп'ютерної мережі Internet для оновлення інформації з даного курсу.
- Планувати, організовувати і за потреби проводити різні види екскурсій, туристичних подорожей в межах Херсонської області;
- Знаходити потрібні форми спілкування із суб'єктами господарювання, жителями області для отримання нової інформації про Херсонщину.

- Робити глибокий, всебічний аналіз еколого-економічного розвитку регіонів як цілісних мікроекономічних просторових систем, на базі глибокого аналізу і регіональної еколого-економічної діагностики сучасного стану регіону передбачати перспективи економічного, соціального та екологічного розвитку Херсонської області у єдиному економічному просторі держави;

- Розробляти конкретні проекти для поліпшення демографічної, економічної ситуації і охорони навколишнього середовища регіону.

Міждисциплінарні зв'язки. Засвоєння навчального матеріалу курсу базується на знаннях і вміннях студентів із таких навчальних дисциплін, як вступ до фаху, картографія, загальне землезнавство, географія ґрунтів, фізична географія України, географія транспорту, географія населення, економічна і соціальна географія України.

Зміст дисципліни

Вступ. Об'єкт і предмет дослідження дисципліни. Мета, завдання і функції курсу. Історія формування сучасної території та адміністративно-територіальний поділ Херсонської області.

Природно-екологічні фактори формування Херсонської області. Природне середовище. Оцінка природного середовища якісний, кількісний аспект. Географічне положення території області. Вплив географічного положення та розмірів території країни на формування природних умов і ресурсів. Загальна оцінка фізико-географічного положення та конфігурації території Херсонської області. Природні умови як невід'ємний фактор розвитку та розміщення народного господарства. Класифікація природних ресурсів.

Природні умови та ландшафтні комплекси регіону. Тектонічна будова. Закономірності поширення гірських порід різного віку і корисних копалин різного походження по території області, роль ендегенних та екзогенних процесів у їх формуванні. Історія використання мінеральних ресурсів. Основні групи мінеральних ресурсів. Горючі, рудні, нерудні. Рівні розвідки мінеральних ресурсів. Прояви корисних копалин. Родовища корисних копалин. Оцінка господарського значення мінеральних ресурсів: балансові та позабалансові. Рівні вивченості запасів корисних копалин: промислові та прогнозні.

Характерні риси кліматичних елементів. Температурний режим. Середні місячні, середні річні та екстремальні температури повітря. Вологість повітря. Абсолютна та відносна вологість. Атмосферні опади. Просторова та часова диференціація опадів. Тип річного ходу опадів на території. Загальні закономірності розподілу опадів по сезонам року. Сніговий покрив. Вітровий режим. Неприятливі метеорологічні явища: грози, град, тумани, суховії, хуртовини, промерзання ґрунту, ожеледі, відлиги.

Водозабезпечення. Водогосподарський комплекс. Структура водних ресурсів. Оцінка водозапасів. Забезпеченість регіонів водними ресурсами. Види забруднення водних ресурсів та особливості їх розподілу. Охорона водних ресурсів.

Особливості територіальної диференціації ґрунтів по території. Фактори, що впливають на формування, закономірності розподілу ґрунтів і зміни їх родючості. Рослинні і тваринні природні ресурси області.

Структура природно-рекреаційних ресурсів. Рекреаційне значення кліматичних, біологічних, гідрологічних, ландшафтних ресурсів, джерел

мінеральних вод, лікувальних грязей. Регіональні відмінності у використанні природно-рекреаційних ресурсів території.

Ландшафти та фізико-географічне районування області. Географія несприятливих природно-техногенних явищ на території Херсонської області. Явища гідрологічного походження. Геологічні небезпечні явища.

Суть природного-ресурсного потенціалу (ПРП), структура і критерії оцінки. Цілісність ПРП і особливості зв'язків його елементів. Комплексність і ієрархічність ПРП. Природна відтворювальність ПРП. Компонентна, функціональна, територіальна і організаційна структура ПРП. Комплексна оцінка ПРП регіону.

Геодемографічна характеристика Херсонської області.

Демовідтворювальний регіональний комплекс, його функції і територіальна структура. Закономірності демографічних процесів. Єдність і протиріччя демографічного процесу. Демографічна ситуація та її оцінка. Динаміка чисельності, народжуваність, смертність, природний приріст населення, тривалість життя в Херсонській області. Розміщення і густота населення. Структура народонаселення: статеві-вікова, етнічна, шлюбна, релігійна, соціальна, економічна, сімейна, освітня, кваліфікаційна, культурна. Теорії і концепції народонаселення. Територіальна спільність людей. Якість населення: суть, зміст, критерії. Соціально-демографічна політика.

Загальна соціально-економічна характеристика Херсонської області в умовах ринкових відносин. Структура економіки Херсонського регіону і особливості її трансформації. Сміслове поле поняття "структура економіки". Галузева структура господарства регіонів. Функціональна структура господарства. Міжгалузеві комплекси. Соціально-економічний комплекс регіону як система і його структура. Вплив НТР на структуру економіки і розміщення продуктивних сил. Реструктуризація економіки регіону: сутність, задачі і організація. Технологія реструктуризації виробництва. Міжгалузевий перерозподіл ресурсів. Вплив галузевих перетворень на структуру територіальних господарських комплексів. Диверсифікація економіки регіону. Динаміка і ефективність структурної трансформації економіки.

Рівні соціально-економічного розвитку регіонів. Рівні розвитку регіонів як об'єкт управління. Поняття "рівень розвитку регіону". Критерії зближення регіональних рівнів економічного розвитку. Засоби зближення регіональних рівнів економічного і соціального розвитку. Показники рівня економічного та соціального розвитку регіонів. Зарубіжний досвід визначення рівнів економічного розвитку регіонів. Територіальні пропорції і рівні соціально-економічного розвитку регіонів. Рівні економічного розвитку регіонів. Зближення рівнів розвитку регіонів. Зовнішні економічні зв'язки країн регіону.

Інфраструктура в системі економіки регіону. Інфраструктура в розширеному відтворенні. Розвиток послуг інфраструктури. Класифікація галузей інфраструктури. Ринкова інфраструктура. Методичні основи оцінки рівня розвитку елементів ринкової інфраструктури. Оцінка рівня соціально-економічного розвитку районів Херсонської області і господарське районування.

Оцінка рекреаційних ресурсів Херсонської області. Функціонально-компонентна структура територіально-рекреаційного комплексу Херсонської області. Структура територіально-рекреаційного комплексу Херсонської

області. Функціональні види (напрями) рекреаційної діяльності: Лікувально-курортна рекреація. Відпочинок та праця на дачних ділянках. Туризм та пізнавальна рекреація.

Сталий розвиток і охорона навколишнього середовища регіону в Херсонській області. Теоретичні основи сталого розвитку регіональних соціально-економічних систем. Концепція сталого розвитку: нова соціально-економічна парадигма. Регіональний рівень концепції сталого розвитку. Економіко-організаційний механізм сталого розвитку. Критерії і показники сталого розвитку.

Суть та принципи охорони природи. Види охорони природи. Класифікація природоохоронних заходів за напрямками природоохоронної діяльності, за видами витрат і за часом вкладення засобів. Екологічна інфраструктура. Охорона атмосфери. Забруднювачі атмосфери: механічні, хімічні, радіоактивні і природні. Антропогенні забруднювачі атмосфери і пов'язані з ними зміни в ній. Структура інгредієнтів забруднення. Вплив забруднення повітряного басейну на стан природних і соціально-економічних систем. Шляхи вирішення проблеми чистої атмосфери.

Охорона водних ресурсів. Основні споживачі води. Види забруднення поверхневих вод. Очистка стічних вод. Охорона мінеральних ресурсів. Охорона природи при розробці мінеральних ресурсів. Охорона земельних ресурсів. Вплив природних і антропогенних факторів на ґрунт. Захист ґрунтів від забруднення промислових підприємств, внесення мінеральних добрив, гербіцидів, видобутку корисних копалин. Охорона лісів. Заходи по охороні, раціональному використанні і відтворенні лісів. Захист від електромагнітних і радіаційних випромінювань. Адміністративні методи управління в галузі природокористування і охорони навколишнього середовища. Економічні методи регулювання в галузі природокористування і охорони навколишнього середовища.

Список рекомендованої літератури **Основна література**

1. Бойко М. Ф. Екологія Херсонщини / М. Ф. Бойко, С. Г. Чорний. – Херсон: Terra, 2001. – 210 с.
2. Бойко М. Ф. Растительный мир Херсонской области: Науч.-попул. очерк / М. Ф. Бойко, Н. В. Москов, В. И. Тихонов. – Симферополь: Таврия, 1987. – 144 с.
3. Географія Херсонщини: навч. посібник / І. О. Пилипенко, Д. С. Мальчикова, С. Л. Єрмакова та інші. – Херсон: ПП Вишемирський В. С., 2007. – 221 с.
4. Історія міст і сіл Української ССР. Херсонська область / Касьяненко О.Є. та ін. – Харків: Головна редакція УРЕ АН УРСР., 1972.
5. Коробов В.К. Про стан соціально-політичного та соціально-економічного розвитку Херсонської області / В.К. Коробов, І. О. Пилипенко, Д. В. Білий, М. А. Гоманюк. – Херсон: Графіка, 2004.
6. Коробов В. К. Аналітичний звіт про соціально-політичну ситуацію на Херсонщині під час виборів 2006 р / В. К. Коробов, Д. В. Білий, М. А. Гоманюк, І. О. Пилипенко. – Херсон: ОЛДИ-плюс, 2006. – 119 с. Пилипенко І. О.

7. Мальчикова Д.С. Географічні основи кадастру сільськогосподарських земель Півдня України (на матеріалах Херсонської області): Монографія / Д. С. Мальчикова. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2005.
8. Наукові записки Херсонського відділу Українського географічного товариства. Зб. наук. праць. – Випуск 1, 2, 3, 4.
9. Памятники природы Херсонской области /Сост. Вирлич А. Э. – Симферополь: Таврия, 1984. Природа Херсонської області. Фізико-географічний нарис / [Відп. ред. М. Ф. Бойко]. – Київ: Фітосоціоцентр, 1998. – 120 с.
10. Путешествие по Херсонщине: энциклопедия-путеводитель / [общ. ред. Ольга Алеферко]. – Херсон: Наддніпряночка, 2008. – 300 с., 1000 ил.

Додаткова література

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М.: Мысль, 1983.
2. Богадьорова Л.М. Специалізація тваринництва господарств населення Херсонської області в межах зон впливу міських поселень // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. Географія / Л.М. Богадьорова, Д. С. Мальчикова. – Вип. 283. – Чернівці: Рута, 2006 – С. 125-131.
3. Бойко М.Ф. Заповідна справа: стан, проблеми, перспективи. Зб. наук. праць / За ред. М.Ф.Бойка. – Херсон, Айлант, 1999.
4. Географічна енциклопедія України: В 3-х томах /Редкол.: О. М. Маринич та ін. – К.: Укр. Енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1989-1993. – Т.1-3.
5. Географія природно-ресурсного потенціалу України. – К.: Вища школа, 1993.
6. Заповідники і національні природні парки України / Гол. ред. З. Городиська. – К.: Вища школа, 1999.
7. Заставний Ф. Д. Географія України: у 2-х книгах / Ф. Д. Заставний. – Львів: Світ, 1994.
8. Игнатенко А.Н. Рекреационные территориальные системы: научные основы развития и функционирования / А. Н. Игнатенко. – К.: УМК ВО при Минвузе УССР, 1989.
9. Конструктивно-географические основы рационального природопользования в Украинской ССР. Теоретические и методические исследования / Маринич А. М., Горленко И. А., Руденко Л. Г. и др. – Киев: Наукова думка, 1990. – 200 с.
10. Леоненко В. Б. Атлас об'єктів ПЗФ України / В. Б. Леоненко, М. П. Стеценко, Ю. М. Водний. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2003.
11. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки та сучасний стан. / Монографія підг. авт. колективом у складі: Лібанова Е. М., Власенко Н. С., Власюк О. С., та ін. – К.: "СПД Савчина" 2002.
12. Малеев В. О. Водні ресурси та розвиток сільських населених пунктів Херсонської області // Материалы Международной научно-практической конференции «Сбалансированное природопользование: современный взгляд, тенденции и перспективы», материалы и доклады / ред. Колегия: Пилипенко Ю. В., Корниенко В. А., ответственный редактор Яковлева

- Н. И.; Херсонский государственный аграрный университет / В. О. Малеев, О. В. Машкова. – Херсон: Колос 2010 С.56-58
13. Мальчикова Д. С. Оптимізація використання суспільно-історичних рекреаційно-туристичних ресурсів Херсонської області / Географія та туризм: Наук. зб. / Д. С. Мальчикова, О. В. Машкова – К.: Альтерпрес, 2010 – С.50-53.
  14. Мальчикова Д.С. Класифікація агроєкосистем Херсонської області за рівнем антропогенної трансформації // Географічна освіта і наука в Україні. Матер. II Міжнар. наук.-практ. Конф / Д. С. Мальчикова. – Київ, 2003. – С. 158-159.
  15. Мальчикова Д.С. Соціально-екологічна адаптація систем сільського розселення до змін умов землеробства Херсонської області // Фальцфейнівські читання. Зб. наук. праць. В 2-х т / Д. С. Мальчикова. – Херсон: Terra, 2005. – Т.2 – С. 15-17.
  16. Марченко О.А. Суспільно-географічне обґрунтування раціонального використання та охорони рекреаційних ресурсів Херсонської області: дис. ... канд. геогр. наук / Одеський національний ун-т ім.І.І.Мечникова / О. А. Марченко. — Одеса, 2000.
  17. Машкова О. В. Районування Херсонської області за рівнем захворюваності сільських жителів як один з підходів визначення якості життя сільського населення / Ольга Машкова // Регіон–2007: стратегія оптимального розвитку: матер. Міжнар. наук.–практ. конф. (Харків, 17–18 квітня 2007 р.) / М-во освіти і науки, Харк. нац. ун-т. ім. В. Н. Каразіна. – Харків: ХНУ, 2007. – С. 175-176.
  18. Пилипенко І. О. Соціально-економічні портрети електоральних регіонів Херсонської області // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 246: Географія / І. О. Пилипенко. – Чернівці: 2005. – С.181-188
  19. Пилипенко І. Просторова оцінка змін чисельності сільського населення / І. Пилипенко, О. Машкова, В. Тихончук // Наук. записки Херсон. відділу Укр. геогр. товариства. – Вип.4. – Херсон: Вишемирський В. С., 2008. – С. 70-82.
  20. Пилипенко І.О. Морегосподарський комплекс Українського Приазов'я: суспільно-географічне дослідження: Монографія / І. О. Пилипенко. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2005.
  21. Регионы Украины: поиск стратегии оптимального развития // Под ред. Голикова А.П. – Харьков: 1994.
  22. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. У 3-х частинах. Підручник. – К.: ВД «К.-М. Академія» – Чернівці: Зелена Буковина, 1999.

INTERNET-ресурси

1. www.artkavun.kherson.ua
2. www.city.kherson.ua
3. www.mycity.kherson.ua
4. www.oda.kherson.ua
5. www.ukrstat.gov.ua

Навчальна програма дисципліни «Науково-дослідницький практикум з географії»

*Укладач: старший викладач, кандидат географічних наук
Р.С. Молікевич*

Пояснювальна записка

Навчальна дисципліна «Науково-дослідницький практикум з географії» є складовою варіативної частини циклу професійної та практичної підготовки фахівців рівня вищої освіти «магістр». Основний акцент програми – формування у студентів практичних знань здійснення наукових фізико-географічних досліджень, оволодіння загальною схемою наукового дослідження, особливостями теоретичних і емпіричних досліджень, принципами та правилами оформлення наукових робіт, методичними прийомами роботи з науковою інформацією та спеціальною літературою.

Мета курсу – навчити наукової творчості, а також сприяти практичній діяльності студентів, які ставлять перед собою завдання розробки та захисту наукового проекту через ознайомлення з принципами побудови проекту, принципами і методами встановлення новизни, достовірності та практичної значущості наукових результатів та практичного втілення наукового дослідження від творчого задуму до кінцевого оформлення наукової праці кожним студентом індивідуально.

Завдання курсу:

Теоретичні: освоїти основні положення та загальні уявлення про практичну реалізацію методології наукової творчості; закріпити сукупність прийомів чи операцій практичного освоєння дійсності, підпорядкованих розв'язанню конкретної задачі; оволодіти методами планування і організації наукових досліджень; ознайомити студентів з підходами до накопичення інформації та фізико-географічного аналізу; навчитися виділяти емпіричний рівень досліджень, на якому відбувається процес накопичення фактів та теоретичний – досягнення синтезу знань у формі практичної апробації наукової теорії;

Практичні: оволодіти практичними навичками наукової діяльності з фізико-географічних дисциплін; освоїти практичні методи географічного і регіонального аналізу для написання наукових запитів з проблем розвитку регіонів; засвоїти практичні навички підготовки наукових проектів та роботи з джерелами наукової інформації, включаючи інтернет-ресурси

Фахові предметні компетентності:

- Вибір та обґрунтування пріоритетного тематичного напрямку в конкретній галузі досліджень;
- Обґрунтування проблематики досліджень: проблема, на вирішення якої спрямовано проект; виділення об'єкту дослідження; предмет дослідження;
- Вміти самостійно аналізувати наукову літературу, картографічний та статистичний матеріал та використовувати їх у своїй роботі;
- Зібрати та обробити інформацію за темою роботи;
- Дослідити обрану тему, узагальнити та логічно викласти матеріал;
- Запропонувати свої варіанти рішення означеної проблеми;

- На основі проведених досліджень обґрунтувати проблематику обраного проекту;
- Описати завдання, на вирішення яких спрямовано проект;
- Обґрунтувати актуальність та/або доцільність виконання завдань, виходячи із стану досліджень проблематики за тематикою проекту.
- Вміти вдумливо та критично працювати з науковими джерелами.

Очікувані результати навчання:

- Знати нові напрямки в сучасній географії, її проблеми та перспективи розвитку;
- Називати основних вчених представників географії та їх вклад в науку;
- Пояснювати алгоритм географічного дослідження;
- Знати методи наукового пізнання;
- Знати елементи наукового дослідження;
- Визначати проблемні ситуації в географії та протиріччя в ній;
- Висувати наукові гіпотези, обґрунтувати її на основі виділення певної проблемної ситуації;
- Вірно обирати тему дослідження;
- Розробляти план дослідження;
- Працювати з літературними джерелами.

Міждисциплінарні зв'язки. Засвоєння навчального матеріалу курсу базується на знаннях і вміннях студентів із таких навчальних дисциплін, як вступ до фаху, методи і методика суспільно-географічних досліджень, геоінформаційні системи і технології та ін.

Зміст дисципліни

Проблеми та напрямки географічних досліджень.

Організація науково-дослідної роботи студентів у вищій школі. Значення науково-дослідної роботи як складової частини навчального процесу та її вплив на виховання і розвиток творчих здібностей у студентської молоді. Науково-дослідна робота студентів як складова частина навчального процесу. Науково-дослідна робота у позанавчальний час. Творчість як форма мислення. Природа здібностей як психологічна проблема розвитку творчості. Наукове дослідження творчих здібностей. Виховання творчих здібностей у студентів: його послідовність і умови.

Інформаційне забезпечення наукових досліджень. Значення інформаційного забезпечення у процесі проведення наукового дослідження; характеристика існуючих класифікацій бібліографічних джерел та визначення переліку найважливіших періодичних видань, що широко використовуються в географічних дослідженнях; зразки складання бібліографії наукових літературних джерел. Класифікація інформаційних наукових досліджень. Бібліографічні джерела економіко-географічної та економічної інформації. Інформаційно-пошукові мови бібліотечних фондів. Складання бібліографії з проблеми та напрямку наукового дослідження.

Актуальність та класифікація географічних досліджень. Сучасна наукова проблема Географія на теренах СРСР. Нові напрямки географічних досліджень з кінця ХХ – на початку ХХІ ст. Нові змістовні етапи географічних досліджень в Україні. Персоналії географії та їх вклад в розвиток науки. Теоретичні (пояснення, передбачення). Наукова гіпотеза. Вимоги до висунення

і формулювання гіпотез. Науковий закон. Емпіричні та прикладні дослідження. Методи емпіричного дослідження (спостереження порівняння, вимірювання, експеримент). Фундаментальні та прикладні дослідження. Визначення наукової проблеми. Наукові проблеми: теоретичні та емпіричні, загальні і часткові, фундаментальні і прикладні. Визначення проблем. Проблемна ситуація в

Планування і організація географічних досліджень.

Методи планування і організації досліджень географічного спрямування. Вибір пріоритетного напрямку наукових досліджень. Критерії актуальності наукової проблеми. Формування теми дослідження. Вивчення ступеню дослідженості обраної проблеми: визначення кола питань, що потребують розробки. Техніко-економічне обґрунтування теми пошукового дослідження. Розробка програми науково-дослідної роботи. Основні розділи програми: визначення об'єкту, предмету, мети та завдань дослідження; стан проблеми, що досліджується; зміст дослідження; методи дослідження; результати дослідження, що очікуються та порядок їх використання; очікувана ефективність використання результатів дослідження; календарний план виконання робіт; кошторис витрат на виконання науково-дослідної роботи. Формування групи виконавців науково-дослідної роботи. Розробка індивідуальних планів-завдань учасникам досліджень та організація контролю за їх виконанням. Особливості планування і організації науково-дослідної роботи студентів (НДРС), порядок його розробки та організації контролю за виконанням.

Основні елементи наукового дослідження. Особливості визначення об'єкта дослідження. Предмет дослідження як неодмінна, важлива складова наукової роботи. Мета дослідження та її роль. План наукового дослідження. Послідовність основних етапів наукового дослідження. Обробка результатів дослідження.

Методи проведення наукового дослідження. Прийоми розробки методики проведення наукового дослідження з проблем управління регіональним соціально-економічним розвитком. Розробка вихідної теоретичної концепції дослідження та його побічних гіпотез. Визначення об'єкта та предмета дослідження. Методи роботи з літературними джерелами. Формування інформаційної бази по темі дослідження. Забезпечення її повноти, надійності та достовірності. Методи визначення репрезентативності інформації. Методичні принципи, прийоми та технічні можливості обробки інформації. Використання ЕОМ для обробки економіко-статистичної інформації. Визначення вимог до результатів дослідження, що очікується отримати. Методи обчислення очікуваного економічного ефекту від використання результатів наукового дослідження. Методичні прийоми апробації отриманих результатів.

Робота над літературними джерелами та джерела інформації. Вивчення літературних джерел. Обробка за принципом: «від простого до складного». Порядок і алгоритм обробки літературних джерел. Служби по випуску інформаційних видань. Бібліографічний опис. Власне переосмислення географічної інформації, що несуть оброблювані джерела. Інтернет технології в дослідженнях.

Узагальнення результатів наукового дослідження. Методи узагальнення результатів досліджень соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Систематизація результатів наукових

досліджень. Форми подання результатів науково-дослідної роботи. Загальні вимоги щодо оформлення результатів наукових досліджень. Структура наукового документу, основні елементи, композиція. Рубрикація. Таблиці, графічні та картографічні матеріали. Лексика наукового документу. Оформлення результатів наукових досліджень у вигляді звіту, наукової доповіді, статті, курсової або дипломної роботи тощо. Основні вимоги до написання статті за результатами наукових досліджень. Звіт про наукову роботу. Вимоги щодо його структури, змісту та оформлення. Анотація наукового документу. Рецензія наукового документу і вимоги щодо її змісту та оформлення. Студентські наукові роботи. Основні вимоги щодо їх структури, змісту та оформлення. Основні вимоги щодо завершеної науково-дослідної роботи. Планування та організація використання результатів завершеної науково-дослідної роботи. Розробка плану впровадження результатів науково-дослідних робіт та організація контролю за його виконанням. Методика і форми впровадження результатів науково-дослідних робіт у практику. Класифікація результатів науково-дослідних робіт за основними ознаками, що характеризують ефективність її використання. Літературне оформлення наукового твору.

Список рекомендованої літератури

Основна література

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. – М., 1983. – 350 с.
2. Баранский Н.Н. Научные принципы географии: Избр. тр. – М.: Мысль. 1980. – 239 с.
3. Баранский Н.Н. Становление советской экономической географии: Избр. тр. – М.: Мысль, 1980. – 288 с.
4. География в Московском университете. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1988. – 214с.
5. Голіков А.П. Словник-довідник суспільно-географічних термінів / А.П. Голіков, П.О. Черномаз, Н.А. Казакова. Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2000. – 48 с.
6. Економічна та соціальна географія: Навчально-методичний посібник з основ наукових досліджень, виконання курсових і кваліфікаційних робіт для студентів спеціальності // Басманов Є.Ю., Куценко М.В., Немець Л.М., Панасенко Л.Г., Редін В.І., Редіна В.А., Юрченко С.О.; за заг. ред. Нємця К.А. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2004. – 190 с.
7. Лямин В. С. География и общество. Философские и социологические проблемы географии. – М.: Мысль, 1978.
8. Мезенцев К. В. Регіональне прогнозування соціально-економічного розвитку / Костянтин Володимирович Мезенцев. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 82 с.
9. Мезенцев К.В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку / Костянтин Володимирович Мезенцев. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 253 с.
10. Научные работы: Методика подготовки и оформления. / Авт.-сост. И.Н. Кузнецов. – 2-е изд., перераб. и доп. – Мн.: Амалфея, 2000. – 544 с.

11. Немец К.А. Информационное взаимодействие природных и социальных систем / Константин Аркадьевич Немец. – Х.: Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2005. – 428 с.
12. Немец Л.Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины): Монография. – Х., 2003. – 383 с.
13. Немець Л.М. Методичні вказівки з виконання та оформлення дипломних робіт зі спеціальності «Економічна і соціальна географія». – Харків, 2010. – 44 с.
14. Пилипенко І.О. Методика суспільно-географічних досліджень (на прикладі Херсонської області) / І.О. Пилипенко, Д.С. Мальчикова – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2007. – 112 с.
15. Рузавин Г.И. Методология научного исследования: Учеб. пособие для вузов. – М., 1999. – 317 с.
16. Саушкин Ю.Г. История и методология географической науки: Курс лекций. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1976. – 421 с.
17. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: Навч. посіб. – Одеса: Астропринт, 2001. – 560 с.
18. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навч. посіб. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
19. Харвей Д. Научное объяснение в географии. – М.: Прогресс, 1974
20. Чорненький Я.Я. Основи наукових досліджень. Організація самостійної та наукової роботи студента. Навчальний посібник / Я.Я. Чорненький, Н.В. Чорненька, С.Б. Рибак – К.: ВД «Професіонал», 2006. – 208 с.
21. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка. 2001. – 744 с.

Додаткова література

1. Алаев Э.Б. Географическое мышление и геопространственная парадигма // Изв. ВГО, 1981. – т. 113., вып. 5.
2. Ассонов Г.Ф. Информация в современном мире / Г. Ф.Ассонов, Т. А.Желток – К.: УКРНИИТИ, 1991. – 40 с.
3. Белуха Н.Т. Основы научных исследований в экономике. Учебное пособие. – К.: Гол. изд.-во изд.-го объединения «Вища школа», 1985. – 215 с.
4. Быков В.В. Методы науки. – М.: Мысль, 1974.
5. Географічна енциклопедія України. Т. 1-3. – К.: Укр. енцикл., 1989-1993.
6. Голіков А.П. Вступ до економічної і соціальної географії: підручник А.П. Голіков, Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко. К.: Либідь, 1996. 320 с.
7. Державний стандарт України. Документація. Звіти у сфері науки і техніки. (ДСТУ 3008-95). Затверджено і введено в дію наказом Держстандарту України № 58 від 23.02.1995 р.
8. Жекулин В.С. Введение в географию: Уч. пособие. – Л.: ЛГУ, 1989.
9. Жекулин В.С. География в системе наук / В.С. Жекулин, С.Б. Лавров. – Л.: Наука, 1987.
10. Захаров А. Как написать и защитить диссертацию / А. Захаров, Т. Захарова – СПб.: Питер, 2003. – 157 с.
11. Иванов М.М. и др. СИЛА: / управление наукой и нововведениями. – М.: Наука, 1990. – 191с.

12. Исаченко А.Г. Ландшафтоведение и физико-географическое районирование. – М.: Высш. шк., 1991.
13. Канке В. А. Философия науки: краткий энциклопедический словарь / Виктор Андреевич Канке. – М.: Омега – Л, 2008. – 328 с.
14. Катаев А.В. Письменная научная работа студента: Методические рекомендации по выполнению для студентов экономических специальностей / А.В. Катаев, С.В. Оберемок – Х.: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2007. – 86 с.
15. Ковальчук В.В. Основи наукових досліджень / В.В. Ковальчук, Л.М. Моїсєв: Навч. посібник. – К.: ВД «Професіонал», 2004.
16. Лихачев М.Т. Организация делопроизводства в научных учреждениях. М.; Экономика, 1986.
17. Лямин В.С. География и общество. Философские и социологические проблемы географии. – М.: Мысль, 1978.
18. Мересте У.И. Современная география: вопросы теории / У.И. Мересте, С.Я. Ныммик. – М.: Мысль, 1984.
19. Мильков Ф.Н. Общее землеведение. – М.: Высш. шк., 1990.
20. Мороз С.А. та ін. Методологія географічної науки: Навч. посіб. – К.: Заповіт, 1997.
21. Наука в экономической структуре народного хозяйства. – М.: Наука, 1990. – 191 с.
22. Научные работы: Методика подготовки и оформления / Авт.-сост. И.Н. Кузнецов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2000. – 544 с.
23. Основи наукових досліджень. Організація самостійної та наукової роботи студента: Навч. посіб. // Чорненький Я.Я., Чорненька Н.В., Рибак С.Б. – К.: «Професіонал», 2006. – 208 с.
24. Основы научных исследований. География / Под ред Н.Д. Пистуна, Г.И. Швєбса. – К.: Выща шк., 1988.
25. Отчет о научно-исследовательской работе. Общие требования и правила оформления ГОСТ 7.32.-81. – М: Госстандарт, 1981. – 30 с.
26. Подготовка студентов к профессионально-педагогическому творчеству / П.И. Шевченко, Б.Д. Красовский, И.С. Дмитрик. – К., 1992. – 149 с.
27. Положення про організацію навчального процесу в Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – 51 с.
28. Порядок проведения научно-исследовательских работ. ГОСТ. 15.10180. – М.: Госстандарт, 1981. – 28 с.
29. Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності: Закон України, прийнятий Верховною Радою України 13 грудня 1991 р.// Відомості Верховної Ради України. – 1992. № 12.
30. Пузыгая К.Ф. и др. Организация и планирование научных исследований и опытно-конструкторских разработок. / Учебн. пособие для студентов. – М: Высш. шк. 1989. – 223 с.
31. Солнцев В.Н. Системная организация ландшафтов. – М.: Мысль., 1981.
32. Справочник научного работника./ А.Р. Мацюк, З.К. Симорот, Я.Н. Шевченко и др. – К.: Наук. думка, 1989. – 328 с.
33. Суслов М.М. Методология экономического исследования. – М.: Мысль, 1974. – 334 с.

34. Топчиев А.Г. Пространственная организация географических комплексов и систем. – Одесса: Вища шк., 1988.
35. Файбусович И.Я. Первые шаги в научных исследованиях по экономической географии. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1974. – 31с.
36. Философский энциклопедический словарь. – М.: Сов. энцикл., 1988.
37. Черванев И.Г. Современные парадигмы древнейшей из наук // Природа. 1995. – № 2.
38. Штофф В. А. Проблемы методологии научного познания. – М.: Высш. шк., 1978. – 271 с.
39. Як правильно оформляли дисертацію та документи атестаційної справи: Зб. нормат. док. з питань атестації наук. кадрів вищої кваліфікації / Упоряд. Ю.І. Цеков. – К.: Ред. «Бюл. Вищої атестац. коміс. України»: Вид-во «Толока», 2006. – 80 с.

INTERNET-ресурси

1. Офіційний сайт Державної науково-технічної бібліотеки України. – Режим доступу: <http://gntb.gov.ua>
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>

Навчальна програма дисципліни «Науково-дослідницький практикум з суспільної географії»

*Укладач: старший викладач, кандидат географічних наук
Р.С. Молікевич*

Пояснювальна записка

Навчальна дисципліна «Науково-дослідницький практикум з суспільної географії» є складовою варіативної частини циклу професійної та практичної підготовки фахівців рівня вищої освіти «магістр». Основний акцент програми – формування у студентів практичних знань здійснення наукових досліджень з суспільної географії, оволодіння загальною схемою наукового дослідження, особливостями теоретичних і емпіричних досліджень, принципами та правилами оформлення наукових робіт, методичними прийомами роботи з науковою інформацією та спеціальною літературою.

Мета курсу – навчити науковій творчості, а також сприяти практичній діяльності студентів, які ставлять перед собою завдання розробки та захисту наукового проекту через ознайомлення з принципами побудови проекту, принципами і методами встановлення новизни, достовірності та практичної значущості наукових результатів та практичного втілення наукового дослідження від творчого задуму до кінцевого оформлення наукової праці кожним студентом індивідуально.

Завдання курсу:

Теоретичні: освоїти основні положення та загальні уявлення про практичну реалізацію методології наукової творчості; закріпити сукупність прийомів чи операцій практичного освоєння дійсності, підпорядкованих розв'язанню конкретної задачі; оволодіти методами планування і організації наукових досліджень; ознайомити студентів з підходами до накопичення інформації та економіко-географічного аналізу; навчитися виділяти емпіричний рівень досліджень, на якому відбувається процес накопичення фактів та теоретичний – досягнення синтезу знань у формі практичної апробації наукової теорії;

Практичні: оволодіти практичними навичками наукової діяльності з економічної та соціальної географії; освоїти практичні методи географічного і регіонального аналізу для написання наукових запитів з проблем розвитку регіонів; засвоїти практичні навички підготовки наукових проектів та роботи з джерелами наукової інформації, включаючи інтернет-ресурси

Фахові предметні компетентності:

- Вибір та обґрунтування пріоритетного тематичного напрямку в конкретній галузі досліджень
- Обґрунтування проблематики досліджень: проблема, на вирішення якої спрямовано проект; виділення об'єкту дослідження; предмет дослідження;
- Вміти самостійно аналізувати наукову літературу, картографічний та статистичний матеріал та використовувати їх у своїй роботі;
- Зібрати та обробити інформацію за темою роботи;
- Дослідити обрану тему, узагальнити та логічно викласти матеріал;

- Запропонувати свої варіанти рішення означеної проблеми;
- На основі проведених досліджень обґрунтувати проблематику обраного проекту;
- Описати завдання, на вирішення яких спрямовано проект;
- Обґрунтувати актуальність та/або доцільність виконання завдань, виходячи із стану досліджень проблематики за тематикою проекту.
- Вміти вдумливо та критично працювати з науковими джерелами.

Очікувані результати:

- Знати нові напрямки в сучасній суспільній географії, її проблеми та перспективи розвитку;
- Називати основних вчених представників суспільної географії та їх вклад в науку;
- Пояснювати алгоритм соціально-географічного дослідження;
- Знати методи наукового пізнання;
- Знати елементи наукового дослідження;
- Визначати проблемні ситуації в географії та протиріччя в ній;
- Висувати наукові гіпотези, обґрунтувати її на основі виділення певної проблемної ситуації;
- Вірно обирати тему дослідження;
- Розробляти план дослідження;
- Працювати з літературними джерелами.

Міждисциплінарні в'язки. Засвоєння навчального матеріалу курсу базується на знаннях і вміннях студентів із таких навчальних дисциплін, як вступ до фаху, методи і методика суспільно-географічних досліджень, геоінформаційні системи і технології, суспільна географія та ін.

Зміст дисципліни

Проблеми та напрямки суспільно-географічних досліджень.

Організація науково-дослідної роботи студентів у вищій школі.

Значення науково-дослідної роботи як складової частини навчального процесу та її вплив на виховання і розвиток творчих здібностей у студентської молоді. Науково-дослідна робота студентів як складова частина навчального процесу. Науково-дослідна робота у позанавчальний час. Творчість як форма мислення. Природа здібностей як психологічна проблема розвитку творчості. Наукове дослідження творчих здібностей. Виховання творчих здібностей у студентів: його послідовність і умови.

Інформаційне забезпечення наукових досліджень. Значення інформаційного забезпечення у процесі проведення наукового дослідження; характеристика існуючих класифікацій бібліографічних джерел та визначення переліку найважливіших періодичних видань, що широко використовуються в економіко-географічних дослідженнях; зразки складання бібліографії наукових літературних джерел. Класифікація інформаційних наукових досліджень. Бібліографічні джерела економіко-географічної та економічної інформації. Інформаційно-пошукові мови бібліотечних фондів. Складання бібліографії з проблеми та напрямку наукового дослідження.

Актуальність та класифікація суспільно-географічних досліджень.

Сучасна наукова проблема Соціально-економічна географія на теренах СРСР. Нові напрямки СЕГ досліджень з кінця ХХ – на початку ХХІ ст. Нові змістовні

етапи суспільно-географічних досліджень в Україні. Персоналії СЕГ та їх вклад в розвиток науки. Теоретичні (пояснення, передбачення). Наукова гіпотеза. Вимоги до висунення і формулювання гіпотез. Науковий закон. Емпіричні та прикладні дослідження. Методи емпіричного дослідження (спостереження порівняння, вимірювання, експеримент). Фундаментальні та прикладні дослідження. Визначення наукової проблеми. Наукові проблеми: теоретичні та емпіричні, загальні і часткові, фундаментальні і прикладні. Визначення проблем. Проблемна ситуація в суспільній географії.

Планування і організація суспільно-географічних досліджень. Методи планування і організації досліджень суспільно-географічного спрямування. Вибір пріоритетного напрямку наукових досліджень. Критерії актуальності наукової проблеми. Формування теми дослідження. Вивчення ступеню дослідженості обраної проблеми: визначення кола питань, що потребують розробки. Техніко-економічне обґрунтування теми пошукового дослідження. Розробка програми науково-дослідної роботи. Основні розділи програми: визначення об'єкту, предмету, мети та завдань дослідження; стан проблеми, що досліджується; зміст дослідження; методи дослідження; результати дослідження, що очікуються та порядок їх використання; очікувана ефективність використання результатів дослідження; календарний план виконання робіт; кошторис витрат на виконання науково-дослідної роботи. Формування групи виконавців науково-дослідної роботи. Розробка індивідуальних планів-завдань учасникам досліджень та організація контролю за їх виконанням. Особливості планування і організації науково-дослідної роботи студентів (НДРС), порядок його розробки та організації контролю за виконанням.

Основні елементи наукового дослідження. Особливості визначення об'єкта дослідження. Предмет дослідження як неодмінна, важлива складова наукової роботи. Мета дослідження та її роль. План наукового дослідження. Послідовність основних етапів наукового дослідження. Обробка результатів дослідження.

Методи проведення наукового дослідження. Прийоми розробки методики проведення наукового дослідження з проблем управління регіональним соціально-економічним розвитком. Розробка вихідної теоретичної концепції дослідження та його побічних гіпотез. Визначення об'єкта та предмета дослідження. Методи роботи з літературними джерелами. Формування інформаційної бази по темі дослідження. Забезпечення її повноти, надійності та достовірності. Методи визначення репрезентативності інформації. Методичні принципи, прийоми та технічні можливості обробки інформації. Використання ЕОМ для обробки економіко-статистичної інформації. Визначення вимог до результатів дослідження, що очікується отримати. Методи обчислення очікуваного економічного ефекту від використання результатів наукового дослідження. Методичні прийоми апробації отриманих результатів.

Робота над літературними джерелами та джерела інформації. Вивчення літературних джерел. Обробка за принципом: «від простого до складного». Порядок і алгоритм обробки літературних джерел. Служби по випуску інформаційних видань. Бібліографічний опис. Власне переосмислення географічної інформації, що несуть оброблювані джерела. Інтернет технології в дослідженнях.

Узагальнення результатів наукового дослідження. Методи узагальнення результатів досліджень соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Систематизація результатів наукових досліджень. Форми подання результатів науково-дослідної роботи. Загальні вимоги щодо оформлення результатів наукових досліджень. Структура наукового документу, основні елементи, композиція. Рубрикація. Таблиці, графічні та картографічні матеріали. Лексика наукового документу. Оформлення результатів наукових досліджень у вигляді звіту, наукової доповіді, статті, курсової або дипломної роботи тощо. Основні вимоги до написання статті за результатами наукових досліджень. Звіт про наукову роботу. Вимоги щодо його структури, змісту та оформлення. Анотація наукового документу. Рецензія наукового документу і вимоги щодо її змісту та оформлення. Студентські наукові роботи. Основні вимоги щодо їх структури, змісту та оформлення. Основні вимоги щодо завершеної науково-дослідної роботи. Планування та організація використання результатів завершеної науково-дослідної роботи. Розробка плану впровадження результатів науково-дослідних робіт та організація контролю за його виконанням. Методика і форми впровадження результатів науково-дослідних робіт у практику. Класифікація результатів науково-дослідних робіт за основними ознаками, що характеризують ефективність її використання. Літературне оформлення наукового твору.

Список рекомендованої літератури

Основна література

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. – М., 1983. – 350 с.
2. Баранский Н.Н. Научные принципы географии: Избр. тр. – М.: Мысль, 1980. – 239 с.
3. Баранский Н.Н. Становление советской экономической географии: Избр. тр. – М.: Мысль, 1980. – 288 с.
4. География в Московском университете. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1988. – 214с.
5. Голіков А.П. Словник-довідник суспільно-географічних термінів / А.П. Голіков, П.О. Черномаз, Н.А. Казакова. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2000. – 48 с.
6. Економічна та соціальна географія: Навчально-методичний посібник з основ наукових досліджень, виконання курсових і кваліфікаційних робіт для студентів спеціальності // Басманов Є.Ю., Куценко М.В., Немець Л.М., Панасенко Л.Г., Редін В.І., Редіна В.А., Юрченко С.О.; за заг. ред. Нємця К.А. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2004. – 190 с.
7. Лямин В. С. География и общество. Философские и социологические проблемы географии. – М.: Мысль, 1978.
8. Мезенцев К. В. Регіональне прогнозування соціально-економічного розвитку / Костянтин Володимирович Мезенцев. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 82 с.
9. Мезенцев К.В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку / Костянтин Володимирович Мезенцев. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 253 с.

10. Научные работы: Методика подготовки и оформления. / Авт.-сост. И.Н. Кузнецов. – 2-е изд., перераб. и доп. – Мн.: Амалфея, 2000. – 544 с.
11. Немец К.А. Информационное взаимодействие природных и социальных систем / Константин Аркадьевич Немец. – Х.: Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2005. – 428 с.
12. Немец Л.Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины): Монография. – Х., 2003. – 383 с.
13. Немець Л.М. Методичні вказівки з виконання та оформлення дипломних робіт зі спеціальності «Економічна і соціальна географія». – Харків, 2010. – 44 с.
14. Пилипенко І.О. Методика суспільно-географічних досліджень (на прикладі Херсонської області) / І.О. Пилипенко, Д.С. Мальчикова – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2007. – 112с.
15. Рузавин Г.И. Методология научного исследования: Учеб. пособие для вузов. – М., 1999. – 317 с.
16. Саушкин Ю.Г. История и методология географической науки: Курс лекций. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1976. – 421 с.
17. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: Навч. посіб. – Одеса: Астропринт, 2001. – 560 с.
18. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навч. посіб. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
19. Харвей Д. Научное объяснение в географии. – М.: Прогресс, 1974.
20. Чорненький Я.Я. Основи наукових досліджень. Організація самостійної та наукової роботи студента. Навчальний посібник / Я.Я. Чорненький, Н.В. Чорненька, С.Б. Рибак – К.: ВД «Професіонал», 2006. – 208 с.
21. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка. 2001. – 744 с.

Додаткова література

1. Алаев Э.Б. Географическое мышление и геопространственная парадигма // Изв. ВГО, 1981. – т. 113., вып. 5.
2. Асонов Г.Ф. Информация в современном мире / Г. Ф.Асонов, Т. А.Желток – К.: УКРНИИТИ, 1991. – 40 с.
3. Белуха Н.Т. Основы научных исследований в экономике. Учебное пособие. – К.: Гол. изд.-во изд.-го объединения «Вища школа», 1985. – 215 с.
4. Быков В.В. Методы науки. – М.: Мысль, 1974.
5. Географічна енциклопедія України. Т. 1-3. – К.: Укр. енцикл., 1989-1993.
6. Голіков А.П. Вступ до економічної і соціальної географії: підручник А.П. Голіков, Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко. К.: Либідь, 1996. 320 с.
7. Державний стандарт України. Документація. Звіти у сфері науки і техніки. (ДСТУ 3008-95). Затверджено і введено в дію наказом Держстандарту України № 58 від 23.02.1995 р.
8. Жекулин В.С. Введение в географию: Уч. пособие. – Л.: ЛГУ, 1989.
9. Жекулин В.С. География в системе наук / В.С. Жекулин, С.Б. Лавров. – Л.: Наука, 1987.
10. Захаров А. Как написать и защитить диссертацию / А. Захаров, Т. Захарова – СПб.: Питер, 2003. – 157 с.

11. Иванов М.М. и др. СИЛА: / управление наукой и нововведениями. – М.: Наука, 1990. – 191 с.
12. Исаченко А.Г. Ландшафтоведение и физико-географическое районирование. – М.: Высш. шк., 1991.
13. Канке В. А. Философия науки: краткий энциклопедический словарь / Виктор Андреевич Канке. – М.: Омега-Л, 2008. – 328 с.
14. Катаев А.В. Письменная научная работа студента: Методические рекомендации по выполнению для студентов экономических специальностей / А.В. Катаев, С.В. Оберемок – Х.: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2007. – 86 с.
15. Ковальчук В.В. Основы наукових досліджень / В.В. Ковальчук, Л.М. Моїсєв: Навч. посібник. – К.: ВД «Професіонал», 2004.
16. Лихачев М.Т. Организация делопроизводства в научных учреждениях. – М.: Экономика, 1986.
17. Лямин В.С. География и общество. Философские и социологические проблемы географии. – М.: Мысль, 1978.
18. Мересте У.И. Современная география: вопросы теории / У.И. Мересте, С.Я. Ныммик. – М.: Мысль, 1984.
19. Мильков Ф.Н. Общее землеведение. – М.: Высш. шк., 1990.
20. Мороз С.А. та ін. Методологія географічної науки: Навч. посіб. – К.: Заповіт, 1997.
21. Наука в экономической структуре народного хозяйства. – М.: Наука, 1990. – 191 с.
22. Научные работы: Методика подготовки и оформления / Авт.-сост. И.Н. Кузнецов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2000. – 544 с.
23. Основы наукових досліджень. Організація самостійної та наукової роботи студента: Навч. посіб. // Чорненький Я.Я., Чорненька Н.В., Рибак С.Б. – К.: «Професіонал», 2006. – 208 с.
24. Основы научных исследований. География / Под ред Н.Д. Пистуна, Г.И. Швевса. – К.: Вища шк., 1988.
25. Отчет о научно-исследовательской работе. Общие требования и правила оформления ГОСТ 7.32.-81. – М: Госстандарт, 1981. – 30 с.
26. Подготовка студентов к профессионально-педагогическому творчеству / П.И. Шевченко, Б.Д. Красовский, И.С. Дмитрик. – К., 1992. – 149 с.
27. Положення про організацію навчального процесу в Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – 51 с.
28. Порядок проведения научно-исследовательских работ. ГОСТ. 15.10180. – М.: Госстандарт, 1981. – 28 с.
29. Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності: Закон України, прийнятий Верховною Радою України 13 грудня 1991 р.// Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 12.
30. Пузьгая К.Ф. и др. Организация и планирование научных исследований и опытно-конструкторских разработок. / Учебн. пособие для студентов. – М.: Высш. шк., 1989. – 223 с.
31. Солнцев В.Н. Системная организация ландшафтов. – М.: Мысль, 1981.
32. Справочник научного работника./ А.Р. Мацюк, З.К. Симорот, Я.Н. Шевченко и др. – К.: Наук. думка, 1989. – 328 с.

33. Суслов М.М. Методология экономического исследования. – М.: Мысль, 1974. – 334 с.
34. Топчиев А.Г. Пространственная организация географических комплексов и систем. – Одесса: Вища шк., 1988.
35. Файбусович И.Я. Первые шаги в научных исследованиях по экономической географии. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1974. – 31 с.
36. Философский энциклопедический словарь. – М.: Сов. энцикл., 1988.
37. Черванев И.Г. Современные парадигмы древнейшей из наук // Природа. 1995. – № 2.
38. Штофф В. А. Проблемы методологии научного познания. – М.: Высш. шк., 1978. – 271 с.
39. Як правильно оформляли дисертацію та документи атестаційної справи: Зб. нормат. док. з питань атестації наук. кадрів вищої кваліфікації / Упоряд. Ю.І. Цеков. – К.: Ред. «Бюл. Вищої атестац. коміс. України»: Вид-во «Толока», 2006. – 80 с.

INTERNET-ресурси

1. Офіційний сайт Державної науково-технічної бібліотеки України. – Режим доступу: <http://gntb.gov.ua>
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.

Навчальна програма дисципліни «Методика викладання економіки»

*Укладач: доцент, кандидат педагогічних наук **К.І. Ковальова***

Пояснювальна записка

Курс «Методика викладання економіки» входить до складу інваріантної частини навчального плану підготовки фахівців зі спеціальності «Географія*». Це пов'язано із тим, що з усіх шкільних дисциплін, саме географія за навчальною програмою IX-X класів («Економічна і соціальна географія України», «Економічна і соціальна географія світу») найбільш наближена за змістом та тематикою до шкільного курсу «Економіка».

Програма курсу «Методика викладання економіки» розрахована на подальшу універсалізацію підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «Спеціаліст», спроможних по завершенню навчання викладати у середніх загальноосвітніх навчальних закладах та спеціалізованих закладах курс «Економіка» у IX-XI класах, а також проводити факультативні заняття з окремих розділів курсу.

Завданням курсу для студентів спеціальності «Географія*» є по-перше, оволодіння базовими знаннями з шкільного курсу економіки, а по-друге, напрацювання навичок самостійної навчально-методичної роботи та власне викладання економіки у школі.

Мета курсу – полягає у підготовці випускників спеціальності «Географія*» до викладання курсу «Економіка» за навчальною програмою для загальноосвітніх навчальних закладів, затвердженою Міністерством освіти і науки України.

Завдання курсу:

Теоретичні: забезпечити засвоєння теоретичних основ шкільного курсу економіки, осмислення досвіду кращих вчителів, сформувані знання про особливості процесу навчання в шкільному курсі економіки.

Практичні: навчити самостійно визначати зміст і методи навчання економіки, вміти диференціювати навчальну інформацію на основну (поняття, закономірності, світоглядні ідеї) та допоміжну, проектувати зміст навчання, здійснювати види навчально-виховного процесу, планувати різні види пізнавальної діяльності учнів і способи їх включення у процес навчальної діяльності, розв'язувати елементарні задачі економічного змісту, давати графічну інтерпретацію економічного процесу чи явища та доводити її до учнів.

Фахові предметні компетентності:

- Здатність діагностувати і оцінювати рівень розвитку, досягнень та освітніх потреб особистості.
- Здатність проектувати і здійснювати освітній процес із урахуванням сучасної соціокультурної ситуації та рівня розвитку особистості.
- Здатність до організації спільної діяльності та міжособистісної взаємодії суб'єктів освітнього процесу.
- Здатність створювати і підтримувати психологічно безпечне освітнє середовище.
- Здатність створювати умови для позитивного ставлення суб'єктів освітнього процесу до соціального оточення і самого себе.

- Вміння використовувати основи теорії та методології освіти в професійній діяльності.

- Вміння користуватися інформаційно-комунікативними технологіями.

Очікувані результати навчання:

- Знати зміст шкільного курсу економіки; методи і засоби навчання економіки;

- Знати форми організації навчально-виховного процесу з економіки; особливості процесу формування знань, умінь, навичок на уроках економіки;

- Знати можливості застосування інтерактивних технологій при вивченні курсу.

- Вміти аналізувати зміст і структуру навчальної програми з економіки;

- Вміти проектувати зміст навчання;

- Вміти конструювати урок, визначати його мету, структуру, систему методів навчання;

- Вміти здійснювати види навчально-виховного процесу;

- Вміти розв'язувати елементарні задачі економічного змісту, давати графічну інтерпретацію економічного процесу чи явища та доводити її до учнів;

- Вміти розробляти та проводити практичні роботи з окремих тем курсу.

Міжпредметні зв'язки. У процесі викладання курсу у студентів повинна сформуватися система знань та вмінь педагогічної роботи, достатня методична озброєність з врахуванням специфічності предмета економіки, особливості та виключності його міжпредметних зв'язків, насамперед з економічною та соціальною географією, а також з іншими дисциплінами – дидактикою, віковою психологією, економічною теорією, макро- і мікроекономікою, історією, математикою, правом, суспільствознавством.

Зміст дисципліни

Методика викладання економіки як наука. Предмет і задачі методики викладання економіки. Зв'язок методики викладання економіки з іншими науками. Сучасні проблеми методики викладання економіки. Структура методики викладання. Загальна методика і окремі методики викладання.

Вимоги суспільства до підготовки вчителя економіки. Особистісні якості вчителя як запорука підвищення інтересу до вивчення економіки.

Методи науково-педагогічних досліджень у шкільній економіці.

Принципи навчання економіки. Поняття про принципи навчання. Характеристика основних принципів навчання економіки: науковості навчання, систематичності і послідовності у навчанні, свідомості й активності у навчанні, зв'язку навчання з життям (зв'язку теорії з практикою), доступності навчання, індивідуального підходу до учнів у навчанні, наочності навчання, міцності засвоєння знань, умінь і навичок, емоційності навчання, виховного характеру навчання.

Поєднання і взаємозв'язок принципів навчання у навчально-виховному процесі з економіки.

Методи навчання економіки. Поняття про методи навчання. Методи і методичні прийоми. Класифікація методів навчання. Методи навчання за джерелами здобування знань: словесні, наочні, практичні. Характеристика основних методів за джерелами здобування знань. Дидактичні вимоги до розповіді і пояснення як різновидів усного викладу. Види бесіди, методика їх побудови. Шкільна лекція з економіки – основні етапи її підготовки і проведення.

Характеристика методів навчання за співвідношенням рівнів пізнавальної діяльності учнів: пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемного викладу, частково-пошуковий і дослідницький.

Вибір методів навчання.

Засоби навчання економіки. Поняття про засоби навчання. Класифікація засобів навчання: натуральні об'єкти, моделі натуральних об'єктів і явищ, описи і зображення об'єктів за допомогою символів, прилади для відтворення процесів і явищ.

Функції наочності. Вимоги до використання наочних посібників на уроках економіки. Технічні засоби навчання, ефективність їх використання. Методичні прийоми поєднання слова й наочності. Робота із підручником і статистичним довідником на уроці і вдома. Застосування у навчальному процесі з економіки логічно-опорних (ЛОС) і структурно-логічних (СЛС) схем.

Форми організації навчально-виховного процесу з економіки. Урок як основна форма організації навчального процесу з економіки. Вимоги до сучасного уроку економіки. Типи уроків економіки та їх особливості. Залежність структури уроку від його типу.

Процес підготовки вчителя до уроку. Складання календарно-тематичних і поурочних планів. План-конспект-уроку, вимоги до його оформлення.

Нетрадиційні уроки економіки, їх особливості.

Підготовка і особливості методики проведення практичних і семінарських занять, навчальних екскурсій.

Процес формування знань, умінь, навичок на уроках економіки. Методика формування системи економічних понять на уроці. Формування в учнів умінь і навичок роботи із графіками, діаграмами, статистичними даними тощо.

Задачі на уроках економіки, їх значення, алгоритм вирішення.

Роль самостійної роботи в формування стійких знань і умінь учнів.

Позакласна робота з економіки. Цілі та методи позакласної роботи з економіки. Форми позакласної роботи. Основні напрями позакласної та позашкільної роботи з економіки.

Тиждень економіки в школі, його підготовка і проведення.

Шкільна олімпіада з економіки. Методика її організації і проведення.

Особливості процесу навчання в курсі шкільної економіки. Проблемне навчання економіки. Поняття про проблемне навчання. Проблемне питання і проблемні ситуації. Методика «мозкового штурму».

Рольові та ділові ігри на уроках економіки. Значення економічних ігор, їх класифікація. Процес створення і проведення економічних ігор. Ефективність ігрових форм навчання.

Метод проектів. Сутність методу проектів. Вимоги до проективної технології навчання. Типи проектів, їх характеристика. Особливості застосування проективної технології при навчанні економіки.

Ситуаційна методика навчання економіки. Особливості кейс-методу. Організація роботи із кейсом в аудиторії. Оцінювання учнів при роботі із кейсом.

Комп'ютерне навчання економіки. Класифікація комп'ютерних програм за дидактичними цілями. Особливості використання персонального комп'ютера на уроці економіки. Застосування можливостей комп'ютерних програм при виконанні практичних робіт.

Контроль і оцінювання навчальних досягнень учнів з економіки. Дидактичні завдання контролю і оцінювання навчальних досягнень учнів з економіки. Методика оцінювання і оцінки. Види контролю і оцінювання навчальних досягнень учнів.

Педагогічні тести, їх класифікація. Перевага застосування тестів у порівнянні із усним опитуванням. Алгоритм складання тестових завдань.

Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з економіки за 12-бальною системою оцінювання знань і вмінь.

Список рекомендованої літератури **Основна література**

1. Аксьонова О.В. Методика викладання економіки: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 1998. – 280с.
2. Борисов Е.Ф. Основы экономики. Практикум. Задачи, тексты, ситуации. – М.: "Высшая школа", 2001.
3. Ватаманюк З., Панчишин С. Економіка. Вид. друге. Посібник для 10-11 класів. – Київ: "Либідь", 2002.
4. Горленко Г.О. Практикум з економіки для 10-11 класів., Посібник для вчителя. – Кам'янець-Подільський: "Абетка-Нова", 2002.
5. Гушулей Й.М., Вітенко І.М. Загальна методика викладання основ економіки. Пробний навчальний посібник. – Тернопіль: Астон, 2004. – 108с.
6. Ковальчук Г. Економічна освіта: організація навчальної діяльності молодших школярів. – Ж., "Географія та основи економіки в школі". – "Педагогічна преса". – №1/2001. – С. 38-40.
7. Ковальчук Г.О. Активізація навчання в економічній освіті. Навч. Посіб. – Вид. 2-ге, доп. – К.: КНЕУ, 2003. – 298с.
8. Ковальчук Г.О., Мельничук В.Г., Огнев'юк. В.О. – Економіка. Підручник для 10 класу. – Київ: "Навчальна книга", 2003.
9. Концепція змісту економічної освіти в загальноосвітній школі. // Географія та основи економіки в школі – Педагогічна преса – №6, 2001. – С. 2-10.
10. Економіка: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Ірпінь, 2005. – 90с.

Додаткова література

1. Статті в методичних журналах «Географія і основи економіки і школі», «Економіка»
2. Варналій З.С. Основи підприємництва. – Київ: "Знання-Прес", 2002.
3. Мочерний С.В. Основи економічних знань. Запитання, відповіді: Феміна. – Київ, 1996.
4. Прокопенко І.Ф. Людина у світі економіки та бізнесу. – Харків: Основа, 1995.
5. Предпринимательство. Под ред. В.Я. Горфинкеля, Г.Б. Поляка, В.А. Швандара. "ЮНИТИ", М., 2000.

INTERNET-ресурси

1. Неофіційний сайт КНЕУ. Режим доступу: <http://6201.org.ua/>
2. Преподавание экономики. Режим доступу: <http://festival.1september.ru/articles/subjects/26>

Навчальна програма дисципліни «Дидактика економіки»

*Укладач: доцент, кандидат педагогічних наук **К.І. Ковальова***

Пояснювальна записка

Курс «Дидактика економіки» входить до складу варіативної частини навчального плану підготовки магістрів зі спеціальності 014 Середня освіта (Географія). У процесі викладання курсу у студентів повинна сформуватися система знань та вмінь педагогічної роботи, достатня методична озброєність з врахуванням специфічності предмета економіки, особливості та виключності його міжпредметних зв'язків, насамперед з географією, педагогікою, дидактикою, віковою психологією.

Мета курсу – вивчення цієї дисципліни править формування у студентів розуміння методологічних засад дидактики економіки загальноосвітньої школи та розвиток їхнього творчого методично-прикладного мислення в цій царині, спрямованого на подальше креативне виконання функцій учителя економіки сучасної прогресивної школи.

Завдання курсу:

Теоретичні: навчити самостійно визначати зміст і методи навчання економіки, вміти диференціювати навчальну інформацію на основну (поняття, закономірності, світоглядні ідеї) та допоміжну; забезпечити засвоєння теоретичних та практичних основ шкільної економіки та методики її викладання, осмислення досвіду кращих вчителів, прищеплення вмінь вивчати провідні економічні ідеї, організовувати експериментальні дослідження;

Практичні: навчити проектувати зміст навчання, здійснювати види навчально-виховного процесу, планувати різні види пізнавальної діяльності школярів і способи їх включення у процес навчальної діяльності.

Фахові предметні компетентності:

- Здатність діагностувати і оцінювати рівень розвитку, досягнень та освітніх потреб особистості.

- Здатність проектувати і здійснювати освітній процес із урахуванням сучасної соціокультурної ситуації та рівня розвитку особистості.

- Здатність до організації спільної діяльності та міжособистісної взаємодії суб'єктів освітнього процесу.

- Здатність створювати і підтримувати психологічно безпечне освітнє середовище.

- Здатність створювати умови для позитивного ставлення суб'єктів освітнього процесу до соціального оточення і самого себе.

- Вміння використовувати основи теорії та методології освіти в професійній діяльності.

- Вміння користуватися інформаційно-комунікативними технологіями.

Очікуванні результати навчання:

- Знати зміст шкільного курсу економіки; методи і засоби навчання економіки;

- Знати форми організації навчально-виховного процесу з економіки;

- Знати особливості процесу формування знань, умінь, навичок на уроках економіки;

- Знати можливості застосування інтерактивних технологій при вивченні шкільного курсу економіки.
- Вміти аналізувати зміст і структуру навчальної програми з економіки; проектувати зміст навчання;
- Вміти конструювати урок, визначати його мету, структуру, систему методів навчання; здійснювати види навчально-виховного процесу;
- Вміти розв'язувати економічні задачі; розробляти та проводити практичні роботи з шкільного курсу економіки.

Міждисциплінарні зв'язки: У процесі викладання курсу у студентів повинна сформуватися система знань та вмінь педагогічної роботи, достатня методична озброєність з врахуванням специфічності предмета дидактика економіки, особливості та виключності його міжпредметних зв'язків, насамперед з економічною та соціальною географією, а також з іншими дисциплінами – дидактикою, віковою психологією, економічною теорією, макро- і мікроекономікою, історією, математикою, правом, суспільствознавством.

Зміст дисципліни

Дидактика економіки (дидактика економіки загальноосвітньої школи) як складник педагогічної науки. Предмет і об'єкт дидактики економіки, її завдання й проблеми, що розв'язуються, зв'язок з іншими дисциплінами та шкільними предметами й практикою. Структура дидактики економіки як дисципліни, рекомендовані джерела для її вивчення.

Сутність компетентісно-зорієнтованого навчання економіки.

Особливості шкільної економічної освіти в зарубіжних країнах.

Змістовно-процесуальні складники навчання економіки та стандартизація шкільної економічної освіти в Україні. Дефініція навчання економіки та його завдання й компоненти: змістовий (зміст навчання економіки) та процесуальний (процес навчання економіки). Сутність змісту навчання економіки як одного з компонентів цього навчання. Складники змісту навчання економіки (зміст шкільної економічної освіти, зміст і структура шкільної економіки як предмета). Сутність процесу навчання економіки (навчального процесу з економіки) як одного з компонентів навчання економіки та складники цього процесу. Системовизначальні складники процесу навчання економіки (мета навчання економіки, власне взаємопоєднана діяльність учителя й учнів, результат навчання). Операційні складники процесу навчання економіки (зміст навчального матеріалу з економіки, дидактичні інструменти навчання економіки, контроль і корекція навчальних досягнень учнів). Склад дидактичних інструментів навчання економіки як одного з операційних складників процесу навчання економіки (методи, методичні прийоми та засоби навчання, форми організації навчального процесу з економіки, в т.ч. форми організації навчально-пізнавальної діяльності учнів і проведення навчання економіки). Функції та склад Державного стандарту базової та повної середньої освіти та місце економіки в стандарті. Навчальна програма з економіки для загальноосвітніх навчальних закладів. Календарно-тематичний план шкільного курсу економіки.

Самовдосконалення вчителя економіки.

Психодидактичні засади навчання економіки, яке розвиває.

Психодидактичні важелі навчання економіки.

Формування емпіричних і теоретичних економічних знань. Їх види. Сутність економічних термінів. Етапи формування й розвитку та рівень сформованості економічних понять.

Формування вмінь і навичок та інших предметних економічних компетенцій учнів. Методи навчання економіки. Методичні прийоми навчання економіки.

Система засобів навчання економіки. Групи засобів навчання економіки (засоби: об'єктно-натуральні; об'єктно-замінувальні; приладно-природничі; програмно-забезпечувальні; апаратно-забезпечувальні; технологічно-забезпечувальні; інтегровані інформаційні; комплексно-забезпечувальні). Комбіновані "міжгрупові" засоби навчання економіки та ситуаційні варіанти поєднання засобів. Дидактичні вимоги до використання унаочнювальних засобів навчання економіки.

Комп'ютеризоване навчання економіки.

Підручники з економіки.

Форми організації навчального процесу та навчально-пізнавальної діяльності учнів з економіки. Диференційований підхід до організації навчального процесу з економіки та його різновиди. Диференціація завдань для організації навчально-пізнавальної діяльності учнів з економіки. Форми організації навчально-пізнавальної діяльності учнів з економіки в традиційному режимі та їхні типи (фронтальна, індивідуальна). Форми організації навчально-пізнавальної діяльності учнів з економіки в інтерактивному режимі та їхні типи (парно-трійкова й групова інтерактивна, кооперовано-мікрогрупова інтерактивна, дискусійно-інтерактивна).

Форми проведення навчання економіки. Урочна форма.

Позаурочна та позакласна форми проведення навчання економіки. Дефініція позаурочної форми проведення навчання економіки та її види (домашня робота з економіки, позаурочні спостереження учнів за довкіллям, позаурочні учнівські навчально-дослідницькі проекти з економіки). Домашня робота (виконання домашніх завдань) з економіки як основний вид позаурочної форми проведення навчання економіки та її поділ. Дидактичні цілі домашньої роботи з економіки та управління нею. Сутність домашнього завдання та його види.

Практична робота з економіки.

Контроль і корекція навчальних досягнень учнів з економіки. Дефініція корекції навчальних досягнень учнів з економіки. Завдання та складники контролю навчальних досягнень учнів з економіки (перевірка досягнень, оцінювання досягнень). Дидактичні вимоги до контролю навчальних досягнень учнів з економіки та групи критерію такого контролю (нормативні, порівняльні й особистісні критерії). Самоконтроль навчальних досягнень учнями та його складники (самоперевірка досягнень, самооцінка досягнень). Сутність самокорекції навчальних досягнень учнями. Функції контролю навчальних досягнень учнів з економіки. Методи контролю навчальних досягнень учнів з економіки (методи репродуктивного, продуктивного, проблемного та творчого контролю з економіки). Дидактичні види контролю навчальних досягнень учнів з економіки (попередній, поточний, тематичний (періодичний) і підсумковий контроль з економіки). Організаційні форми контролю навчальних досягнень

учнів з економіки (індивідуальний, фронтальний, самодиференційований груповий і колективний контроль (взаємоконтроль) з економіки). Способи контролю навчальних досягнень учнів з економіки (усний, письмовий, графічно-знаковий і комп'ютеризований контроль з економіки). Письмова та графічно-знакова контрольна робота з економіки.

Моделі та технології навчання економіки. Дефініція моделей навчання економіки та їхні типи (інформаційно-рецептивні, імперативно-шаблонні (репродуктивні), частково-пошукові (евристичні), проблемні, в т.ч. проблемно-дискусійні, дослідницькі та інші моделі навчання економіки). Дефініція й структурні компоненти технологій навчання економіки та вимоги до них.

Проблемне навчання економіки як підгрунтя однойменної технології навчання. Функції та етапи проблемного навчання економіки. Дефініція навчальної проблемної ситуації, її типи та способи проектування.

Список рекомендованої літератури

Основна література

1. Аксьонова О.В. Методика викладання економіки: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 1998. – 280с.
2. Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе. – М.: Просвещение, 1985. – 208с.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 367 с.
4. Гушулей Й.М., Вітенко І.М. Загальна методика викладання основ економіки: Пробний навчальний посібник. – Тернопіль: Астон, 2004. – 108с.
5. Дахнова О.Є. Основи економіки: Практичний довідник. – Харків: Весна, 2008. – 224с.
6. Дьюи Дж. Психология и педагогика мышления (Как мы мыслим): пер. с англ. / Дж. Дьюи. – М., 1999.
7. Иванова Л. Проектирование в обучении: дидактические принципы / Л. Иванова // Учитель. – 2004. – № 6. – С. 11–15.
8. Кабанова-Меллер Е.Н. Формирование приемов умственной деятельности и умственного развития учащихся. – М.: Просвещение, 1968. – 288 с.
9. Кайзер Ф.-И., Камински Х. Методика преподавания экономических дисциплин. Основы концепции, направленной на активизацию процесса обучения. – СПб: НПО «Мир и семья», 2002. – 216с.
10. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе. Анализ зарубежного опыта. – М.: Знание, 1989. – 80с.
11. Ковальова К.І. Ситуаційна методика навчання як складова інтерактивних технологій у процесі викладання економіки // Географія та основи економіки в школі. – 2009. – № 10. – С. 36-38.
12. Ковальова К.І., Ковальов В.В. Методологічні аспекти методу case-study при викладанні економічних дисциплін // Вища школа. – 2010. – № 2. – С. 68-76.
13. Ковальчук Г.О. Активізація навчання в економічній освіті: Навч. посіб. – Вид. 2-ге, доп. – К.: КНЕУ, 2003. – 298с.
14. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. – К.: Шкільний світ, 2001.
15. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. пособ. для студ. пед. вузов и системы повышения

- квалификации пед. кадров / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М.В. Моисеева; [под ред. Е.С. Полат]. – 2-е изд., стер. – М.: Академия, 2005. – 272 с.
16. Онищук В.А. Урок в современной школе. – М.: Просвещение, 1981. – 168 с.
  17. Освітні технології: навч.-метод. посіб. / О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін.; за заг. ред. О.М. Пехоти. – К.: А.С.К., 2002. – 255 с.
  18. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. – М.: Народное образование, 1998. – 360 с.
  19. Семенов С.М. Дидактична гра як форма навчання // Радянська школа. – 1989. – № 3. – С. 26-33.
  20. Сергеев И.С. Как организовать проектную деятельность учащихся: Практическое пособие для работников общеобразовательных учреждений. – М.: Аркти, 2004. – 250с.
  21. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посіб. / О.І. Пометун, Л.В. Пироженко. За ред. О.І. Помету. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. – 192с.
  22. Хуторской А.В. Современная дидактика: учебник для вузов / А.В. Хуторской. – СПб: Питер, 2001. – 544 с.
  23. Шеремета П., Каніщенко Г. Кейс-метод: з досвіду викладання в українській бізнес-школі. – Київ: Центр інновацій та розвитку. – 1999. – 80с.

Додаткова література

1. Статті в методичних журналах «Географія і основи економіки і школі»
2. Яковлев Н.Н., Сохор А.М. Методика и техника урока в школе. – М.: Просв., 1985. – 205 с.

INTERNET-ресурси

1. <http://www.distance.education.ru>
2. <http://www.iat.kiev.ua>
3. <http://www.osvita.org.ua>
4. <http://www.ukrprog.com>

Навчальна програма дисципліни «Організація туристичних подорожей»

Укладач: доцент, кандидат географічних наук О.В. Машкова

Пояснювальна записка

Мета курсу – формування у студентів теоретичних, професійних знань і практичних навичок щодо умов та принципів формування програми туристичних подорожей; нарощування географії подорожей тур фірмою; технології та організації туристичних подорожей; організації транспортних перевезень та турів; методологічних засад програмного обслуговування; правил виконання туристичних формальностей, забезпечення безпеки туристичних подорожей, виконання презентаційної роботи та ін.

Предметом навчальної дисципліни є принципи діяльності туристичних організацій, методика створення турів і програм перебування, технологія організації туристичної подорожі.

Завдання курсу:

Теоретичні: вивчення та оволодіння практичними навичками щодо принципів створення та виконання програм перебування туристів; умов виконання туристичних формальностей: транспортно-візових, митних, валютних та медико-санітарних; здобуття практичних навичок формування асортименту туристичного продукту (турів), етапів планування туристичних подорожей, програмного їх забезпечення; оволодіння знаннями щодо сучасного стану ринку перевезень туристів на авіатранспорті, класів перельоту, системи тарифікації та пільг, технології обслуговуванні туристів і організації чартерних рейсів;

Практичні: оволодіння навичками організації обслуговування клієнтів туристичного агентства, методами обслуговування, професійними стандартами якісного обслуговування; організації туристичного обслуговування (контроль, облік, розрахунки); організації різних видів подорожей, концепцій обслуговування, різних типів туристів тощо; отримання знань і вмінь щодо принципів формування програм перебування туристів, включення різновидів програмних заходів відповідно до: мети подорожі, запитів споживачів, сезонності, атрактивності маршруту тощо; набуття професійних знань та навичок щодо технології та організації туристичних подорожей; страхування в туризмі; оформлення різних видів туристичних документів; визначення прав і обов'язків туристів, умов виконання претензійної роботи в туризмі; параметрів створення тур продукту підприємства, форм аквізиції туристів, умов бронювання туристичного обслуговування; організації обліку і контролю надання послуг, оформлення туристичної звітності; визначення та забезпечення безпеки туристичних подорожей;

Фахові предметні компетентності:

- Здатність створювати конкурентоздатні туристичні підприємства;
- Здатність визначати і характеризувати особливості просторової організації туристичної інфраструктури України.
- Здатність використовувати створювати диференційований туристичний продукт.

Очікувані результати навчання:

- Законодавчо-нормативні основи створення, реєстрації та організації роботи туристичного підприємства та організації турподорожей;
- Технологію створення турподорожі та організаційні засади здійснення турподорожей;
- Параметри створення турпродукту підприємства, форм аквізиції туристів, умов бронювання туристичного обслуговування;
- Туристичну документацію, оформлення різних видів туристичних документів;
- Організацію обліку і контролю надання послуг, оформлення туристичної звітності;
- Права та обов'язки туристів, умови виконання претензійної роботи в туризмі;
- Принципи створення програм перебування туристів та умови їх виконання;
- Основи забезпечення безпеки подорожей та дотримання прав туристів;
- Страхування в туризмі;
- Базові поняття в галузі транспортних перевезень та принципи організації перевезень різними видами транспорту;
- Специфіку організації транспортних подорожей та обслуговування туристів на різних видах транспорту;
- Готувати необхідну документацію щодо створення туристичного підприємства та ліцензування туристичної діяльності;
- Застосовувати правила та моделі формування програм туристичного обслуговування;
- Визначати необхідні організаційні засади здійснення турподорожі;
- Застосовувати нові форми та методи обслуговування в туризмі;
- Застосовувати правила та порядок оформлення туристичних документів, виконання всіх видів туристичних формальностей;
- Здійснювати вибір транспортних засобів для різних категорій туристів та складати маршрут подорожі;
- Організовувати перевезення туристів автомобільним, залізничним, авіаційним та водним транспортом.

Міждисциплінарні зв'язки. Засвоєння навчального матеріалу курсу базується на знаннях і вміннях студентів із таких навчальних дисциплін, як географія транспорту, рекреаційна географія, туристсько-рекреаційний комплекс України, туристичне країнознавство, географія міжнародного туризму.

Зміст дисципліни

Вступ.

Умови створення та функціонування туристичного підприємства. Законодавчі та нормативні умови провадження господарської діяльності з організації іноземного, внутрішнього, зарубіжного туризму, екскурсійної діяльності.

Етапи створення туристичного підприємства та запровадження підприємницької діяльності з надання туристичних послуг.

Особливості функціонування туристичних підприємств в Україні різних форм власності та організаційно-правових форм господарювання. Основні умови започаткування та роботи туристичної фірми.

Ліцензування та сертифікація туристичних послуг в Україні.

Матеріальна база, кадрове забезпечення туристичної фірми.

Обладнання та оформлення офісу туристичної фірми. Організація роботи front-, back-офісів та call-центру туроператорів.

Туроперейтинг. Агентський бізнес та формування агентської мережі. Агентський бізнес в туризмі. Види та форми агентської роботи.

Організація агентського бізнесу з продажу квитків на авіа-, залізничні та автотранспорті перевезення.

Технологія створення туристичного продукту та формування його асортименту. Вибір географії подорожей туристичним підприємством (фірмою). Принципи туристичного районування. Основні таксономічні одиниці: тур центр, тур комплекс, курорт. Туристичні ресурси та інфраструктура найпопулярніших курортів світу та України. Туристична освоєність території України. Основні туристичні регіони та райони України. Розвиненість туристичної інфраструктури впродовж транспортних коридорів.

Характеристика асортименту послуг туристичної фірми.

Планування туристичних подорожей. Технологічний процес підготовки, реалізації та проведення туру.

Аквізиція туристів та засоби залучення туристів. Культура обслуговування та основні правила прийому клієнтів.

Організація туристичного обслуговування різних типів споживачів.

Особливості формування психологічного комфорту при здійсненні групових подорожей. Завдання та обов'язки керівника туристичної групи.

Принципи формування програм перебування туристів. Програмне обслуговування у туризмі. Правила та порядок складання програм перебування туристів. Фактори, що впливають на формування та комплектацію програм перебування туристів. Особливості створення програм перебування туристів в залежності від видів туризму, інфраструктури курорту та місцевості основного перебування.

Види та характеристика програмних заходів в туризмі.

Умови виконання програм перебування туристів. Створення бази реалізації програм перебування, партнерська робота з підприємствами розміщення туристів та транспортними компаніями. Завантаження підприємств розміщення та складання графіків заїздів (для підприємств сезонної дії та лікувально-оздоровчого профілю).

Організація обслуговування клієнтів. Шкала потреб клієнтів та формування психологічного портрету потенційних туристів.

Техніка та технологія продажів в туристичній фірмі. Комунікації у безпосередньому спілкуванні та методи продажу, формування основних каналів збуту продукту.

Форми та стилі обслуговування клієнтів. Типовий портрет основної клієнтури туристичної фірми. Порівняльний аналіз (позиціонування) пропозиції туристичної фірми відносно основних конкурентів; переваги власного турпродукту. Змістовність програм обслуговування та комплексність тур продукту, а також його відповідність вимогам певних типів туристів.

Формування комунікаційних навичок менеджера з продажів туристичної фірми.

Професійна етика та культура обслуговування клієнтів. Професійні стандарти працівників туристичної фірми.

Загальні принципи організації транспортного обслуговування туристів. Система транспортного забезпечення в туризмі та класифікація транспортних засобів. Ознаки класифікації видів та форм транспортних перевезень.

Види транспортних подорожей та їх характеристика.

Перелік нормативно-законодавчих актів, що регулюють міжнародні транспортні перевезення.

Перевізні документи та правила їх оформлення.

Питання безпеки туристичних транспортних подорожей. Перелік заходів, призначених для забезпечення транспортних подорожей. Діяльність міжнародних організацій з питань безпеки перевезень різними видами транспорту.

Основні вимоги щодо поведінки пасажирів (туристів) при транспортуванні різними видами транспортних засобів.

Особливості розробки транспортних маршрутів.

Вимоги щодо парку транспортних засобів для перевезення туристів.

Вимоги щодо перевезень туристів на рейсових та чартерних маршрутах.

Характеристика системи міжнародних транспортних перевезень.

Туристичні перевезення на авіатранспорті. Сучасний стан ринку авіаперевезень. Нормативно-законодавча основа міжнародних та внутрішніх перевезень на авіатранспорті.

Технологія обслуговування туристів на авіатранспорті. Основні правила перевезення туристів та їх багажу на авіатранспорті.

Основні види тарифів на авіатранспорті, що використовуються при формуванні ціни на авіа переліт туристів. Система пільг, що використовується на авіатранспорті.

Умови організації чартерних перевезень. Авіа-чартер.

Класи авіа перельотів. Система тарифів та пільг на авіатранспорті.

Особливості перевезення багажу туристів. Організація карго-рейсів.

Характеристика діяльності IATA як базової організації щодо регулювання міжнародних авіаперевезень, формування розкладу руху рейсів на міжнародних маршрутах та встановлення нормативних тарифів.

Порядок отримання сертифікату на продаж авіаквитків. Послідовність оформлення документів та основні вимоги щодо сертифікації посередницьких послуг з продажу авіаквитків.

Туристичні перевезення на залізничному транспорті. Стан розвитку залізничних сполучень. Нормативно-законодавча основа міжнародних та внутрішніх перевезень на залізничному транспорті.

Технологія перевезення та обслуговування туристів на залізничному транспорті.

Організація спеціальних залізничних турів (турпоїздів).

Специфіка перевезення туристів залізничним транспортом за кордоном. Особливість залізничних перевезень на міжнародних маршрутах.

Морські та річкові перевезення і круїзи. Особливості обслуговування водним транспортом та формування круїзних територій. Особливості лінійних та каботажних маршрутів.

Типи та класи суден. Характеристика основних круїзних територій світу. Ресурсний потенціал України щодо організації круїзних подорожей. Ринок туристичних послуг морських (річкових) круїзів України.

Організація круїзних туристичних маршрутів та їх специфіка.

Види круїзів та їх характеристика. Ознаки класифікації суден. Типи та класи суден. Особливості організації круїзів на міжнародних лініях.

Основні етапи організації перебування туристів на круїзному судні та особливості змісту програм обслуговування. Особливості організації берегового обслуговування туристів та організації екскурсійних програм.

Особливості перевезення туристів на паромах та переправах. Умови фрахтування суден на короткострокові перевезення: прогулянки вихідного дня, екскурсії, анімаційні заходи, дискотеки та тематичні вечори тощо.

Автотранспортне обслуговування туристів та організація перевезень автотранспортом. Види автотранспортних перевезень. Розробка туристичного автотранспортного маршруту. Визначення економічної ефективності рейсів та складання графіків руху. Диспетчерування автотранспортних пасажирських перевезень. Розрахунок вартості проїзду.

Організація перевезень на регулярних маршрутах.

Особливості організації спеціалізованого автотранспортного маршруту. Організація прокату автомобілів.

Види туристичних формальностей та умови їх виконання. Поняття та основні види туристичних формальностей. Міжнародні форуми та конгреси з питань туристичних формальностей.

Світова та національна нормативно-законодавча база виконання туристичних формальностей. Перелік основних нормативних документів, які забезпечують спрощення туристичних формальностей та встановлення візового режиму в ряді країн світу.

Вплив туристичної політики на спрощення туристичних формальностей.

Паспортно-візові формальності. Паспорти та їх види. Правила оформлення паспортів громадянам України для виїзду за кордон.

Класифікація віз та встановлення візового (безвізового) режиму в'їзду до країни. Правила в'їзду-виїзду та транзитного проїзду через територію України та іноземних держав.

Оформлення в'їзних віз. Шенгенська угода та шенгенська віза: правила оформлення документів туристів. Ступені захисту марки візи від підробки. Основні реквізити туристичної візи.

Правила акредитації туристичної фірми в консульській установі посольства іноземної країни.

Правила та порядок оформлення української візи іноземним громадянам. Міжнародна туристична візова політика України.

Туристична віза та правила її оформлення в посольствах різних держав.

Митні, валютні та медико-санітарні туристичні формальності. Визначення понять «митні формальності», «митний догляд», «митна декларація». Поняття митних формальностей та органи, що забезпечують їх виконання. Задачі Державної митної служби.

Правила ввозу в Україну та вивозу з України речей і товарів.

Процедура митного догляду та правила оформлення митної декларації.

Основні реквізити митної декларації та порядок її заповнення. Визначення поняття «валютні формальності». Валютні формальності. Правила перевезення валюти та інших цінностей через державний кордон України.

Визначення поняття «медико-санітарні формальності». Медико-санітарні формальності для туристів. Перелік міжнародних документів, що регулюють питання в'їзду-виїзду в екологічно (медично) небезпечні території. Випадки закриття кордону із-за недопущення розповсюдження епідемії. Епідеміологічно небезпечні території та правила поведінки туристів при здійсненні подорожей. Порядок надання медичної допомоги іноземним туристам на території України. Порядок надання медичної допомоги українським туристам на території іноземних держав. Вимоги щодо приготування їжі та споживання питної води в закордонних країнах. Місцеві туристичні формальності та збори.

Туристичні документи та правила їх оформлення. Основні види туристичних документів.

Види договорів в туризмі та порядок їх оформлення. Договір на туристичне обслуговування.

Ваучер як основний туристичний документ. Правила оформлення туристичних ваучерів.

Порядок заповнення та використання бланку туристичного ваучеру.

Інформаційні, облікові, розрахункові та звітні туристичні документи.

Оформлення документів туристичної групи (на виїзд за кордон; туристичної групи, що подорожує в межах України; дитячої туристичної групи).

Порядок та послідовність оформлення документів індивідуальних туристів. Перелік питань щодо поінформування туристів при здійсненні подорожей за кордон.

Бронювання туристичного обслуговування. Організація туристичного обслуговування, його контроль, облік та розрахунки. Процес бронювання послуг готельних, транспортних, екскурсійних підприємств. Правила взаємодії туристичної фірми та готельного підприємства.

Процеси замовлення послуг підприємств ресторанного господарства та узгодження меню. Каталоги пропозицій туристичних послуг підприємств-партнерів.

Оформлення замовлень на комплексне туристичне обслуговування. Оформлення бронювання туристичних послуг та дотримання технології бронювання.

Основні види автоматизованих систем бронювання та резервування в туризмі. Навички пошуку та підбору туру та бронювання пакетних турів в режимі on-line. Порядок бронювання в режимі on-line.

Визначення порядку бронювання через Internet. Підтвердження факту купівлі-продажу та форми оплати замовлених послуг.

Своєчасна та несвоєчасна ануляція туристичних послуг. Правила dead-line. Компенсація та штрафні санкції в разі несвоєчасної ануляції.

Процеси організації, обліку та контролю туристичного обслуговування.

Види та форми розрахунків за тур обслуговування.

Обов'язки представника туристичної фірми за кордоном та його повноваження.

Взаємозалік та бартерні відносини в туризмі.

Оформлення повернення коштів за невикористане обслуговування.

Страхування в туризмі. Безпека туристичних подорожей. Види страхування в туризмі. Обов'язкові види страхування.

Правила і порядок страхування туристів та їх майна та порядок виплати страхових сум.

Порядок відшкодування страхових сум на медичне лікування. Дії застрахованого в разі настання страхового випадку.

Нормативно-правові акти щодо забезпечення безпеки туристичних подорожей. «Фактори ризику» в туризмі та основні заходи щодо нівелювання їх наслідків. Правила та норми, що регулюють питання безпеки туристичних подорожей в Україні. Перелік нормативно-правових актів, що забезпечують безпеку туристичних подорожей (міжнародних та українських).

Правила поведінки на транспорті. Основні умови забезпечення безпеки на транспорті.

Правила поведінки туристів в разі надзвичайних ситуацій (тероризм, бандитизм та інші кримінальні дії).

Правила поведінки туристів в разі виникнення травмо небезпеки, шкідливого впливу довкілля, пожежонебезпеки, випромінювання, підвищеної запиленості і загазованості повітря, впливу хімічних факторів тощо.

Правила поведінки туристів в разі специфічних факторів ризику (природні та техногенні катастрофи, поганий стан об'єктів матеріально-технічного забезпечення, недостатня підготовка інструкторського персоналу, недостатня підготовка самих туристів, брак інформації тощо).

Обов'язки туристів щодо дотримання правил поведінки в країні (місці перебування) та формування сприятливого психологічного клімату в групі.

Обов'язки рецептивної туристичної фірми щодо надання допомоги в разі настання форс-мажорних обставин.

Основні положення міжнародних документів з питань безпеки туристичних подорожей.

Маркетинг та менеджмент у туризмі. Специфіка та комплексний характер туристського маркетингу. Види й цілі маркетингових досліджень. Етапи проведення маркетингу. Менеджмент туристичної діяльності.

Претензійна робота в туризмі. Основі права та обов'язки туристів.

Порядок відшкодування втрат в разі невиконання або неякісного виконання туристичного обслуговування.

«Договірна» та «не договірна» шкода. Порядок компенсації витрат.

Використання Франкфуртської таблиці для розрахунку суми відшкодування моральної та матеріальної шкоди заподіяної туристам з вини туроператора.

Досвід інших країн щодо компенсації фізичної, матеріальної та (чи) моральної шкоди.

Список рекомендованої літератури

Основна література

1. Аріон О.В. Організація транспортного обслуговування туристів: навчальний посібник / О. В. Аріон. – К.: Альтерпрес, 2008. – 192 с.
2. Галасюк С.С. Організація туристичних подорожей та екскурсійної діяльності: навчальний посібник / С. С. Галасюк, С. Г. Нездоймінов. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 178 с.

3. Михайліченко Г.І. Організація туризму: Опорний конспект лекцій. Ч.2. Організація маршрутів та турів / Г. І. Михайліченко. – К.: КНТЕУ, 2011. – 141 с.
4. Любіцева О.О. Методика розробки турів: навчальний посібник / О. О. Любіцева. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Альтерпрес, 2008. – 300 с.
5. Мальська М.П. Планування туристичної діяльності: підручник / М. П. Мальська, О. Ю. Бордун; Міністерство Освіти і науки України. – К.: Знання, 2010. – 310 с.
6. Мальська М.П. Туристичний бізнес: теорія та практика: навчальний посібник / М. П. Мальська, В. В. Худо. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 424 с.
7. Сокол Т. Г. Організація туристичної діяльності в Україні: навчальний посібник. – К.: Рокор, 2001. – 200 с.
8. Сокол Т.Г. Основи туристичної діяльності / Т.Г.Сокол; за заг.ред. Орлова В.Ф. – К.: Грамота, 2006. – 264 с.
9. Україна. Закони. Законодавство України про туризм і готельну справу: збірник офіційних текстів законів станом на 2 вересня 2012 року / Україна. Закони. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 242 с.

Додаткова література

1. Афинская Конвенция о перевозке морем пассажиров и багажа // Туристические фирмы. – Вып. 8. – СПб.: Олбис, 1995. – 98 с.
2. Бабарицька В. К. Менеджмент туризму. Туроперейтинг. Понятійно-термінологічні основи, сервісне забезпечення турпродукту: навчальний посібник / В. К. Бабарицька, О. Ю. Малиновська. – К.: Альтерпрес, 2004. – 288 с.
3. Бгатов А. П. Туристские формальности: учебное пособие / А. П. Бгатов, Т. В. Бойко, М. В. Зубарева. – М.: ИЦ “Академия”, 2004. – 297 с.
4. Биржаков М. Б. Безопасность в туризме / М. Б. Биржаков, Н. П. Казаков. – СПб.: Герда, 2005. – 208 с.
5. Биржаков М.Б., Индустрия туризма: Перевозки / М.Б. Биржаков, В. И. Никифоров. – СПб: Герда, 2001. – 400 с.
6. Борисов К. Г. Международный туризм и право: учеб. пособие / К. Г. Борисов. – М.: НИМП, 1999. – 352 с.
7. Бутко И. И. Транспортное обслуживание туризма / И. И. Бутко, В. А. Ситников. – Москва – Ростов-на-Дону: МарТ, 2006. – 336 с.
8. Бутко И.И. Туризм. Транспортные туры и круизы / Бутко И.И. – Ростов-на-Дону: МарТ, Феникс, 2010 – 332 с.
9. Глотов Ю. Г. Безопасность жизнедеятельности человека на морских судах / Ю. Г. Глотов. – М.: Транспорт, 2000. – 320 с.
10. Гуляев В. Г. Организация туристской деятельности: учебное пособие / В. Г. Гуляев. – М.: Нолидж, 1996. – 312 с.
11. Гуляев В. Г. Организация туристических перевозок / В. Г. Гуляев. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 512 с.
12. Дурович А. П. Организация туризма: учебное пособие / А. П. Дурович, Н. И. Кабушкин, Т. М. Сергеева. – Мн.: Новое знание, 2003. – 623 с.
13. Ефремова М. В. Основы технологии туристского бизнеса: учебное пособие / М. В. Ефремова. – М.: Ось-89, 1999. – 192 с.

14. Ильина Е.Н. Менеджмент транспортных услуг: индустрия авиаперевозок / Е. Н. Ильина. – М.: Советский спорт, 2005. – 176 с.
15. Ильина Е. Основы туристской деятельности / Е. Н. Ильина. – М.: Советский спорт, 2000. – 200 с.
16. Ильина Е. Туроперейтинг. Организация деятельности / Е. Н. Ильина. – М.: ФиС, 2001. – 256 с.
17. Исмаев Д. К. Краткий словарь технологических терминов международного туризма / Исмаев Д. К. – М.: ВШТГХ, 1994. – 96 с.
18. Исмаев Д. К. Работа туристской фирмы по организации зарубежных поездок: учеб. пособие / Исмаев Д. К. – М.: ЛУЧ, 1996. – 136 с.
19. Кабушкин Н. И. Менеджмент туризма / Н. И. Кабушкин. – Мн., 2001. – 140 с.
20. Кірпа Г.М. Залізничі України: Історичний нарис / Г.М. Кірпа, В.М. Пшінько. – Дніпропетровськ: Арт-прес, 2001. – 328 с.
21. Ковальчук А. С. Організація і технологія обслуговування туристів туристичною фірмою: навчально-методичний посібник / А.С. Ковальчук. – Львів: ВКП "ВМС", 2005. – 212 с.
22. Кононыхин С. В. Техника и технология услуг туристического бизнеса: Конспект лекций. – Ч.І. / С. В. Кононыхин. – Донецк: ДНТБ, 2000. – 138 с.
23. Кононыхин С. В. Техника и технология услуг туристического бизнеса: Конспект лекций – Ч.ІІ. / С. В. Кононыхин. – Донецк: ДНТБ, 2001. – 151 с.
24. Кусков А. С., Понукалина О. В. Менеджмент транспортных услуг: туризм: учебное пособие / А. С. Кусков. – М: "РКонсульт", 204.–448 с.
25. Маринин М. М. Туристские формальности и безопасность в туризме / Маринин М. М. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 144 с.
26. Маринин М. М. Туристские формальности: учебное пособие / Маринин М. М., В. С. Сенин, А. В. Хорошилов. – М.: МЭСИ, 1995. – 65 с.
27. Менеджмент туризма: Учебник для студентов / под ред. В. А. Квартальнова. – М.: РМАТ, 1996. – 227 с.
28. Новікова А.М. Україна в системі міжнародних транспортних коридорів / А.М. Новікова. – К.: НІПМБ, 2003. – 494 с.
29. Нормативно-правові акти України з питань туризму: Збірник законодавчих та нормативних актів / Упоряд. М. І. Камлик. – К.: Атіка, 2004. – 464 с.
30. Осипова О. Я. Транспортное обслуживание туристов / О. Я. Осипова. – М.: Академия, 2004. – 368 с.
31. Офіційний вісник України: Щотижневий збірник актів законодавства / Міністерство юстиції України. – К., 2003-2013.
32. Охріменко О. О. Страхування у сфері туризму та готельного господарства: навчальний посібник / О. О. Охріменко. – К.: Вища школа, 2003. – 258 с.
33. Правове регулювання туристичної діяльності в Україні: Збірник нормативно-правових актів / під заг. ред. проф. В. К. Федорченка; Київ. ун-т туризму, економіки і права. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 640 с.
34. Правила перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України / Затверджені наказом Міністерства транспорту України № 297 від 20 липня 1998 р. – К.: Транспорт України, 1998. – 127 с.
35. Сокол Т. Г. Організація туристичної діяльності в Україні: навчальний посібник / Т. Г. Сокол. – К.: Рокор, 2001. – 200 с.

36. Сокол Т. Г. Організація туристичної діяльності в Україні: Навч. посібник / Ін-т туризму ФПУ. – 2-е вид. / Т. Г. Сокол. – К.: Музична Україна, 2002. – 256 с.
37. Фастовець О.О. Організація транспортних подорожей та перевезень / О.О. Фастовець. – К.: Вид-во ФПУ, 2007. – 233 с.
38. Чудновский А.Д. Менеджмент туризма / А.Д. Чудновский, М.А. Жукова. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 228 с.

INTERNET-ресурси

1. Верховна рада України. Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
2. Войтушенко О.П. Новітні підходи до сучасних туристичних авіаційних перевезень / О.П.Войтушенко // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки. – 2011. – Випуск 11. – С. 275 – 283. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.tourlib.net
3. Железные дороги и поезда. Железные дороги стран мира [Електронний ресурс]. – Режим доступу: links.travel.ru/transport/railways.
4. Кондрашова Т.П. Влияние транспортных услуг на формирование туристского продукта. / Т.П.Кондрашова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.tourlib.net
5. Новик В.С. Світовий досвід організації міжнародного авіаційного транспортного сполучення / В.С.Новик // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2012. – Економічні науки. – Випуск III (47). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.tourlib.net
6. Образование, трудоустройство и туризм за рубежом. Работа на круизных лайнерах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.univers.org>.
7. Портал путешествий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.travel.ru
8. Речные и морские круизы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kruiz.info>
9. Роскошные отели, элитный отдых, vip-туры, круизы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.orient-express.com>
10. Сиволовська О.В. Розробка туристичних маршрутів як напрямку диференціації діяльності на залізничному транспорті. / О.В.Сиволовська, О.Г.Шаля. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.tourlib.net
11. Украинская туристическая информационная система [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.utis.com.ua
12. Flights, Hotels, Holiday Package, Cruises [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.travel.ru>
13. Regent seven seas cruises. All inclusive cruises and Luxury cruise [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rssc.com/voyage>.
14. Train tours, Train vacations, Train trips [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.railsw.com/tours>.
15. Travel Leisure. Plan Your Getway Vacation Today [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.reiseburo.ru/home/leisure/railcruises

**Навчальна програма дисципліни
«Туристсько-рекреаційний комплекс
Херсонської області»**

*Укладач: доцент, кандидат географічних наук **О.В. Машкова***

Пояснювальна записка

Мета курсу – сформувати у студентів знання стосовно геопросторових аспектів організації, функціонування і розвитку туристсько-рекреаційного комплексу Херсонської області.

Завдання курсу:

Теоретичні: визначення природних, природно-антропогенних та суспільно-історичних складових туристсько-рекреаційного потенціалу Херсонської області, систематизація основних методичних прийомів дослідження рекреаційно-туристичних ресурсів області, вивчення характерних рис та особливостей геопросторової організації туристсько-рекреаційного комплексу області, виявлення основних проблем та перспектив розвитку туристичної індустрії Херсонщини у відповідності до світових вимог та необхідності інтеграції в глобальну індустрію туризму.

Практичні: аналізувати літературні, картографічні й статистичні дані про природу, історію й культуру рідного краю, оцінювати антропогенне навантаження на рекреаційно-туристичні ресурси області, розробляти різні види туристичних продуктів, просувати їх на туристичному ринку, виховувати бережливе ставлення до природи під час різних форм рекреаційної діяльності; розвивати вміння спостерігати і пояснювати природні явища, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, самостійно застосовувати теоретичні знання і навички під час пошукових експедицій та в різних проблемних ситуаціях, вміти проводити маркетингові дослідження ринку туристичних послуг.

Фахові предметні компетентності:

- Здатність характеризувати теоретико-методологічну основу дослідження регіонального економічного розвитку
- Здатність планувати, організовувати і за потреби проводити різні види екскурсій, туристичних подорожей в межах Херсонської області.
- Здатність робити глибокий, всебічний аналіз еколого-економічного розвитку регіонів як цілісних мікроекономічних просторових систем, на базі глибокого аналізу і регіональної еколого-економічної діагностики сучасного стану регіону передбачати перспективи економічного, соціального та екологічного розвитку Херсонської області у єдиному економічному просторі держави.

Очікувані результати навчання:

- Знати природні, природно-антропогенні та суспільно-історичні складові туристсько-рекреаційного потенціалу Херсонської області.
- Знати основні методичні прийоми дослідження рекреаційно-туристичних ресурсів області, характерні рис та особливості геопросторової організації туристсько-рекреаційного комплексу області,
- Знати основні проблеми та перспективи розвитку туристичної індустрії Херсонщини у відповідності до світових вимог та необхідності інтеграції в глобальну індустрію туризму;

- Вміти аналізувати літературні, картографічні й статистичні дані про природу, історію й культуру рідного краю,
- Вміти оцінювати антропогенне навантаження на рекреаційно-туристичні ресурси області,
- Вміти розробляти різні види туристичних продуктів, просувати їх на туристичному ринку,
- Вміти виховувати бережливе ставлення до природи під час різних форм рекреаційної діяльності;
- Розвивати вміння спостерігати і пояснювати природні явища,
- Встановлювати причинно-наслідкові зв'язки,
- Самостійно застосовувати теоретичні знання і навички під час пошукових експедицій та в різних проблемних ситуаціях,
- Вміти проводити маркетингові дослідження ринку туристичних послуг.

Міждисциплінарні зв'язки. Засвоєння навчального матеріалу курсу базується на знаннях і вміннях студентів із таких навчальних дисциплін, як «Основи туризму», «Туристичні ресурси України», «Фізична географія України», «Економічна і соціальна географія України», «Географія Херсонської області».

Зміст дисципліни

Вступ. Поняття «туристсько-рекреаційний комплекс». Об'єкт, предмет, мета й завдання курсу. Історія формування туристсько-рекреаційного комплексу Херсонської області. Основні дослідники рекреаційної географії та географії туризму Херсонщини.

Геопросторові особливості рекреаційно-туристичного ресурсного потенціалу Херсонщини. Туристсько-рекреаційне районування Херсонської області. *Природно-географічні* рекреаційно-туристичні ресурси рідного краю: кліматичні, водні, земних надр і земної поверхні, бальнеологічні, біотичні, ландшафтні, природні уніками. *Природно-антропогенні* рекреаційно-туристичні ресурси рідного краю: біосферні заповідники, національні природні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, дендрологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. *Суспільно-історичні* рекреаційно-туристичні ресурси рідного краю: архітектурно-історичні, біосоціальні, пам'ятки подій. Духовні рекреаційно-туристичні ресурси рідного краю. Місцеві особливості матеріальної культури Півдня України: приготування їжі, виготовлення одягу, народні промисли і знаряддя праці, організація житла. Генеалогія й геральдика в краєзнавчих дослідженнях для масового туризму. Суспільно-історичні рекреаційно-туристичні ресурси області, занесені до Державного реєстру національного надбання. Оцінка антропогенного навантаження на рекреаційно-туристичні ресурси області. Методика дослідження рекреаційно-туристичних ресурсів області. Організація краєзнавчих гуртків, туристських зльотів, змагань із спортивного орієнтування.

Туристична індустрія Херсонської області. Внутрішній, в'їзний та виїзний туристичні потоки, їх часова динаміка, структурний (по видам туризму) та геопросторовий розподіл. Доходи від туристичної індустрії. Місце Херсонської області на національному і міжнародному туристичному ринках. Організатори туризму. Перевезення. Готельна індустрія. Система громадського харчування. Розваги та система атракцій. Методика проведення екскурсій, туристичних походів і експедицій, розробки інших туристичних продуктів.

Інфраструктура туризму: страхування, банківські та фінансові послуги, інформаційні послуги.

Маркетинг та менеджмент рекреаційно-туристичного комплексу області. Діяльність державних і громадських установ, що організують управління туристичною сферою області. Проблеми і перспективи туристичного бізнесу Херсонщини. Кластеризація туристсько-рекреаційного комплексу Херсонської області. Маркетинг рекреаційно-туристичного комплексу області. Інвестиційні проекти.

Список рекомендованої літератури

Основна література

1. Бойко М. Ф. Екологія Херсонщини / М. Ф. Бойко, С. Г. Чорний. – Херсон: Terra, 2001. – 210 с.
2. Бойко М. Ф. Растительный мир Херсонской области: Науч. – попул. очерк / М. Ф. Бойко, Н. В. Москов, В. И. Тихонов. – Симферополь: Таврия, 1987. – 144 с.
3. Емельянов Б. В. В помощь экскурсоводу / Б. В. Емельянов. – М.: Профиздат, 1976. – 112 с.
4. Калитюк В. А. Рекреаційно-туристичний комплекс в умовах ринку / В. А. Калитюк. – Львів, 1999. – 162 с.
5. Марус В. Крым. Карпаты. Херсонщина. Украинский туризм / В. Марус // Гривна. – 2003. – №8. – 20 февраля. – С.6.
6. Пилипенко І. О. Географія Херсонщини: навч. посібник / І. О. Пилипенко, Д. С. Мальчикова, С. Л. Єрмакова та інші. – Херсон: ПП Вишемирський В. С., 2007. – 221 с.
7. Природа Херсонської області. Фізико-географічний нарис / [Відп. ред. М. Ф. Бойко]. – Київ: Фітосоціоцентр, 1998. – 120 с.
8. Путешествие по Херсонщине: энциклопедия-путеводитель / [общ. ред. Ольга Алеферко]. – Херсон: Наддніпряночка, 2008. – 300 с., 1000 ил.

Додаткова література

1. Бабарицька В. К. Менеджмент туризму. Туроперейтинг. Понятійно-термінологічні основи, сервісне забезпечення тур продукту: навч. посібник / В. К. Бабарицька, О. Ю. Малиновська. – 2-е вид., перероб. та допов. – К.: Альтерпрес, 2008. – 288 с.
2. Бардачева С. Херсон и область могут привлечь громадные инвестиции, историки и археологи считают, что уникальные исторические памятники края дадут фору крымским /С.Бардачева//Херсонський вісник. 2003. – 30 січня. – С.4.
3. Башмакова О. Екологічний туризм. Перспективи та шляхи розвитку /О.Башмакова// Екологічний вісник Херсонщини. – Херсон, 2008.– №4. – С.5.
4. Башмакова О. Кооператив «Оберіг Херсонщини»: модель розвитку сільського туризму /О.Башмакова// Екологічний бюлетень. – 2009. – №1. – С.59-62.
5. Безкровна Н. Проект «Зелені хутори Таврії» /Н.Безкровна// Екологічний вісник Херсонщини. – Херсон, 2008. – №4. – С.3.
6. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О. О. Бейдик. – К., 2001. – 395 с.

7. Бондаренко С. Шкільні краєзнавчі екскурсії / С. Бондаренко // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2009. – № 8. – С.11-18.
8. Дудник В. Чернівецькі святині. Розробка екскурсійного маршруту / Дудник В. // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2009. – № 24. – С. 3-10.
9. Любіцева О. О., Туристичні ресурси України: навч. посібник / О. О. Любіцева, Є. В. Панкова, В. І. Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2007. – 369 с.: іл., картосхеми.
10. Мальська М. П. Основи туристичного бізнесу: навч. посібник / М. П. Мальська, В. В. Худо, В. І. Цибух. – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.
11. Мальчикова Д. С. Оптимізація використання суспільно-історичних рекреаційно-туристичних ресурсів Херсонської області / Географія та туризм: Наук. зб. / Д. С. Мальчикова, О. В. Машкова. – К.: Альтерпрес, 2010 – С.50-53.
12. Машкова О.В. Экологический туризм: аспекты понятийно-терминологического аппарата /О.В.Машкова, Д.С.Мальчикова// Ученые записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского. Серия: География. – 2010. – Т.23(62). – №3. – С.352–355.

INTERNET-ресурси

1. www.angelina.ks.ua
2. www.artkavun.kherson.ua
3. www.brigantinaua.com
4. www.chamber.ua
5. www.city.kherson.ua
6. www.dnepr.mz.ua
7. www.elena.ks.ua
8. www.fst.ks.ua
9. www.greentour.com.ua
10. www.hotel-diligence.com.ua
11. www.hotelfregat.com
12. www.imperial.kherson.ua
13. www.ires.at.ua
14. www.kovcheg-hotel.com.ua
15. www.meridian.bizcenter.com.ua
16. www.muscat.kherson.ua
17. www.mycity.kherson.ua
18. www.ninel.bizcenter.com.ua
19. www.oda.kherson.ua
20. www.premier-hotels.com.ua
21. www.pro100.com.ua
22. www.tourism.gov.ua
23. www.tourlib.net
24. www.turbiz.turistua.com
25. www.turmir.com
26. www.ukrstat.gov.ua
27. www.versal-hotel.com
28. www.zepelin.ks.ua
29. www.z-mir.ks.ua

Навчальна програма дисципліни «Географічне моделювання»

*Укладач: доцент, доктор географічних наук **І.О. Пилипенко**
старший викладач, кандидат географічних наук
Р.С. Молікевич*

Пояснювальна записка

Навчальна дисципліна «Географічне моделювання» є складовою варіативної частини циклу професійної та практичної підготовки фахівців рівня вищої освіти «магістр». Основний акцент програми – опанування основних методів моделювання в фізичній географії і економіко-географічних дослідженнях, типами і класифікацією моделей.

Мета курсу – пізнання особливостей застосування моделей різних типів у дослідженнях геосистем різних типів і рівнів, розв’язанні соціально-економічних, екологічних та інших проблем.

Завдання курсу:

Теоретичні: вивчення методів моделювання, що застосовуються в географічних дослідженнях; оволодіння методами розв’язання дослідницьких задач різних типів з використанням адекватних моделей; знайомство з сучасними засобами моделювання;

Практичні: набуття практичних навичок дослідницької роботи з моделями різних типів.

Фахові предметні компетентності:

- Володіння базовим поняттєво-термінологічним апаратом географічного моделювання;

- Визначати об’єкти географічного моделювання;

- Розкритати методичні основи географічного моделювання;

- Володіти методикою різних видів географічного моделювання.

Очікувані результати навчання:

- Знати сутність, значення та об’єкти географічного моделювання;

- Володіти методологічними підходами та принципами географічного моделювання;

- Вміти застосовувати види, методи та способи географічного моделювання;

- Знати етапи розробки географічних моделей;

- Знати методику експертного, математико-статистичного та оптимізаційного моделювання;

- Знати методику застосування новітніх методів моделювання в географії;

- Вміти обраховувати медіану, верхній та нижній квартилі, інтерквартильні розмахи, будувати діаграму “Box&Whisker Plot” для оцінки результатів експертного моделювання;

- Групувати регіони за подібністю показників, що характеризують їх розвиток, з використанням індексного методу, методу рангів, кластерного аналізу;

- Визначати фактори, що зумовлюють розвиток регіонів, з використанням факторного аналізу;

- Знаходити тісноту та форму зв’язку між показниками розвитку регіонів з використанням кореляційно-регресійного аналізу;

- Здійснювати статистичний аналіз динамічних рядів, екстраполювати виявлені тенденції;
- Будувати статистичні поверхні просторового розподілу показників розвитку регіонів.

Міждисциплінарні зв'язки. Засвоєння навчального матеріалу курсу базується на знаннях і вміннях студентів із таких навчальних дисциплін, як вступ до фаху, методи і методика суспільно-географічних досліджень, геоінформаційні системи і технології, геостатистика та ін.

Зміст дисципліни

Системний підхід в географічному моделюванні

Поняття системи і структури. Ієрархія систем у довкіллі. Модель і моделювання в географії. Теорія систем. Територіальна структура, ієрархічна структура, функціональна структура Системний аналіз як метод узагальнення і дослідження. Основні етапи системного аналізу. Системи і види систем. моносистеми, полісистеми Структура системи. Основні елементи системи, відношення і зв'язків. Поняття про множинне, ієрархічне та цілісне представлення системи. Функція елемента. Функціональне та процесуальне представлення системи.

Моделювання як засіб пізнання в географії. Модель. Різні підходи до визначення властивостей і функцій моделей. Моделі об'єктів і процесів довкілля. Типи моделей (матеріальні і уявні). Групи моделей. Особливості моделей різних типів і груп. Історичні передумови моделювання. Визначення моделі та моделювання. Класифікацій моделей в географії. Формування концепції моделі і її побудова, якості моделей. Етапи моделювання. Параметризація моделі (попередня оцінка, оптимізація параметрів і аналіз чутливості параметрів). Шкали вимірювань: номінальна, порядкова, інтервальна і шкала відношень.

Картографічне моделювання. Властивості карти як моделі. Класифікація картографічних моделей. Картографічне моделювання. Його принципи і види: теоретико-картографічне, експериментально-картографічне, математико-картографічне моделювання, передкартографічне, імітаційне, картографічне ЕОМ-моделювання. Геоінформаційне картографування в системі географічних дисциплін. Сутність, специфіка і види геоінформації. Особливості науково-довідкових карт як моделей природи, населення, господарства. Наукове атласне картографування. Національний атлас України. Поняття “проблемне картографування”, об'єкт та принципи

Математичне моделювання

Статистичні моделі. Особливості математичного моделювання. Системний підхід в математичному моделюванні. Кібернетичні методи дослідження геосистем. Стохастичне моделювання. Випадкові величини і типи їх розподілу. Нормальний розподіл. Його характеристики і важливість перевірки вибірки стосовно відповідності нормальному розподілу в процесі обробки географічної інформації. Різні типи розподілу. Статистичне зведення, групування. Випадкове явище. Відносна частота явищ. Генеральна сукупність і вибірка. Розрахунок необхідного обсягу вибірки. Варіаційний ряд. Типи кривих розподілу. Асиметрія і ексцес. Статистичні показники і їхні види (показники центральної тенденції. Показники мінливості).

Кореляційний дисперсійний, факторний аналіз. Кореляційний аналіз для двох і більшого числа стохастичних змінних. Коефіцієнт кореляції та його властивості. Непараметрична статистика. Кореляція Спірмена. Дисперсійний аналіз. Головні компоненти і факторний аналіз. Постановка задачі стану довкілля з метою її вирішення методом факторного аналізу. Математичні основи факторного аналізу. Розрахунок початкових оцінок факторних навантажень. Особливості застосування факторного аналізу при вирішенні географічних задач. Географічна інтерпретація результатів факторного аналізу.

Регресійний та інформаційний аналіз. Регресійний аналіз. Регресія. Лінійна регресія. Проста і множинна регресії. Згладжування емпіричних даних. Тренд-аналіз. Види кривих: логарифмічна, експонента, показникова, тригонометричні функції. Використання регресивного аналізу. Інформаційний аналіз. Ентропія випадкової величини.

Моделі класифікаційні, полів, теорії графів.

Моделі полів, гравітаційні моделі. Сутність та класифікація. Поля густоти (щільності). Відношення полів. 5

Методи й моделі теорії графів. Поняття про графи. Види графів й операції з ними. Географічна інтерпретація отриманих результатів.

Районування та класифікація. Типології та її види. Математичні методи районування. Багатовимірний аналіз. Вибір ознак, нормалізація значень ознак Таксономічні методи. “Вроцлавська таксономія”. “Древо поєднань Бері”.

Список рекомендованої літератури

Основна література

1. Галахов В.П. Моделирование в географии: учебное пособие. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2006. – 128 с.
2. Шаблій О. І. Математичні методи в соціально-економічній географії: Навч.видання. – Львів: Світ, 1994.–304 с.
3. Голиков А.П., Трофимов А.М., Черванев И.Г. Математические методы в географии. – Харьков: Вища школа, 1986.
4. Жуков В.Т., Сербенюк С.Н., Тикунов В.С. Математико-картографическое моделирование в географии. – М., 1980.
5. Моделирование территориально-производственных комплексов: методология, теория, метод / Под ред. А. Т. Ващенко. – Львов, 1981.
6. Голиков А. П., Черванев И. Г. Математическое моделирование пространственных исследований в географии. – Учебн. пособ. – Харьков, 1979. – 93 с.
7. Червяков В.А. Количественные методы в географии: Учебн. пособ. – Барнаул: Изд-во Алтайского ун-та, 1998. – 260 с.
8. Модели в географии / Под ред. Р.Дж. Чорли, П. Хаггета / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1971. – 380 с.
9. Т. І. Козаченко, Г. О. Пархоменко, А. М. Молочко Картографічне моделювання: Навч.посібн. – Вінниця: Антекс-У ЛТД, 1999. – 328 с.
10. Тикунов В.С. Моделирование в картографии. Учебное пособие. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – 404 с.
11. Мороз С.А., Онопрієнко В. І., Бортник С. Ю. Методологія географічної науки. – К.: Заповіт, 1997. – 334с.
12. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: Навч. посіб. – Одеса: Астропринт, 2001. – 560 с.

13. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика: Навч. посб. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
14. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії: Підручник. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 444 с.

Додаткова література

1. Голиков А.П. Экономико-математическое моделирование мирохозяйственных процессов: Учебн. пособ. Харьков: ХНУ, 2003. – 104 с.
2. Арманд Д. А. Информационные модели природных комплексов. – М.: Наука, 1975. – 126 с.
3. Єріна А.М. Статистичне моделювання та прогнозування: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2001. – 170 с.
4. Арманд А.Д. Самоорганизация и саморегулирование географических систем: Монография. – М.: Наука, 1988. – 259 с.
5. Васмут А. С. Моделирование в картографии с применением ЭВМ. – М.: Недра, 1983. – 200с.
6. Трофимов А.М. Моделирование геосистем (концептуальный аспект). – Казань: Экоцентр, 1997.
7. Лаврик В.І. Методи математичного моделювання в екології. Київ: Фітоцентр, 1998. – 132 с.
8. Дзеніс З. Е. Методология и методика социально-эконом-географических исследований: Монография. – Рига: Зинатне, 1980. – 263 с.
9. Мезенцев К.В. Про використання факторного аналізу в регіональних дослідженнях // Економічна та соціальна географія. – 2003. – Вип. 53. – С. 13-21.
10. Панасюк М.В. Географические основы управления регионом: Автореф. дисс. ... д-ра геогр. наук: 25.00.24 / Ин-тут географии РАН. – М., 2001. – 39 с.
11. Сербенюк С. Н. Концепция системного моделирования и автоматизации в географической картографии // Вестн. Сер. 5, геогр. – 1988. – № 4. – С. 15-24.
12. Тикунов В. С. Моделирование в социально-экономической картографии. – М.: Изд-во Моск.ун-та, 1985.– 280 с.
13. Природа моделей и модели природы / Под ред. Д.М. Гришиани, И.Б. Новика. – М.: Мысль, 1986. – 270 с.
14. Трофимов А.М., Заботин Я.И., Панасюк М.В., Рубцов В.А. Количественные методы районирования и классификации. – Казань: изд. ун-та, 1985.
15. Колл. авторов. Моделирование окружающей среды. – Л.: ГО СССР, 1986.
16. Сысуев В. В. Моделирование процессов в ландшафтно-геохимических системах. М.: Наука 1986, 302 с.
17. Сысуев В. В. Структурообразующие геосистемные процессы: характерные масштабы и моделирование // Вестн. МГУ, сер. геогр., № 1, 2002, 100–131 с.
18. Шеннон Р. Имитационное моделирование – искусство и наука. М.: Наука, 1978. – 418 с.
19. Хорафас Д.Н. Системы и моделирование. – М.: Мир, 1967. – 419 с.
20. Зейлер М. Моделирование нашего мира. – ESRI Press, 2001. – 254 с.
21. Трофимов А.М., Рубцов В.А. Районирование. Математика. ЭВМ. – Казань: изд.ун-та: Вып.1, 1992.

Навчальна програма дисципліни «Географія Українського Причорномор'я»

*Укладачі: доцент, доктор географічних наук Д.С. Мальчикова
доцент, кандидат географічних наук О.В. Машкова*

Пояснювальна записка

Мета курсу – формування у студента системи знань, яка розкриває наукові основи становлення, функціонування і розвитку соціально-економічного комплексу Причорномор'я.

Завдання курсу:

Теоретичні: аналіз історичних особливостей заселення, формування і розвитку українського Причорномор'я, суспільно-географічної оцінки природних умов та природних ресурсів як передумови розвитку господарства регіону, демографічної ситуації та розселення населення, загальні закономірності і територіальні умови відтворення економіки регіону, зокрема в системі єдиного економічного простору держави, зовнішніх економічних зв'язків регіону, екологічної ситуації.

Практичні: робити глибокий, всебічний аналіз еколого-економічного розвитку регіонів як цілісних мезоекономічних просторових систем, на базі глибокого аналізу і регіональної еколого-економічної діагностики сучасного стану регіону передбачати перспективи економічного, соціального та екологічного розвитку українського Причорномор'я у єдиному економічному просторі держави, розробляти конкретні проекти з охорони навколишнього середовища регіону.

Фахові предметні компетентності:

- Освоєння теоретичних та практичних основ методики аналізу регіону;
- Здійснення стратегічного планування на регіональному рівні;
- Розробка і реалізація конкретних проектів з управління розвитку регіону.

Очікувані результати навчання:

- Знати історичні особливості заселення, формування і розвитку українського Причорномор'я,
- Знати суспільно-географічну оцінку природних умов та природних ресурсів як передумову розвитку господарства регіону,
- Знати демографічну ситуацію та розселення населення,
- Знати загальні закономірності і територіальні умови відтворення економіки регіону,
- Знати зокрема в системі єдиного економічного простору держави,
- Знати зовнішні економічні зв'язки регіону, екологічну ситуацію;
- Уміти використовувати можливості довідково-інформаційної глобальної комп'ютерної мережі Internet для оновлення інформації з даного курсу.
- Уміти планувати, і за потреби реалізовувати різні види еколого-економічних проектів в межах регіону;
- Уміти знаходити потрібні форми спілкування із суб'єктами господарювання, жителями області для отримання нової інформації про регіон.
- Уміти робити глибокий, всебічний аналіз еколого-економічного розвитку регіонів як цілісних мезоекономічних просторових систем, на базі глибокого аналізу і регіональної еколого-економічної діагностики сучасного

стану регіону передбачати перспективи економічного, соціального та екологічного розвитку українського Причорномор'я у єдиному економічному просторі держави;

- Уміти розробляти конкретні проекти для поліпшення демографічної, економічної ситуації і охорони навколишнього середовища регіону.

Міждисциплінарні зв'язки. Засвоєння навчального матеріалу курсу базується на знаннях і вміннях студентів із таких навчальних дисциплін: «Фізична географія України», «Економічна і соціальна географія України», «Географія транспорту», «Соціальна географія», «Туристсько-рекреаційний комплекс України», «Рекреаційна географія».

Зміст дисципліни

Вступ. Об'єкт і предмет дослідження дисципліни. Мета, завдання і функції курсу. Історія формування сучасної території та адміністративно-територіальний поділ українського Причорномор'я.

Загальна характеристика Українського Причорномор'я. Історичні особливості заселення, формування і розвитку регіону. Суспільно-географічне положення українського Причорномор'я. Історичні особливості заселення, формування і розвитку українського Причорномор'я: в період переселення народів; у добу Київської Русі і монголо-татарського панування; у козацьку добу; у добу панування російської імперії; у радянський період; е) пострадянський період. Сучасні зміни в адміністративно-територіальному устрої українського Причорномор'я. Процес формування територіальних громад в межах регіону. Паспорти областей. Стратегія розвитку до 2020 року. Структура виконавчої і судової влади регіону.

Природні умови, геологічні та водні ресурси регіону.

Природні умови як невід'ємний фактор розвитку та розміщення народного господарства. Класифікація природних ресурсів. Природні умови та ландшафтні комплекси регіону. Тектонічна будова. Закономірності поширення гірських порід різного віку і корисних копалин різного походження по території регіону, роль ендегенних та екзогенних процесів у їх формуванні. Історія використання мінеральних ресурсів. Основні групи мінеральних ресурсів. Горючі, рудні, нерудні. Рівні розвідки мінеральних ресурсів. Прояви корисних копалин. Родовища корисних копалин. Оцінка господарського значення мінеральних ресурсів: балансові та позабалансові. Рівні вивченості запасів корисних копалин: промислові та прогнозні.

Характерні риси кліматичних елементів. Температурний режим. Середні місячні, середні річні та екстремальні температури повітря. Вологість повітря. Абсолютна та відносна вологість. Атмосферні опади. Просторова та часова диференціація опадів. Тип річного ходу опадів на території. Загальні закономірності розподілу опадів по сезонам року. Сніговий покрив. Вітровий режим. Неприятливі метеорологічні явища: грози, град, тумани, суховії, хуртовини, промерзання ґрунту, ожеледі, відлиги.

Водозабезпечення. Водогосподарський комплекс. Структура водних ресурсів. Оцінка водозапасів. Забезпеченість регіонів водними ресурсами. Види забруднення водних ресурсів та особливості їх розподілу. Охорона водних ресурсів.

Ґрунтові та біотичні ресурси регіону. Особливості територіальної диференціації ґрунтів по території. Фактори, що впливають на формування,

закономірності розподілу ґрунтів і зміни їх родючості. Рослинні і тваринні природні ресурси регіону.

Ландшафти Українського Причорномор'я. Географія несприятливих природно-техногенних явищ на території Українського Причорномор'я. Ландшафти та фізико-географічне районування регіону. Географія несприятливих природно-техногенних явищ на території українського Причорномор'я. Явища гідрологічного походження. Геологічні небезпечні явища. Географія несприятливих природно-техногенних явищ на території українського Причорномор'я. Геологічні небезпечні явища. Явища гідрологічного походження. Кліматичні небезпечні явища. Загальна характеристика природно-заповідного фонду українського Причорномор'я. Біосферні заповідники. Національні природні парки. Заказники. Заповідні урочища. Пам'ятки природи. Дендрологічні парки і парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Геодемографічна характеристика Українського Причорномор'я. Демовідтворювальний регіональний комплекс, його функції і територіальна структура. Закономірності демографічних процесів. Єдність і протиріччя демографічного процесу. Демографічна ситуація та її оцінка. Динаміка чисельності, народжуваність, смертність, природний приріст населення, тривалість життя в регіоні. Розміщення і густота населення. Структура народонаселення: статево-вікова, етнічна, шлюбна, релігійна, соціальна, економічна, сімейна, освітня, кваліфікаційна, культурна. Теорії і концепції народонаселення. Територіальна спільність людей. Якість населення: суть, зміст, критерії. Соціально-демографічна політика.

Структура економіки регіону і особливості її трансформації в ринкових умовах. Примисловість Українського Причорномор'я. Смыслове поле поняття «структура економіки». Структура економіки регіону і особливості її трансформації. Соціально-економічний комплекс регіону як система і його структура (галузева, функціональна, територіальна). Міжгалузеві комплекси. Вплив НТР на структуру економіки і розміщення продуктивних сил. Реструктуризація економіки регіону: сутність, задачі і організація. Технологія реструктуризації виробництва. Диверсифікація економіки регіону. Динаміка і ефективність структурної трансформації економіки.

Рівні соціально-економічного розвитку регіонів. Рівні розвитку регіонів як об'єкт управління. Поняття «рівень розвитку регіону». Критерії зближення регіональних рівнів економічною розвитку. Засоби зближення регіональних рівнів економічного і соціального розвитку. Показники рівня економічного та соціального розвитку регіонів. Зарубіжний досвід визначення рівнів економічного розвитку регіонів. Територіальні пропорції і рівні соціально-економічного розвитку регіонів. Рівні економічного розвитку регіонів. Зближення рівнів розвитку регіонів. Зовнішні економічні зв'язки країн регіону.

Інфраструктура в системі економіки регіону. Інфраструктура в розширеному відтворенні. Розвиток послуг інфраструктури. Класифікація галузей інфраструктури. Ринкова інфраструктура. Методичні основи оцінки рівня розвитку елементів ринкової інфраструктури. Оцінка рівня соціально-економічного розвитку українського Причорномор'я і господарське районування.

Характеристика паливно-енергетичного комплексу. Характеристика металургії і машинобудівного комплексу. Характеристика хімічної промисловості. Характеристика промисловості будівельних матеріалів. Характеристика деревообробної і меблевої промисловості. Характеристика легкої промисловості. Характеристика харчової промисловості.

Агропромисловий комплекс Українського Причорномор'я

Структура АПК регіону і особливості її трансформації. Вплив НТР на структуру АПК. Рослинництво українського Причорномор'я. Тваринництво регіону. Проблеми і перспективи розвитку АПК регіону.

Сталий розвиток і охорона навколишнього середовища регіону. Теоретичні основи сталого розвитку регіональних соціально-економічних систем. Концепція сталого розвитку: нова соціально-економічна парадигма. Регіональний рівень концепції сталого розвитку. Економіко-організаційний механізм сталого розвитку. Критерії і показники сталого розвитку.

Суть та принципи охорони природи. Види охорони природи. Класифікація природоохоронних заходів за напрямками природоохоронної діяльності, за видами витрат і за часом вкладення засобів. Екологічна інфраструктура. Охорона атмосфери. Забруднювачі атмосфери: механічні, хімічні, радіоактивні і природні. Антропогенні забруднювачі атмосфери і пов'язані з ними зміни в ній. Структура інгредієнтів забруднення. Вплив забруднення повітряного басейну на стан природних і соціально-економічних систем. Шляхи вирішення проблеми чистої атмосфери.

Охорона водних ресурсів. Основні споживачі води. Види забруднення поверхневих вод. Очистка стічних вод. Охорона мінеральних ресурсів. Охорона природи при розробці мінеральних ресурсів. Охорона земельних ресурсів. Вплив природних і антропогенних факторів на ґрунт. Захист ґрунтів від забруднення промислових підприємств, внесення мінеральних добрив, гербіцидів, видобутку корисних копалин. Охорона лісів. Заходи по охороні, раціональному використанні і відтворенні лісів. Захист від електромагнітних і радіаційних випромінювань. Адміністративні методи управління в галузі природокористування і охорони навколишнього середовища. Економічні методи регулювання в галузі природокористування і охорони навколишнього середовища.

Список рекомендованої літератури

Основна література

1. Бойко М. Ф. Екологія Херсонщини / М. Ф. Бойко, С. Г. Чорний. – Херсон: Terra, 2001. – 210 с.
2. Бойко М. Ф. Растительный мир Херсонской области: Науч. – попул. очерк / М. Ф. Бойко, Н. В. Москов, В. И. Тихонов. – Симферополь: Таврия, 1987. – 144 с.
3. Географія Херсонщини: навч. посібник / І. О. Пилипенко, Д. С. Мальчикова, С. Л. Єрмакова та інші. – Херсон: ПП Вишемирський В. С., 2007. – 221 с.
4. Історія міст і сіл Української ССР. Херсонська область / Касьяненко О.Є. та ін. – Харків: Головна редакція УРЕ АН УРСР., 1972.
5. Коробов В.К. Про стан соціально-політичного та соціально-економічного розвитку Херсонської області / В.К. Коробов, І. О. Пилипенко, Д. В. Білий, М. А. Гоманюк. – Херсон: Графіка, 2004.

6. Коробов В. К. Аналітичний звіт про соціально-політичну ситуацію на Херсонщині під час виборів 2006 р / В. К. Коробов, Д. В. Білий, М. А. Гоманюк, І. О. Пилипенко. – Херсон: ОЛДИ-плюс, 2006. – 119 с. Пилипенко І. О.
7. Мальчикова Д.С. Географічні основи кадастру сільськогосподарських земель Півдня України (на матеріалах Херсонської області): Монографія / Д. С. Мальчикова. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2005.
8. Наукові записки Херсонського відділу Українського географічного товариства. Зб. наук. праць. – Випуск 1, 2, 3, 4.
9. Памятники природы Херсонской области /Сост. Вирлич А. Э. – Симферополь: Таврия, 1984. Природа Херсонської області. Фізико-географічний нарис / [Відп. ред. М. Ф. Бойко]. – Київ: Фітосоціоцентр, 1998. – 120 с.
10. Путешествие по Херсонщине: энциклопедия-путеводитель / [общ. ред. Ольга Алеферко]. – Херсон: Наддніпряночка, 2008. – 300 с., 1000 ил.

Додаткова література

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М.: Мысль, 1983.
2. Богадьорова Л.М. Спеціалізація тваринництва господарств населення Херсонської області в межах зон впливу міських поселень // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. Географія / Л.М. Богадьорова, Д. С. Мальчикова. – Вип. 283. – Чернівці: Рута, 2006. – С. 125-131.
3. Бойко М.Ф. Заповідна справа: стан, проблеми, перспективи. Зб. наук. праць / За ред. М.Ф.Бойка. – Херсон: Айлант, 1999.
4. Географічна енциклопедія України: В 3-х томах /Редкол.: О. М. Маринич та ін. – К.: Укр. Енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1989-1993. – Т.1-3.
5. Географія природно-ресурсного потенціалу України. – К.: Вища школа, 1993.
6. Заповідники і національні природні парки України / Гол. ред. З. Городиська. – К.: Вища школа, 1999.
7. Заставний Ф. Д. Географія України: у 2-х книгах / Ф. Д. Заставний. – Львів: Світ, 1994.
8. Игнатенко А.Н. Рекреационные территориальные системы: научные основы развития и функционирования / А. Н. Игнатенко. – К.: УМК ВО при Минвузе УССР, 1989.
9. Конструктивно-географические основы рационального природопользования в Украинской ССР. Теоретические и методические исследования / Маринич А. М., Горленко И. А., Руденко Л. Г. и др. – Киев: Наукова думка, 1990. – 200 с.
10. Леоненко В. Б. Атлас об'єктів ПЗФ України / В. Б. Леоненко, М. П. Стеценко, Ю. М. Водний. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2003.
11. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки та сучасний стан. / Монографія підг. авт. колективом у складі: Лібанова Е. М., Власенко Н. С., Власюк О. С., та ін. – К.: "СПД Савчина" 2002.
12. Малеев В. О. Водні ресурси та розвиток сільських населених пунктів Херсонської області // Материалы Международной научно-практической

- конференції «Сбалансованное природопользование: современный взгляд, тенденции и перспективы», материалы и доклады / ред. Коллегия: Пилипенко Ю. В., Корниенко В. А., ответственный редактор Яковлева Н. И.; Херсонский государственный аграрный университет / В. О. Малеев, О. В. Машкова. – Херсон: Колос 2010 С.56-58
13. Мальчикова Д. С. Оптимізація використання суспільно-історичних рекреаційно-туристичних ресурсів Херсонської області / Географія та туризм: Наук. зб. / Д. С. Мальчикова, О. В. Машкова – К.: Альтерпрес, 2010 – С.50-53.
  14. Мальчикова Д.С. Класифікація агроєкосистем Херсонської області за рівнем антропогенної трансформації // Географічна освіта і наука в Україні. Матер. II Міжнар. наук.-практ. Конф / Д. С. Мальчикова. – Київ, 2003. – С. 158-159.
  15. Мальчикова Д.С. Соціально-екологічна адаптація систем сільського розселення до змін умов землеробства Херсонської області // Фальцфейнівські читання. Зб. наук. праць. В 2-х т / Д. С. Мальчикова. – Херсон: Terra, 2005. – Т.2. – С. 15-17.
  16. Марченко О.А. Суспільно-географічне обґрунтування раціонального використання та охорони рекреаційних ресурсів Херсонської області: дис. ... канд. геогр. наук / Одеський національний ун-т ім.І.І.Мечникова / О. А. Марченко. – Одеса, 2000.
  17. Машкова О. В. Районування Херсонської області за рівнем захворюваності сільських жителів як один з підходів визначення якості життя сільського населення / Ольга Машкова // Регіон–2007: стратегія оптимального розвитку: матер. Міжнар. наук.–практ. конф. (Харків, 17–18 квітня 2007 р.) / М-во освіти і науки, Харк. нац. ун-т. ім. В. Н. Каразіна. – Харків: ХНУ, 2007. – С. 175-176.
  18. Пилипенко І. О. Соціально-економічні портрети електоральних регіонів Херсонської області // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 246: Географія / І. О. Пилипенко. – Чернівці: 2005. – С.181-188.
  19. Пилипенко І. Просторова оцінка змін чисельності сільського населення / І. Пилипенко, О. Машкова, В. Тихончук // Наук. записки Херсон. відділу Укр. геогр. товариства. – Вип.4. – Херсон: Вишемирський В. С., 2008. – С. 70-82.
  20. Пилипенко І.О. Морегосподарський комплекс Українського Приазов'я: суспільно-географічне дослідження: Монографія / І. О. Пилипенко. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2005.
  21. Регионы Украины: поиск стратегии оптимального развития // Под ред. Голикова А.П. – Харьков: 1994.
  22. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. У 3-х частинах. Підручник. – К.: ВД «К.-М. Академія» – Чернівці: Зелена Буковина, 1999.

INTERNET-ресурси

1. www.oda.kherson.ua
2. www.ukrstat.gov.ua

Навчальна програма дисципліни «Просторовий аналіз методами геоінформаційних технологій»

*Укладач: доцент кафедри соціально-економічної географії,
кандидат географічних наук А.Ю. Саркісов*

Пояснювальна записка

Мета курсу – оволодіння методами ГІС-технологій для потреб просторового аналізу.

Завдання курсу:

Теоретичні: сформувати уявлення про особливості застосування ГІС-технологій для потреб науки та практики; оволодіти методикою геоінформаційного аналізу.

Практичні: навчання методам геоінформаційного аналізу та практичного застосування положень геоінформатики.

Фахові предметні компетентності:

- Здатність вільно працювати в операційній системі Windows.
- Здатність працювати у спеціалізованих ГІС-пакетах
- Здатність здійснювати збір, введення та обробку простороої і атрибутивної суспільно-географічної інформації в ГІС.
- Здатність вільно застосовувати знання для проведення просторового аналізу методами ГІС-технологій.
- Здатність здійснювати картометричний, геостатичний, оверлейний, мережевий аналіз та ГІС-моделювання.
- Здатність оперувати просторово-зорієнтованої інформації у геоінформаційних системах нстільного картографування.
- Здатність візуалізувати результати досліджень на базі ГІС.
- Здатність вирішувати практичні завдання з використанням ГІС-технологій.

Очікувані результати навчання:

- Знати структуру сучасних геоінформаційних систем;
- Знати особливості застосування ГІС-технологій для вирішення теоретичних та практичних завдань;
- Вміти працювати у спеціалізованих ГІС-пакетах;
- Вміти вільно застосовувати знання для проведення просторового аналізу методами ГІС-технологій.
- Вміти вирішувати практичні завдання з використанням ГІС-технологій.

Зміст дисципліни

Вирішення аналітичних завдань у ГІС. Моделі даних у ГІС. Організація та обробка інформація у ГІС. Моделі представлення просторових даних. Принципи організації інформації у ГІС. Введення інформації у ГІС. Введення даних у ГІС з растровою моделлю даних. Помилки оцифрування мап. Аналіз інформації у ГІС. Буферизація. Оверлейні операції. Перекласифікація. Картометричні функції. Районування. Мережевий аналіз. Інші аналітичні операції. Підготовка звітів, мап, схем. Моделювання просторових задач.

Вступ до ГІС-аналізу. Сутність ГІС-аналізу. Просторові (географічні) об'єкти. Типізація просторових об'єктів. Дискретні об'єкти (точкові, лінійні, площинні). Неперервні явища. Узагальнені за площею явища. Позиційні та атрибутивні дані (категорії, ранги, кількість, величина, відношення). Способи представлення просторових даних. Робота з таблицями даних. Вибірка. Обчислення. Статистичний аналіз.

Аналіз місце розташування об'єктів. Що дає аналіз місце розташування об'єктів? Способи відображення об'єктів на мапі. Підготовка даних. Присвоєння географічних координат. Присвоєння категорії. Нанесення на мапу однотипних даних. Групування об'єктів. Відображення об'єктів за категоріями. Групування категорій. Вибір умовних позначень. Складення легенди мапи. Аналіз розподілу об'єктів.

Аналіз розподілу числових показників. Мапи розподілу числових показників. Вибір об'єктів для нанесення їх на мапу. Відображення кількості. Кількість та величина як узагальнені характеристики географічних об'єктів. Відношення. Класифікація. Використання класів. Створення класів вручну. Використання традиційних схем класифікації. Природня розбивка. Квантиль. Різні інтервали. Середньоквадратичне відхилення. Аномальні значення.

Створення мапи. Вибір типу мапи. Використання шкали символів. Використання шкали кольорів. Використання діаграм. Використання ізоліній. Створення тривимірних перспективних відображень. Точка спостереження. Z-фактор. Джерело світла. Відображення перспективи. Пошук закономірностей.

Мапи щільності. Навіщо потрібні мапи щільності? Відображення щільності на мапі. Оцінка вихідних даних. Два способи відображення щільності. Відображення щільності розподілу об'єктів. Створення поверхні щільності. Вибір методу. Визначення величини щільності для дискретних областей. Створення мапи щільності точок. Створення поверхні щільності. Розрахунок величини щільності. Використання шкали кольорів. Використання ізоліній.

Пошук об'єктів всередині області. Значення пошуку об'єктів всередині області. Постановка аналізу. Кількість досліджуваних областей. Аналіз дискретних та неперервних об'єктів. Шляхи визначення об'єктів всередині області. Побудова просторового запиту. Аналіз шляхом накладання шарів. Вибір методу. Візуальне співставлення. Створення мапи. Точки та лінії. Дискретні області. Неперервні об'єкти. Використання результатів. Загальне число. Частота Узагальнення числових атрибутів. Накладання областей на дискретні об'єкти. Накладання області на неперервні категорії та класи даних. Векторний метод. Растровий метод. Що доцільніше використовувати – вектор чи растр? Використання результатів. Одна область та множинність категорій. Багато областей з одним класом об'єктів. Декілька областей та множинність категорій. Співставлення дискретних областей з неперервними величинами.

Аналіз оточення. Необхідність аналізу оточення. Пошук та оцінка оточення. Оцінка віддаленості за відстанню до об'єкта або часом його досягнення. Оцінка оточення за відстанню до об'єкта або витратами на його досягнення. Концентричні зони. Окремі області. Три способи оцінки оточення. Найкоротша відстань. Відстань чи витрати за мережею. Витрати по поверхні. Створення буферної зони. Аналіз оточення декількох джерел. Вибір об'єктів в межах заданої відстані. Оцінка віддаленості об'єкту. Створення променевих

діаграм. Створення дистанційної поверхні. Визначення максимальної відстані. Вимірювання відстаней чи витрат за мережею. Елементи мережевого шару. Оцінка параметрів вуличної мережі. Оцінка витрат на переміщення. Встановлення параметрів руху. Визначення зупинок та поворотів. Обчислення витрат по поверхні. Модифікація поверхні витрат. Використання бар'єрів.

Аналіз просторових змін. Значення аналізу просторових змін. Типи змін. Зміни місцезнаходження. Зміна розмірів або властивостей об'єкту. Типи об'єктів. Рухомі об'єкти. Об'єкти, що змінюють властивості або розміри. Час спостереження. Моделі часового ряду. Розподіл часу спостереження. Вибір часової шкали. Оцінка масштабу зміни. Оцінка швидкості зміни. Три способи нанесення на мапу змін. Створення часових рядів. Створення мап спостереження. Кількісна оцінка змін.

Список рекомендованої літератури

Основна література

1. Митчелл Енди. Руководство по ГИС-анализу. Часть 1: Пространственные модели и взаимосвязи. – Издательство ESRI, 2000. – 179 с.
2. Геоинформатика. Толковый словарь основных терминов / Под ред. А.М. Берлянта и А.В. Кошкарева. – М.: ГИС-Ассоциация, 1999. – 204 с.
3. Берлянт А.М. Геоинформационное картографирование. – М.: 1997. – 64 с.
4. Зейлер М. Моделирование нашего мира (руководство ESRI по проектированию базы геоданных). – М.: МГУ, 2001. – 255 с.
5. Картография с основами топографии: Учеб. пособие для студентов педагогических институтов по специальности «География». Под ред. Г.Ю. Грюнберга. – М.: Просвещение, 1991. – 368 с.
6. Самардак А.С. Геоинформационные системы. – Владивосток, 2005. – 124 с.
7. Світличний О.О., Плотницький С.В. Основи геоінформатики. Навчальний посібник / Загальна ред. О.О. Світличного. – Суми: Університетська книга, 2005. – 320 с.
8. Гитис В.Г., Ермаков Б.В. Основы пространственно-временного прогнозирования в геоинформатике. – М.: ФИЗМАТЛИТ, 2004. – 256 с.

Додаткова література

1. Серапинас Б.Б. Математическая картография: Учебник для вузов / Балис Балио Серапинас. – М.: Издательский центр «Академи», 2005. – 336 с.
2. Peterson Gretchen N. GIS Cartography: A Guide to Effective Map Design / Gretchen N. Peterson. – Boca Raton – London – New-York: CRC Press, 2009. – 227 p.

INTERNET-ресурси

1. <http://gisa.ru>
2. <http://www.gisok.spb.ru/>

Навчальна програма дисципліни «Геоінформаційні технології в регіональному аналізі»

Укладач: доцент, доктор географічних наук І.О. Пилипенко

Пояснювальна записка

Мета курсу – вивчення теоретичних основ та набуття практичних навичок з розробки та використання геоінформаційних технологій в регіональному аналізі.

Завдання курсу:

Теоретичні: розкрити методологічні засади інформаційного менеджменту; розкрити теоретичні основи функціонування географічних інформаційних систем (ГІС); висвітлити прикладні географічні аспекти геоінформаційних технологій; виявити можливості та сфери застосування сучасних стандартних пакетів програм користувача (Word, Excel, Statistica)

Практичні: вміти самостійно створювати та оновлювати бази географічної інформації; застосовувати сучасні інформаційні бази при побудові картографічного матеріалу для завдань регіонального аналізу; вміти надавати інтерпретацію картографічним зображенням для завдань регіонального аналізу

Фахові предметні компетентності:

- Здатність використовувати знання, уміння, навички в галузі організації, інформаційного забезпечення та ефективності наукових досліджень.

- Здатність і готовність аналізувати та моделювати стан та розвиток регіональних суспільних і природних систем.

- Здатність і готовність спрямувати дії на розв'язання складних непередбачуваних задач і проблем у сферах регіонального розвитку, природокористування, природоохоронної діяльності, міського і районного планування.

- Здатність використовувати відповідне програмне забезпечення (мови програмування, пакети) для картографування природних, суспільних явищ і процесів та екологічних досліджень.

- Здатність розв'язувати широке коло географічних проблем та задач шляхом розуміння їх фундаментальних основ та використання як теоретичних, так і експериментальних методів.

- Здатність аналізувати географічні об'єкти і процеси як природного походження, так і антропогенні, з погляду фундаментальних принципів і знань природничих наук, а також на основі відповідних методів.

- Вміння проектувати, планувати і проводити дослідні завдання в межах своїх професійних обов'язків, здійснювати їх інформаційне, методичне, матеріальне, фінансове та кадрове впровадження у виробництво.

- Вміння формулювати задачі моделювання, створювати моделі об'єктів і процесів у геосферах та їхніх компонентах із використанням математичних, картографічних методів і геоінформаційних технологій

- Здатність аналізувати існуючі суспільно-географічні комплекси, моделі природокористування з метою сталого розвитку регіонів

Очікувані результати навчання:

- Знати структуру сучасних геоінформаційних систем;

- Знати особливості застосування геоінформаційних технологій для вирішення теоретичних та практичних завдань;
- Вміти працювати у спеціалізованих ГІС-пакетах;
- Вміти вільно застосовувати знання для проведення просторового аналізу методами геоінформаційних технологій в регіональному аналізі.
- Вміти вирішувати практичні завдання з використанням ГІС-технологій.

Міждисциплінарні зв'язки. Засвоєння навчального матеріалу курсу базується на знаннях і вміннях студентів із таких навчальних дисциплін, як методи і методика суспільно-географічних досліджень, геоінформаційні системи і технології, геостатистика та ін.

Зміст дисципліни

Мета, завдання та структура курсу. Зв'язок з іншими курсами. Значення оволодіння ЕОМ при підготовці фахівців зі спеціальності 106 “Географія”.

Можливості застосування ЕОМ в науковій і прикладній діяльності географів. Комп'ютерне прогнозування/моделювання як важливий сучасний метод наукових досліджень. Комп'ютерне програмне забезпечення.

Математичні операції з рядками чисел. Розрахунок за формулами. Блок статистичної обробки інформації. Стандартні функції. Математичні та статистичні функції. Графічний блок Excel. Майстер діаграм. Побудова графіків, гістограм, діаграм. Стандартні і нестандартні діаграми. Блок аналізу даних. Розробка сценаріїв. Розв'язок оптимізаційних задач. Кореляційно-регресивний аналіз.

Statistica for Windows. Загальний вигляд на екрані. Меню користувача. Панелі інструментів. Документи Statistica, їх типи. Експорт-імпорт документів. Робота з файлами. Введення нових даних. Модуль “Basic Statistics”. Розрахунок описової статистики. Побудова кореляційної матриці. Тести на відповідність нормальному розподілу. Модуль “Multiple Regression”. Кореляційно-регресивний аналіз. Розрахунок рівняння регресії. Оціночні параметри. Модуль “Cluster Analysis”. Кластерний аналіз. Об'єднавчі методи. Метод к-середніх. Ієрархічні методи. Побудова дендрограми. Модуль “Discriminant Analysis”. Дискримінантний аналіз. Розрахунок дискримінуючих та класифікаційних функцій.

Модуль “Factor Analysis”. Факторний аналіз. Вибір кількості факторів. Аналіз факторних навантажень. Оцінка факторних ваг. Модуль “Time Series Forecasting”. Аналіз динамічних рядів. Перевірка динамічних рядів на стаціонарність. Виявлення тренду. Усунення автокореляції. Згладжування динамічних рядів. Експоненційне згладжування. Сезонне згладжування.

Геоінформатика як наука про ГІС. Формування геоінформатики на стику географії, інформатики, теорії інформаційних систем, картографії та інших дисциплін із застосуванням загальнонаукових методів пізнання та найновіших досягнень в області обчислювальної техніки. Методологічна база геоінформатики.

Наукове та прикладне значення ГІС. ГІС як джерело інтегральних знань про території. Роль ГІС в географічних і негеографічних дослідженнях. Геоінформаційний підхід в суспільно-географічних дослідженнях. Сфери застосування ГІС: містобудування та муніципальне управління, кадастрові дослідження, інженерне проектування, транспорт і логістика, маркетинг,

телекомунікаційні послуги, соціально-демографічний, економічний, екологічний моніторинг, лісове, водне, сільське господарство, військова справа.

Виникнення ГІС. Причини виникнення ГІС. Використання ЕОМ як якісно новий етап у розвитку ГІС: автоматизовані геоінформаційні системи. ГІС “першого покоління” (1960-70-ті рр.), їх змістовні особливості та технічна недосконалість. Пріоритет канадської (Р.Ф.Томлінсон) та шведської (Університет Лунда) шкіл. ГІС “другого” (1980-ті рр.) та “третього” (з початку 1990-х рр.) поколінь. Пріоритет американської школи. Формування світової геоінформаційної індустрії. Геоінформаційний “бум”. Сучасні ринки ГІС-технологій. Вітчизняний досвід створення ГІС. Формування геоінформатики в СРСР (початок 1980-х рр.). Казанська (М.Панасюк, А.Трофімов), Далекосхідна (О.Кошкар'єв, В.Каракін) та Московська (В.Тікунов, С.Сербенюк) школи. Становлення ГІС в Україні. Особливості розвитку українських ГІС-технологій. Відсутність єдиної національної мережі ГІС. Внесок одеської, харківської, львівської, київської наукових шкіл. ГІС-асоціація України. Концепція багатоцільової Національної ГІС України (НГІС).

Особливості та функції ГІС. Принципові особливості ГІС: багаторівневність, адаптивність, блоковість, мультиінформативність, просторово-часова впорядкованість даних, їх багатоаспектне використання. Автоматизація виконання географічних досліджень (аналізу, моделювання, прогнозування) як універсальна функція будь-якої сучасної ГІС. Внутрішні та зовнішні, загальні та спеціальні функції. Комунікативна, навчально-пізнавальна, конструктивно-прикладна (проектно-дослідна), консультаційна функції ГІС.

Класифікація та структура ГІС. Необхідність класифікації ГІС. Класифікація ГІС за основними критеріями: за територіальними масштабами (глобальні, міжнародні, національні, регіональні та локальні); за метою (багатоцільові, спеціалізовані, у т.ч. інформаційно-довідкові, інвентаризаційні, для потреб планування та ін.); за тематичною орієнтацією (загальногеографічні та галузеві, у т.ч. суспільно-географічні, еколого-географічні, земельно-інформаційні та ін.). Структура ГІС. Поняття “структура”, “будова”, “архітектура” ГІС. Підсистеми, блоки та модулі як складові ГІС. Основні структурні компоненти ГІС: апаратне забезпечення, програмне забезпечення, інформаційне забезпечення. Ітеративний характер процесу створення ГІС. Планування, проектування, реалізація, експлуатація ГІС. Змістовий (географічний), картографічний, технічний (програмно-апаратний), правовий, економічний аспекти створення ГІС. Планування ГІС. Усвідомлення необхідності використання ГІС для вирішення поставленого завдання, аналіз предметної області. З'ясування і обґрунтування чітких цілей системи. Обґрунтування та огляд функцій ГІС відповідно до вимог користувача. Визначення набору вихідних даних. Визначення кола можливих користувачів. Основні вимоги користувача до ГІС: зручність інтерфейсу; достатнє унаочнення; простота та зручність експлуатації; діалоговий режим роботи; повнота, достовірність, несуперечливість інформації. Проектування ГІС. Оцінка інтенсивності інформаційних потоків. Підбір методів розв'язання необхідних задач. Визначення потреби у технічних засобах. Аналіз можливих видатків і прибутків, попередній розрахунок очікуваної ефективності ГІС. Зміст та призначення пілот-проекту створення ГІС. Реалізація ГІС. Завершення технічної

підготовки. Розробка базової системи. Створення бази даних. Дослідна експлуатація ГІС. Якісне та кількісне тестування. Розробка ГІС у повному обсязі. Експлуатація ГІС. Рівні використання та управління ГІС. Поняття “кінцевий користувач” ГІС. Групи користувачів за середовищем управління: „ГІС-глядачі”, „ГІС-користувачі-аналітики”, „конструктори ГІС”. “Прозорість” ГІС.

Інтерактивний (діалоговий) та пакетний режими роботи з програмним забезпеченням. Базові програмні модулі ГІС: введення і верифікації даних; збереження і маніпулювання даними; перетворення систем координат і трансформації картографічних проєкцій, аналізу та обробки зображень; просторового аналізу і моделювання; виведення і представлення даних, відображення зображень; взаємодії з користувачем. Інтерфейс ГІС-пакетів. Інтерфейс користувача як середовище управління ГІС. “Дружній” інтерфейс. Основні типи інтерфейсів користувача: команда, меню, піктографічні меню, вікна, національна мова інтерфейсу. Інтелектуальний інтерфейс. Огляд сучасних ГІС-пакетів. Рейтинг програмних ГІС-продуктів на світовому ринку. ГІС-пакети MAPINFO, ARCINFO, ARCVIEW, ATLAS*GIS, INTERGRAPH, GEOGRAPH/GEODRAW, Q-GIS. Їх функціональні можливості та сфери застосування.

Введення даних в ГІС. Автоматизовані та напівавтоматизовані технології введення даних в ГІС. Особливості введення просторових та непросторових даних. Картометричні та тематичні бази даних. Особливості перетворення континуального простору у дискретні цифрові об’єкти баз даних. Введення просторових даних. Типи структури просторових об’єктів: точка, лінія, контур (полігон, таксон), поверхня. Способи просторової локалізації даних: векторний (структурно-описовий) та растровий (позиційний), їх відмінності та механізм застосування. Переваги та недоліки растрових і векторних форматів. Способи представлення точкових, лінійних, контурних, тривимірних об’єктів. Введення атрибутивних даних. Непросторові дані в ГІС, їх представлення як баз даних. Основні типи тематичних баз даних: ієрархічні, сітьові, реляційні, їх особливості та функціональні можливості. Централізована та розподілена архітектура баз даних. Стандартизація даних в ГІС. Проблема єдиного стандарту.

Територіальні одиниці збору та відображення даних (інформації). Поняття “територіальні носії інформації”, операційні територіальні одиниці. Реальні та штучні мережі територіальних одиниць. Реальні мережі: мережі точкових, лінійних та площинних об’єктів. Адміністративно-територіальні одиниці як основні оперативні інформаційні одиниці в ГІС. Ступінь контрастності розмірів територіальних одиниць збору та відображення даних. Штучні мережі територіальних одиниць: регулярні та нерегулярні.

Виведення інформації в ГІС. Візуалізація інформації, її суттєві особливості. Виведення просторової інформації. Системи автоматизованого картографування. Виведення атрибутивної інформації. Прямі та непрямі запити. Типові запити.

Список рекомендованої літератури

Основна література

1. Світличний О.О., Плотницький С.В. Основи геоінформатики: Навч. посіб. – Суми: Університетська книга, 2008. – 294 с.

2. Бусыгин Б.С., Гаркуша И.Н., Серединин Е.С., Гаевенко А.Ю. Инструментарий геоинформационных систем (справочное пособие). – К.: ИРГ "ВБ", 2000. – 172 с.
3. Светличный А.А., Андерсон В.Н., Плотницкий С.В. Географические информационные системы: технология и приложения. – Одесса: Астропринт, 1997. – 196 с.
4. Іщук О. О. Просторовий аналіз і моделювання в ГІС: навчальний посібник / За ред. акад. Д. М. Гродзинського. / О. О. Іщук, М. М. Коржнев, О. Е. Кошляков – К.: Видавничополіграфічний центр „Київський університет”, 2003. – 200 с.
5. Самойленко В. М. Основи геоінформаційних систем. Методологія: навчальний посібник. / В. М. Самойленко – К.: Ніка-Центр, 2003. – 276 с.

Додаткова література

1. ДеМерс М.Н. Географические информационные системы. – М.: Изд-во СП Дата+, 1999. – 491 с.
2. Матерон Ж. Основы прикладной геостатистики. – М.: Мир, 1968. – 408 с.
3. Митчелл Э. Руководство по ГИС-анализу. Ч. 1: Пространственные модели и взаимосвязи: Пер. с англ. – К.: ЗАО ЕСОММ Со; Стилос, 2000. – 198 с.
4. Zeiler M. Моделирование нашего мира. Пособие ESRI по проектированию баз геоданных: Пер. с англ. – К.: ЗАО ЕСОММ Со, 2004. – 254 с.
5. Суховірський Б.І. Геоінформаційні системи і технології в регіональному розвитку. – К., 2002. – 210 с.
6. Введение в ArcView. – М.: Дата +, 1995. – 114 с.
7. Підручник користувача MapInfo. – Трой – Нью-Йорк, 1994. – 254 с.
8. Шевченко В.О., Бондаренко Е.Л., Гордєєв А.Ю. Автоматизація картографічних робіт. – К.: Темп, 2000. – 63 с.
9. Шевченко В.О., Бондаренко Е.Л., Селезньов О.М., Нечай А.П. Картографічні ресурси Інтернет. – К., 2001. – 30 с.

Навчальна програма дисципліни «Управління регіональними туристсько- рекреаційними комплексами»

Укладач: доцент, кандидат географічних наук О.В. Машкова

Пояснювальна записка

Мета курсу – сформувати у студентів знання стосовно геопросторових аспектів організації, функціонування, розвитку і управління туристсько-рекреаційним комплексом Херсонської області.

Завдання курсу:

Теоретичні: визначення природних, природно-антропогенних та суспільно-історичних складових туристсько-рекреаційного потенціалу Херсонської області, вивчення характерних рис та особливостей геопросторової організації туристсько-рекреаційного комплексу області, виявлення основних проблем та перспектив розвитку туристичної індустрії Херсонщини у відповідності до світових вимог та необхідності інтеграції в глобальну індустрію туризму, особливостей управління регіональним туристсько-рекреаційним комплексом.

Практичні: аналізувати літературні, картографічні й статистичні дані про природу, історію й культуру рідного краю, оцінювати антропогенне навантаження на рекреаційно-туристичні ресурси області, розробляти різні види туристичних продуктів, просувати їх на туристичному ринку, виховувати бережливе ставлення до природи під час різних форм рекреаційної діяльності; розвивати вміння спостерігати і пояснювати природні явища, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, самостійно застосовувати теоретичні знання і навички під час пошукових експедицій та в різних проблемних ситуаціях, вміти проводити маркетингові дослідження ринку туристичних послуг.

Фахові предметні компетентності:

- Освоєння теоретико-методологічної основи дослідження регіонального економічного розвитку
- Здійснити економічне обґрунтування територіальної організації туристсько-рекреаційного господарства і його ресурсного забезпечення
- З'ясувати структуру управління регіональним розвитком в умовах розгортання туристсько-рекреаційного комплексу в окремо взятих регіонах України.

Очікувані результати навчання:

- Знати природні, природно-антропогенні та суспільно-історичні складові туристсько-рекреаційного потенціалу Херсонської області,
- Знати основні методичні прийоми дослідження рекреаційно-туристичних ресурсів області, характерні риси та особливості геопросторової організації туристсько-рекреаційного комплексу області,
- Знати основні проблеми та перспективи розвитку туристичної індустрії Херсонщини у відповідності до світових вимог та необхідності інтеграції в глобальну індустрію туризму,
- Знати особливості управління регіональним туристсько-рекреаційним комплексом;
- Вміти аналізувати літературні, картографічні й статистичні дані про природу, історію й культуру рідного краю,

- Вміти оцінювати антропогенне навантаження на рекреаційно-туристичні ресурси області,
- Вміти розробляти різні види туристичних продуктів, просувати їх на туристичному ринку,
- Вміти виховувати бережливе ставлення до природи під час різних форм рекреаційної діяльності;
- Вміти розвивати вміння спостерігати і пояснювати природні явища, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки,
- Вміти самостійно застосовувати теоретичні знання і навички під час пошукових експедицій та в різних проблемних ситуаціях, вміти проводити маркетингові дослідження ринку туристичних послуг.

Міждисциплінарні зв'язки: Засвоєння навчального матеріалу курсу базується на знаннях і вміннях студентів із таких навчальних дисциплін: «Основи туризму»; «Туристичні ресурси України»; «Фізична географія України»; «Економічна і соціальна географія України»;

Зміст дисципліни

Вступ. Поняття «туристсько-рекреаційний комплекс». Об'єкт, предмет, мета й завдання курсу. Історія формування туристсько-рекреаційного комплексу Херсонської області. Основні дослідники рекреаційної географії та географії туризму Херсонщини.

Геопросторові особливості рекреаційно-туристичного ресурсного потенціалу Херсонщини. Туристсько-рекреаційне районування Херсонської області. *Природно-географічні* рекреаційно-туристичні ресурси рідного краю: кліматичні, водні, земних надр і земної поверхні, бальнеологічні, біотичні, ландшафтні, природні уніками. *Природно-антропогенні* рекреаційно-туристичні ресурси рідного краю: біосферні заповідники, національні природні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, дендрологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. *Суспільно-історичні* рекреаційно-туристичні ресурси рідного краю: архітектурно-історичні, біосоціальні, пам'ятки подій. Духовні рекреаційно-туристичні ресурси рідного краю. Місцеві особливості матеріальної культури Півдня України: приготування їжі, виготовлення одягу, народні промисли і знаряддя праці, організація житла. Генеалогія й геральдика в краєзнавчих дослідженнях для масового туризму. Суспільно-історичні рекреаційно-туристичні ресурси області, занесені до Державного реєстру національного надбання. Оцінка антропогенного навантаження на рекреаційно-туристичні ресурси області. Методика дослідження рекреаційно-туристичних ресурсів області. Організація краєзнавчих гуртків, туристських зльотів, змагань із спортивного орієнтування.

Туристична індустрія Херсонської області. Внутрішній, в'їзний та виїзний туристичні потоки, їх часова динаміка, структурний (по видам туризму) та геопросторовий розподіл. Доходи від туристичної індустрії. Місце Херсонської області на національному і міжнародному туристичному ринках. Організатори туризму. Перевезення. Готельна індустрія. Система громадського харчування. Розваги та система атракцій. Методика проведення екскурсій, туристичних походів і експедицій, розробки інших туристичних продуктів. Інфраструктура туризму: страхування, банківські та фінансові послуги, інформаційні послуги.

Маркетинг та менеджмент рекреаційно-туристичного комплексу області. Діяльність державних і громадських установ, що організовують управління туристичною сферою області. Проблеми і перспективи туристичного бізнесу Херсонщини. Кластеризація туристсько-рекреаційного комплексу Херсонської області. Маркетинг рекреаційно-туристичного комплексу області. Інвестиційні проекти. Управління організаторами туризму, перевізниками, готельною індустрією, ресторанним господарством, закладами системи розваг на регіональному рівні.

Список рекомендованої літератури

Основна література

1. Бойко М. Ф. Екологія Херсонщини / М. Ф. Бойко, С. Г. Чорний. – Херсон: Terra, 2001. – 210 с.
2. Бойко М. Ф. Растительный мир Херсонской области: Науч. – попул. очерк / М. Ф. Бойко, Н. В. Москов, В. И. Тихонов. – Симферополь: Таврия, 1987. – 144 с.
3. Емельянов Б. В. В помощь экскурсоводу / Б. В. Емельянов. – М., Профиздат, 1976. – 112 с.
4. Калитюк В.А. Рекреаційно-туристичний комплекс в умовах ринку / В. А. Калитюк. – Львів, 1999. – 162 с;
5. Марус В. Крым. Карпаты. Херсонщина. Украинский туризм / В. Марус // Гривна. – 2003. – №8. – 20 февраля. – С.6.
6. Пилипенко І. О. Географія Херсонщини: навч. посібник / І. О. Пилипенко, Д. С. Мальчикова, С. Л. Єрмакова та інші. – Херсон: ПП Вишемирський В. С., 2007. – 221 с.
7. Природа Херсонської області. Фізико-географічний нарис / [Відп. ред. М. Ф. Бойко]. – Київ: Фітосоціоцентр, 1998. – 120 с.
8. Путешествие по Херсонщине: энциклопедия-путеводитель / [общ. ред. Ольга Алеферко]. – Херсон: Наддніпряночка, 2008. – 300 с., 1000 ил.

Додаткова література

1. Бабарицька В. К. Менеджмент туризму. Туроперейтинг. Понятійно-термінологічні основи, сервісне забезпечення тур продукту: навч. посібник / В. К. Бабарицька, О. Ю. Малиновська. – 2-е вид., перероб. та допов. – К.: Альтерпрес, 2008. – 288 с.
2. Бардачева С. Херсон и область могут привлечь громадные инвестиции, историки и археологи считают, что уникальные исторические памятники края дадут фору крымским /С.Бардачева//Херсонський вісник. 2003. – 30 січня. – С.4.
3. Башмакова О. Екологічний туризм. Перспективи та шляхи розвитку /О.Башмакова// Екологічний вісник Херсонщини. – Херсон, 2008.– №4. – С.5.
4. Башмакова О. Кооператив «Оберіг Херсонщини»: модель розвитку сільсько-го туризму /О.Башмакова// Екологічний бюлетень. – 2009. – №1. – С.59-62.
5. Безкровна Н. Проект «Зелені хутори Таврії» /Н.Безкровна// Екологічний вісник Херсонщини. – Херсон, 2008. – №4. – С.3.
6. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О. О. Бейдик. – К., 2001. – 395 с.

7. Бондаренко С. Шкільні краєзнавчі екскурсії / С. Бондаренко // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2009. – № 8. – С.11-18.
8. Дудник В. Чернівецькі святині. Розробка екскурсійного маршруту / Дудник В. // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2009. – № 24. – С. 3-10.
9. Любіцева О. О., Туристичні ресурси України: навч. посібник / О. О. Любіцева, Є. В. Панкова, В. І. Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2007. – 369 с.: іл., картосхеми.
10. Мальська М. П. Основи туристичного бізнесу: навч. посібник / М. П. Мальська, В. В. Худо, В. І. Цибух. – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.
11. Мальчикова Д. С. Оптимізація використання суспільно-історичних рекреаційно-туристичних ресурсів Херсонської області / Географія та туризм: Наук. зб. / Д. С. Мальчикова, О. В. Машкова – К.: Альтерпрес, 2010 – С.50-53.
12. Машкова О.В. Экологический туризм: аспекты понятийно-терминологического аппарата /О.В.Машкова, Д.С.Мальчикова// Ученые записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского. Серия: География. – 2010. – Т.23(62). – №3. – С.352–355.

INTERNET-ресурси

1. www.angelina.ks.ua
2. www.artkavun.kherson.ua
3. www.brigantinaua.com
4. www.chamber.ua
5. www.city.kherson.ua
6. www.dnepr.mz.ua
7. www.elena.ks.ua
8. www.fst.ks.ua
9. www.greentour.com.ua
10. www.hotel-diligence.com.ua
11. www.hotelfregat.com
12. www.imperial.kherson.ua
13. www.ires.at.ua
14. www.kovcheg-hotel.com.ua
15. www.meridian.bizcenter.com.ua
16. www.muscat.kherson.ua
17. www.mycity.kherson.ua
18. www.ninel.bizcenter.com.ua
19. www.oda.kherson.ua
20. www.premier-hotels.com.ua
21. www.pro100.com.ua
22. www.tourism.gov.ua
23. www.tourlib.net
24. www.turbiz.turistua.com
25. www.turmir.com
26. www.ukrstat.gov.ua
27. www.versal-hotel.com
28. www.zepelin.ks.ua
29. www.z-mir.ks.ua

Навчальна програма дисципліни «Географія торгівлі і сфери послуг»

*Укладач: доцент, кандидат географічних наук **Л.М. Богадьорова***

Пояснювальна записка

Мета курсу – ознайомлення студентів з основними поняттями з географії торгівлі і сфери послуг, надання цілісного уявлення про місце торгівлі у господарському комплексі України та окремих районів, її структуру, принципи територіальної організації і регіональні відмінності у рівнях торговельного обслуговування населення, виявити взаємозв'язки розміщення об'єктів внутрішньої торгівлі з розміщенням виробництва і розселенням населення.

Завдання курсу:

Теоретичні: вивчення сучасного стану і перспектив подальшого розвитку споживчого ринку, соціальних і економічних аспектів його функціонування в період трансформації суспільства, переходу до ринку, становлення принципово нових відносин у товарному виробництві, характері розподілу, обміну і споживання товарів.

Практичні: навчити виділяти основні риси і проблеми у розвитку торговельних відносин між країнами світу, визначати торговельний баланс України, чинники які впливають на його зміни.

Фахові предметні компетентності:

- Здатність аналізувати чинники, які впливають на розвиток міжнародної торгівлі та сфери послуг.
- Давати оцінку сучасному рівню розвитку міжнародної торгівлі та сфери послуг.
- Виявляти територіальні відмінності у рівнях розвитку міжнародної торгівлі та сфери послуг.
- Знати сучасний стан торговельного потенціалу України, його структуру.

Очікуванні результати навчання:

- Знання основних понять курсу.
- Засвоїти основні етапи формування міжнародної торгівлі в системі світового господарства.
- Вільно володіти знаннями товарно-ресурсного потенціалу міжнародної торгівлі (виробництво товарів народного споживання (ТНС) – продовольчих і непродовольчих); галузеву (особливості розвитку і розміщення підприємств торгівлі); територіальну (поєднання виробництва і торгівлі ТНС на різних рівнях у вигляді регіональних споживчих комплексів); організаційно-управлінську.
- Вільно володіти географічною моделлю сфери послуг світового господарства.

Міждисциплінарні зв'язки засвоєння навчального матеріалу курсу базується на знаннях і вміннях студентів із таких як вступ до фаху, фізична географія материків і океанів, географія світового господарства, географія транспорту, історія, економіка, географія населення.

Зміст дисципліни

Вступ.

Географія внутрішньої і зовнішньої торгівлі як одна з галузевих суспільно-географічних дисциплін. Місце географії торгівлі у системі географічних наук і підготовці спеціалістів з проблем регіонального управління і викладання географії. Об'єкт вивчення географії торгівлі – торгівля як галузь

народного господарства, її товарні ресурси і торговельне обслуговування населення; предмет – територіальні аспекти цієї діяльності. Внутрішня і зовнішня торгівля, їх взаємозв'язки.

Методи географії торгівлі. Статистика внутрішньої і зовнішньої торгівлі. Джерела знань курсу. Основні терміни і поняття географії торгівлі. Роздрібний товарообіг, забезпеченість населення торговельною площею, кількість підприємств торгівлі у розрахунку на 10 тис. жителів, фактичні і раціональні норми споживання продовольчих і непродовольчих товарів, "споживчий кошик", обсяги продажу окремих груп товарів та їх співвідношення тощо. Основні завдання курсу – вивчення товарних ресурсів торгівлі, формування і розміщення роздрібного товарообігу у територіальному аспекті, розміщення торговельної мережі у системах міського і сільського розселення, роль експортно-імпортних поставок у розвитку і реформуванні економіки України, виявлення територіальних відмінностей у рівнях виробництва, реалізації і споживання основних груп товарів.

Структура господарства, його поділ на матеріальне виробництво і невиробничу сферу. Торгівля як галузь матеріального виробництва і сфери обслуговування населення. Основні форми товарного обігу: товарний обіг засобів і знарядь виробництва; товарний обіг предметів споживання. Функції торгівлі у системі директивно-адміністративних і ринкових економічних відносин. Економічна роль торгівлі з доведення вироблених товарів до споживача і зміни форм власності з товарної на грошову; соціальна роль торгівлі – надання населенню торговельних послуг, підвищення рівня життя, раціоналізація використання позаробочого часу; виховні функції торгівлі – формування розумних потреб, вимог до споживчих якостей товарів, естетичних смаків. Місце торговельних систем як структурних елементів територіальних суспільно-географічних систем, їх взаємозв'язок з іншими підсистемами: природно-ресурсною, виробничою, інфраструктурною, розселенською та ін. Критерії раціональності тери зв'язки торгівлі з іншими галузями господарства та їх роль у розвитку матеріально-технічної бази торгівлі. Особливості основних фондів торгівлі. Напрями удосконалення технологічних процесів у торгівлі. Класифікація міжгалузевих зв'язків на зв'язки з доставки товарів і формування товарних ресурсів; забезпечення устаткуванням і обладнанням; забезпечення пакувальними, конструкційними та допоміжними матеріалами. Формування виробничо-торговельних комплексів.

Регіональні зв'язки торгівлі у системі "виробництво – торгівля – споживання". Класифікація регіональних зв'язків торгівлі: 1) з визначення попиту; 2) укладання договорів і контрактів за участю ярмарків, бірж, посередницьких структур; 3) з їх реалізації. Аспекти формування регіональних зв'язків: товарно-асортиментний, комерційно-правовий, територіально-функціональний та їх поєднання: товарно-комерційний, товарно-територіальний і комерційно-територіальний. Оптимізація регіональних зв'язків торгівлі через раціональне розміщення і спеціалізацію виробництва ТНС. Зміни у співвідношенні оптової і роздрібною ланок торгівлі в умовах ринкових відносин, підвищення ролі зовнішньої торгівлі у насиченні споживчого ринку. Зовнішньоекономічні зв'язки і торгівля.

Аспекти вивчення географії внутрішньої торгівлі: 1) як частини суспільного відтворення; 2) як самостійної галузі народного господарства і

сфери обслуговування. Завдання першого аспекту – вивчення умов і територіальних особливостей формування товарних ресурсів і товарних потоків, торговельно-виробничих систем і комплексів; завдання другого аспекту – вивчення закономірностей, принципів і факторів розміщення, територіальних особливостей розвитку і організації торгівлі, формування регіональних торговельних систем і елементів територіальної структури торгівлі – торговельно-економічних зон, районів, центрів торговельного обслуговування населення різних рангів у містах і сільській місцевості. Групування факторів регіональної диференціації розвитку і розміщення торгівлі – виробничо-економічних, демографічних, соціальних, природно-екологічних.

Співвідношення понять "територіальна організація" і розміщення підприємств торгівлі. Вплив економічних законів суспільства на характер територіальної організації торгівлі. Закономірності як просторовий вираз дії економічних законів: раціональність, пропорційність, комплексність, рівномірність, соціальна пріоритетність. Принципи розміщення підприємств торгівлі: максимальна доступність торговельних послуг для всіх територіальних груп населення; узгодження динаміки і структури роздрібного товарообігу з чисельністю і структурою населення; вирівнювання територіальних відмінностей у рівнях розвитку торгівлі; врахування спеціалізації господарства району і участі в міжрайонних і міжнародних торговельно-економічних зв'язках; врахування інтересів охорони навколишнього природного середовища та ін.

Поняття "торговельний потенціал", його ієрархічні рівні. Дві складові структури торговельного потенціалу: товарно-ресурсна (обсяги і асортимент ТНС); територіально-галузева (особливості розміщення і забезпечення території закладами торгівлі). Зв'язок торговельного і економічного потенціалів. Джерела формування товарних ресурсів внутрішньої торгівлі. Підходи до класифікації ТНС. Поділ ТНС на товари повсякденного, періодичного, епізодичного і унікального попиту. Зміни у структурі споживання окремих груп ТНС в залежності від соціально-економічного становища і платіжоспроможного попиту населення.

Роль сфери послуг в суспільному відтворенні. Місце сфери послуг в країнах світу. Традиційні та нові види послуг. Сутність сфери обслуговування. Значення сфери послуг. Особливості сфери послуг.

Становлення географії сфери обслуговування населення як науки. Науковці, що займалися дослідженням соціальної сфери. Географія сфери обслуговування як галузь суспільної географії. Об'єкт та предмет дослідження. Кількісний та територіальний аспекти дослідження сфери послуг. Місце географії сфери обслуговування в системі географічних наук. Зв'язок з негеографічними науками (економіка та галузеві економічні дисципліни, комплекс наук про населення, соціологічні дисципліни)

Місце сфери обслуговування в невиробничій сфері. Структура сфери обслуговування, характеристика її складових: сфера обслуговування виробництва, сфера обслуговування населення. Сутність понять: сфера нематеріального виробництва (невиробнича сфера), сфера обслуговування (послуг), соціальна сфера. соціальна інфраструктура.

Сутність поняття «послуга», послуга – основа структуризації об'єкта дослідження. Економічна та соціальна сутність послуги. Характеристика послуг.

Невідчутність послуг. Невіддільність від джерела. Мінливість послуг. Незбереження послуг.

Класифікації послуг за різними ознаками. Функціонально-компонентна структура сфери обслуговування населення: матеріально-побутовий, оздоровчий, культурно-просвітницький блоки, особливості їх організації та функціонування.

Статистика послуг. Джерела інформації. Класифікація показників. Вартісні, трудові та локалізаційні показники, їх розрахунок і оцінка. Статистичні, економіко-математичні, картографічні методи в географії сфери обслуговування. Принципи відбору показників, їх змістовна оцінка. Застосування кореляційного та факторного аналізу до оцінки впливу чинників на рівень розвитку галузей сфери обслуговування населення в цілому та на її територіальну структуру.

Терміни і поняття географії сфери обслуговування населення: центр обслуговування, поріг послуги, радіус і зона обслуговування, ієрархічність послуг і центрів обслуговування.

Розміщення підприємств послуг як процес і результат вияву певних законів, Закономірності територіального розміщення сфери послуг. Залежність рівня розвитку та структури сфери послуг від рівня розвитку та розміщення продуктивних сил суспільства. Територіальна диференціація розвитку сфери послуг. Територіальна концентрація підприємств послуг. Територіальна інтеграція в структурі регіонального господарського комплексу. Збалансовано-пропорційний розвиток територіального комплексу підприємств сфери послуг. Основні залежності, що відображають територіальний розвиток сфери послуг.

Принципи розвитку сфери послуг. Принцип економічної доцільності. Принципи соціальної ефективності. Принцип оптимальної доступності. Принципи відповідності потужності підприємства послуг та потреб зони обслуговування. Принципи нормативної збалансованості потужності (асортименту) послуг та рангу центру послуг. Принцип оптимізації мережі центрів послуг та величини (радіусу) їх зони.

Соціально-економічне середовище як основний фактор функціонування сфери обслуговування населення. Структурованість соціально-економічного середовища. Фактори розвитку і територіальної організації сфери обслуговування населення. Класифікація факторів. Динамічні та інерційні фактори.

Сутність управління територіальними системами послуг. Самокерованість територіальних систем послуг.

Формування цілей і засобів управління. Принципи управлінської діяльності територіальними системами послуг. Об'єкт управління. Мета та завдання управління територіальним розвитком сфери послуг.

Рівні управління. Механізм впливу на систему.

Сутність прогнозування розвитку сфери послуг. Основні етапи прогнозування. Методи прогнозування. Методи прогнозування. Основні прогнозні параметри сфери послуг.

Моделювання територіальних систем обслуговування. Картографічне моделювання. Потенціал поля обслуговування. Визначення напрямків удосконалення територіальної організації сфери обслуговування населення: удосконалення територіальної структури сфери обслуговування населення шляхом розвитку центрів обслуговування та підвищення їх комплексності; вирівнювання рівнів обслуговування населення в регіональному і галузевому аспектах, удосконалення управління сферою обслуговування.

Сутність державного планування сфери послуг.

Джерела фінансування сфери послуг. Бюджетне і позабюджетне фінансування сфери послуг. Державні соціально-страхові фонди. Сучасний стан і проблеми фінансування сфери послуг. Завдання і напрямки покращення фінансування сфери обслуговування в Україні.

Специфіка функціонування світового ринку послуг. Поняття про послугу як продукт світового ринку. Структура світового ринку послуг: компонентна і територіальна. Комерційна угода як основа функціонування ринку послуг. Характеристика основних галузевих ринків: туристського, транспортного, готельних, ділових послуг тощо. Характеристика регіональних ринків послуг: ринок послуг країн ЄС, Центральноєвропейський ринок послуг тощо. Поняття про національний ринок послуг, ознаки його сформованості.

Список рекомендованої літератури

Основна література

1. Гриненко А.М. Соціальна політика: Навч.-метод. Посіб. Для самост. Вивч. Дисципліни. – К.:КНЕУ, 2004. – 309 с.
2. Дудник І.М. Територіальна організація послуг. Курс лекцій. – Полтава ПІБ МНТУ, 2002. – 100 с.
3. Заблоцька Р.О. Світовий ринок послуг: Підручник. – К.: знання України, 2003. – 280 с.
4. Иванов Н.Н. Сфера услуг как объект исследования и управления. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. гос. ун-та экономики и финансов, 2000. – 22 с.
5. Котилко В.А. Сфера услуг и проблемы занятости населения. – М., 2001.
6. Кочерга А.И. Сфера обслуживания населения. – М.: Мысль, 1979. – 293с
7. Куценко В.І., Остафійчук Я.В. Трансформації соціальної сфери України: регіональний аспект.: Монографія/ За ред. С.І.Дорогунцова. – К.: Оріони, 2005. – 400 с.
8. Леонтьєва Галина Григорівна. Географія сфери обслуговування населення (факультативний курс): Навч. посібник. – Суми: Слобожанщина, 1998. – 64с.
9. Мазаракі Анатолій Антонович, Ващенко Наталія Петрівна, Воронова Євгенія Миколаївна, Гогоулан Іван Кирилович, Іванова М. Г. Світовий ринок товарів та послуг: регіональна структура: Навч. посіб. / Міністерство освіти України; Інститут змісту та методів навчання; Київський держ. торговельно-економічний ун-т / Анатолій Антонович Мазаракі (заг.ред.). – К.: Видавничий центр КДТЕУ, 1998. — 168с.
10. Меркушева Л. А. География сферы обслуживания и населения (теория и методология). Красноярск: Изд-во Красноярского ун-та, 1989. – 184 с.
11. Новіков В.М. Організація і розвиток соціальної сфери (зарубіжний і вітчизняний досвід). К.: ІЕ НАН України, 2000. – 247 с.
12. Территориальная организация производства товаров и услуг. Монография в 2 т. / Под ред. А.И.Кочерги. – К.: Наукова Думка, 1987. – Т.2: Производство и потребление услуг / А.И.Кочерга, В.И.Куценко, Ф.С.Пятакова и др. – 223 с
13. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2001. – 560 с.
14. Юрковский В.М. География сферы обслуживания: Учебное пособие. – Киев: УМК ВО, 1989. – 82 с.
15. Ягодка А.Г. Соціальна інфраструктура і політика: Навчальн. посіб. – К., 2000. – 210 с.

Навчально-методичне видання

ЗБІРНИК НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ

**ДЛЯ СПЕЦІАЛЬНОСТІ
014 СЕРЕДНЯ ОСВІТА (ГЕОГРАФІЯ)
СТУПЕНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ «МАГІСТР»**

ISBN 978-617-7573-72-1

Підписано до видання 05.03.2019 р. Формат 60×84/8.

Гарнітура Times. Наклад 100 прим.

Ум. друк. арк. 5,91. Обл.-вид. арк. 6,36.

Замовлення № 1065.

Книжкове видавництво ФОП Вишемирський В.С.

Свідоцтво про внесення до державного реєстру суб'єктів видавничої справи:
серія ХС № 48 від 14.04.2005

видано Управлінням у справах преси та інформації

73000, Україна, м. Херсон, вул. Соборна, 2.

Тел. (050) 133-10-13, (050) 514-67-88

e-mail: printvvs@gmail.com